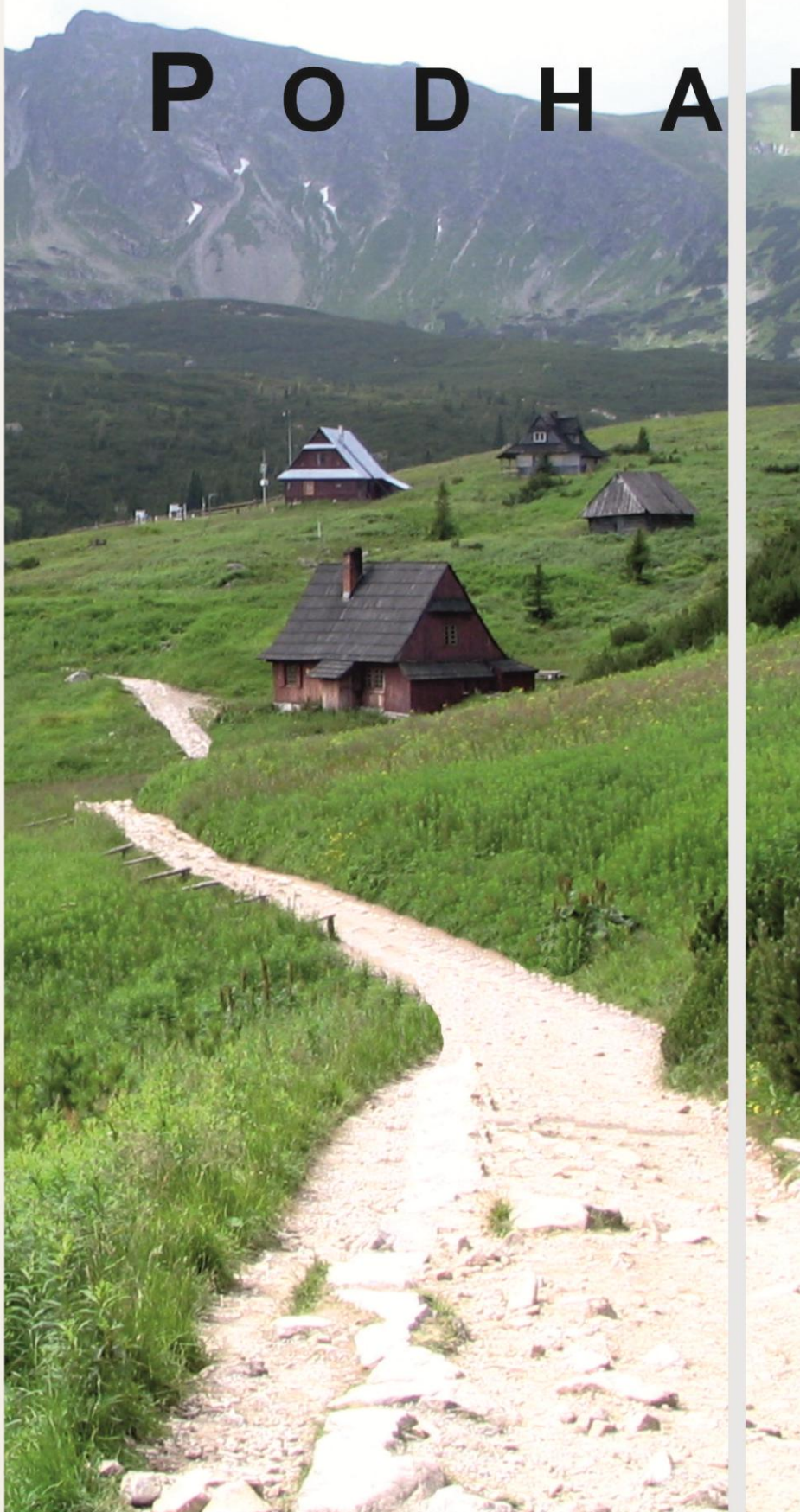

PODHAŁE

MAŁOPOLSKI
OSRODEK BADAŃ
REGIONALNYCH

Urząd Statystyczny w Krakowie

Podhale

Kraków 2011

Opracowanie publikacji

Urząd Statystyczny w Krakowie
Małopolski Ośrodek Badań Regionalnych

Autorzy opracowania

Urząd Statystyczny w Krakowie:

Małgorzata Piwowarczyk
Marek Skuciński
Monika Wałaszek

oraz osoby współpracujące:

dr Zbigniew Moździerz
dr Stanisława Trebunia-Staszal

Recenzent

Krzysztof Markiel

Autorzy zdjęć

Grzegorz Baś
Iwona Wrona

Projekt okładki

Marek Skuciński

Przy publikowaniu danych US prosimy o podanie źródła

**Urząd Statystyczny w Krakowie
ul. Kazimierza Wyki 3
31-223 Kraków**

Tel. (12) 41 56 011; Fax: (12) 36 10 191
E- mail: sekretariatuskrrk@stat.gov.pl

**Opracowanie dostępne w Internecie
<http://www.stat.gov.pl/krak>**

Szanowni Państwo,

Prezentowana Państwu publikacja przedstawia szczegółowe studium obszaru geograficznego funkcjonującego pod terminem „Podhale”. Szeroki zakres poruszonej tu tematyki został dodatkowo wzbogacony dwoma zewnętrznymi opracowaniami.

Dane zostały zaprezentowane w kilkunastoletnim, a w niektórych przypadkach w kilkudziesięcioletnim horyzoncie czasowym, umożliwiającym prześledzenie dynamiki i kierunku zmian różnych zjawisk. Opracowanie zawiera liczne charakterystyki i analizy, między innymi z zakresu: demografii, gospodarki, infrastruktury społecznej i gospodarczej oraz środowiska. W odniesieniu do każdej dziedziny tematycznej Podhale jest prezentowane na tle Polski i Małopolski, co dodatkowo wzbogaca wartość merytoryczną opracowania.

Ważnym elementem prezentowanej publikacji są zagadnienia związane ze specyfiką Podhala, podkreślające unikalność tego regionu.

Mam nadzieję, że opracowanie to będzie interesującym źródłem wiedzy o Podhalu i okaże się zajmującą lekturą dla wszystkich czytelników chcących wzbogacić swoją wiedzę o tym obszarze geograficznym.

D y r e k t o r
Urzędu Statystycznego w Krakowie

dr Krzysztof Jakóbiak

Kraków, styczeń 2011 r.

Dear Ladies and Gentlemen,

The publication presented to you includes a detailed study of the geographical area commonly known as "Podhale". Wide range of topics covered herein has been additionally enriched with two external case studies.

Data have been presented in the perspective of past few years or, in some cases, past few decades, what enables to trace overall dynamics and direction of changes of different phenomena. The elaboration includes numerous characteristics and analyses with respect to, among others, demography, economy, socio-economic infrastructure and environment. In reference to each thematic domain Podhale is presented against the background of Poland and Małopolskie voivodship, what additionally enriches the content of the elaboration.

An important element of presented publication are issues related to specificity of Podhale, emphasizing uniqueness of this region.

I hope that this elaboration will be an interesting source of knowledge about Podhale and will turn out to absorb all readers wanting to enrich their knowledge of this geographical area.

*Director
of the Statistical Office in Kraków*

Krzysztof Jakóbiak. Ph.D.

Kraków, January 2011

SPIS TREŚCI

	Str.
Przedmowa	3
Uwagi ogólne	16
Wprowadzenie	20
Rozdział 1. Demografia	22
1.1. Stan i struktura ludności.....	22
1.2. Ruch naturalny.....	25
Rozdział 2. Rynek pracy	30
2.1. Pracujący.....	30
2.2. Bezrobotni zarejestrowani.....	31
Rozdział 3. Potencjał gospodarczy	34
3.1. Podmioty gospodarki narodowej.....	34
3.2. Produkcja owczarska.....	41
3.3. Produkty wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych	44
Rozdział 4. Infrastruktura komunalna	48
4.1. Sieć kanalizacyjna.....	49
4.2. Infrastruktura wodociągowa.....	50
Rozdział 5. Finanse regionu	52
5.1. Dochody budżetowe.....	52
5.2. Wydatki budżetowe.....	57
5.3. Wartość projektów dofinansowanych z UE.....	59
Rozdział 6. Edukacja i Kultura	60
6.1. Wykształcenie ludności.....	60
6.2. Kultura i sztuka regionu.....	65
6.3. Dziedzictwo kulturowe.....	69
Rozdział 7. Turystyka	73
7.1. Obiekty zbiorowego zakwaterowania.....	72

	Str.
7.2. Tatrzański Park Narodowy.....	78
7.3. Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe.....	84
Rozdział 8. Środowisko naturalne.....	87
8.1. Obszary prawnie chronione.....	88
8.2. Grunty leśne.....	91
Rozdział 9. Obszar Podhala na tle powiatów województwa małopolskiego.....	92
Rozdział 10. Styl zakopiański.....	94
Rozdział 11. Opowieści z podhalańskiej skrzyni. Strój górali podhalańskich dawniej i dziś.....	102

Spis tablic

Tabl. 1. Przeżywalność podmiotów w kolejnych latach aktywności na rynku w województwie małopolskim.....	39
Tabl. 2. Wartość projektów realizowanych ze środków pozyskanych z Unii Europejskiej w powiatach tatrzańskim i nowotarskim.....	59
Tabl. 3. Lokata Podhala na tle powiatów i miast na prawach powiatów województwa małopolskiego w 2009 r.....	93

Spis wykresów

Wykres 1. Ludność Podhala.....	22
Wykres 2. Gęstość zaludnienia.....	23
Wykres 3. Gęstość zaludnienia i współczynnik feminizacji w 2009 r.....	23
Wykres 4. Ludność według ekonomicznych grup wieku na terenie Podhala...	24
Wykres 5. Wskaźnik obciążenia demograficznego w 2009 r.....	25
Wykres 6. Przyrost naturalny na Podhalu na 1000 ludności.....	25
Wykres 7. Przyrost naturalny na Podhalu na 1000 ludności w 2009 r.....	26
Wykres 8. Migracje stałe na 1000 ludności na obszarze Podhala.....	27

	Str.
Wykres 9. Migracje zagraniczne na terenie Podhala.....	28
Wykres 10. Emigracje zagraniczne z terenu Podhala.....	29
Wykres 11. Liczba pracujących w głównym miejscu pracy na terenie Podhala.....	30
Wykres 12. Udział ludności pracującej w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w 2009 r.....	31
Wykres 13. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych na terenie Podhala.....	32
Wykres 14. Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w 2009 r.....	33
Wykres 15. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON na terenie Podhala.....	34
Wykres 16. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON na terenie Podhala według sektorów własności w 2009 r.....	35
Wykres 17. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności w 2009 r.....	36
Wykres 18. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON według sekcji PKD w 2009 r.....	37
Wykres 19. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON według klas wielkości mierzonych liczbą pracujących w 2009 r.....	38
Wykres 20. Funkcja przeżycia podmiotów gospodarczych na rynku w województwie małopolskim ogółem oraz w wybranych miastach.....	41
Wykres 21. Obsada owiec na Podhalu w 2002 r.....	42
Wykres 22. Pogłowie owiec w gospodarstwach indywidualnych Podhala w 2002 r.....	43
Wykres 23. Szacunek rocznych możliwości produkcyjnych oscypka.....	44
Wykres 24. Udział ludności korzystającej z instalacji w 2009 r.....	48
Wykres 25. Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na terenie Podhala	49

	Str.
Wykres 26. Odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej na terenie Podhala w 2009 r.....	50
Wykres 27. Ludność korzystająca z infrastruktury wodociągowej na terenie Podhala.....	51
Wykres 28. Odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej na terenie Podhala w 2009 r.....	51
Wykres 29. Dochody budżetów gmin Podhala w cenach stałych z 2000 r.....	52
Wykres 30. Dochody budżetów gmin Podhala na 1 mieszkańca w 2009 r.....	53
Wykres 31. Stopień pokrycia wydatków dochodami własnymi w 2009 r.....	54
Wykres 32. Dochody budżetów gmin Podhala ze środków UE w cenach stałych z 2006 r.....	55
Wykres 33. Łączne środki z budżetu UE na 1 mieszkańca w latach 2006 - 2009.....	56
Wykres 34. Dochody budżetów gmin Podhala ze środków UE na 1 mieszkańca w 2009 r.....	57
Wykres 35. Wydatki budżetów gmin Podhala w cenach stałych z 2000 r.....	58
Wykres 36. Wydatki budżetów gmin Podhala na 1 mieszkańca w 2009 r.....	58
Wykres 37. Szkolnictwo podstawowe na terenie Podhala w 2009 r.....	60
Wykres 38. Średnie wyniki sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego w punktach w 2009 r.....	62
Wykres 39. Zdawalność egzaminu maturalnego w 2009 r.....	63
Wykres 40. Odsetek ludności z wyższym wykształceniem na terenie Podhala w 2002 r.....	64
Wykres 41. Struktura wykształcenia ludności Podhala w 2002 r.....	65
Wykres 42. Liczba działających twórców ludowych według uprawianej dyscypliny w 2009 r.....	66
Wykres 43. Struktura wieku twórców ludowych.....	67
Wykres 44. Działalność kulturalno – artystyczna w 2009 r.....	68
Wykres 45. Uczestnictwo w kulturze w 2009 r.....	69

	Str.
Wykres 46. Obiekty wpisane do rejestru zabytków kategorii A (zabytki nieruchomości).....	71
Wykres 47. Obiekty wpisane do rejestru zabytków kategorii B (zabytki ruchome).....	72
Wykres 48. Obiekty zbiorowego zakwaterowania na terenie Podhala.....	73
Wykres 49. Struktura obiektów zbiorowego zakwaterowania na terenie Podhala według rodzaju obiektu w 2009 r.....	74
Wykres 50. Struktura miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania według rodzaju obiektu w 2009 r.....	75
Wykres 51. Wybrane obiekty zbiorowego zakwaterowania według kategorii na terenie Podhala.....	76
Wykres 52. Udział obiektów turystycznych na Podhalu wyposażonych w urządzenia sportowo-rekreacyjne w 2009r.....	77
Wykres 53. Turystyka w Tatrzańskim Parku Narodowym na tle innych Parków Narodowych Małopolski w 2008 r.....	80
Wykres 54. Liczebność kozic w TPN i TANAP.....	82
Wykres 55. Średnia liczba kozic w przedziałach pięcioletnich.....	84
Wykres 56. Działalność TOPR w 2009 r.....	85
Wykres 57. Ratownicy i ratowani w 2009 r.....	86
Wykres 58. Nakłady na środki trwale służące ochronie środowiska według kierunków inwestowania.....	87
Wykres 59. Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogólnej w 2009 r.....	88
Wykres 60. Udział obszarów objętych programem Natura 2000 w ogólnej powierzchni Podhala w 2009 r.....	90
Wykres 61. Udział gruntów leśnych w powierzchni ogólnej w 2009 r.....	91

Spis map

	Str.
Mapa 1. Obszar Podhala wyodrębniony z powiatu nowotarskiego i tatrzańskiego.....	21
Mapa 2. Obszar Tatrzańskiego Parku Narodowego.....	79

W wersji angielskiej: przedmowa, spis treści

CONTENTS

	<i>Page</i>
Preface.....	4
General notes.....	16
Introduction.....	20
Chapter 1. Demography.....	22
1.1. Population.....	22
1.2. Vital statistics.....	25
Chapter 2. Labour Market.....	30
2.1. Employment.....	30
2.2. Unemployment.....	31
Chapter 3. Economic Potential.....	34
3.1. Entities of the national economy.....	34
3.2. Sheep production.....	41
3.3. List of Traditional Products.....	44
Chapter 4. Municipal infrastructure.....	48
4.1. Sewerage system.....	49
4.2. Water-line system.....	50
Chapter 5. Region's Finance.....	52
5.1. Budget revenue.....	52
5.2. Budget expenditure.....	57
5.3. Value of the EU-supported projects.....	59
Chapter 6. Education and Culture.....	60
6.1. Population education.....	60
6.2. Region's culture and art.....	65
6.3. Cultural heritage.....	69
Chapter 7. Tourism.....	73
7.1. Collective accomodation establishments.....	72

	<i>Page</i>
7.2. Tatra National Park.....	78
7.3. The Tatra Volunteer Rescue Service	84
Chapter 8. Natural Environment.....	87
8.1. Area protected by law.....	88
8.2. Forest land.....	91
Chapter 9. Area of Podhale on the background of powiats of Małopolskie voivodship.....	92
Chapter 10. The style of Zakopane.....	94
Chapter 11. Tales from the Podhale chest: mountaineers` of Podhale costume then and now.....	102
 List of tables	
Table 1. Activity expectancy of entities in Małopolskie voivodship.....	39
Table 2. Value of the EU-supported projects in tatrzański and nowotarski powiats.....	59
Table 3. Rank of Podhale on the background of powiats and cities with powiat status of Małopolskie voivodship in 2009.....	93
 List of tables	
Graph 1. Population of Podhale.....	22
Graph 2. Population density.....	23
Graph 3. Population density and sex ratio in 2009.....	23
Graph 4. Population by economical age groups in Podhale.....	24
Graph 5. Demographic dependency ratio in 2009.....	25
Graph 6. Natural increase per 1000 population in Podhale.....	25
Graph 7. Natural increase per 1000 population in Podhale in 2009.....	26
Graph 8. Migration for permanent residence per 1000 population in Podhale.....	27

	<i>Page</i>
<i>Graph 9. International migration in Podhale.....</i>	28
<i>Graph 10. International outflow from Podhale.....</i>	29
<i>Graph 11. Persons employed in main place of work in Podhale</i>	30
<i>Graph 12. Share of the persons employed in % of total population at working age in 2009.....</i>	31
<i>Graph 13. Registered unemployed persons in Podhale.....</i>	32
<i>Graph 14. Share of the registered unemployed persons in % of total population at working age in 2009.....</i>	33
<i>Graph 15. Entities of the national economy recorded in the REGON register in Podhale.....</i>	34
<i>Graph 16. Entities of the national economy recorded in the REGON register in Podhale in 2009.....</i>	35
<i>Graph 17. Entities of the national economy recorded in the REGON register per 1000 population in 2009.....</i>	36
<i>Graph 18. Entities of the national economy recorded in the REGON register by NACE sections in Podhale in 2009.....</i>	37
<i>Graph 19. Entities of the national economy recorded in the REGON register by size classes according to the criterion of the number of persons employed in Podhale in 2009.....</i>	38
<i>Graph 20. Survival function for total economic entites in Małopolskie voivodship and selected cities.....</i>	41
<i>Graph 21. Sheep population per 100 ha of agricultural land in Podhale in 2002.....</i>	42
<i>Graph 22. Sheep population in private farms in Podhale in 2002.....</i>	43
<i>Graph 23. Estimated "oscypek" cheese production capacity.....</i>	44
<i>Graph 24. Share of the persons using systems in % of total population in 2009.....</i>	48
<i>Graph 25. Population using the sewerage system in Podhale</i>	49
<i>Graph 26. Share of the population using the sewerage system in % of total population in Podhale in 2009.....</i>	50

	<i>Page</i>
<i>Graph 27. Population using the water-line system in Podhale.....</i>	51
<i>Graph 28. Share of the population using the water-line system in % of total population in Podhale in 2009.....</i>	51
<i>Graph 29. Revenue of gminas budgets in Podhale (constant prices, year 2000).....</i>	52
<i>Graph 30. Revenue of gminas budgets per capita in Podhale in 2009.....</i>	53
<i>Graph 31. Degree of budget expenditure covered by own revenue in % in 2009.....</i>	54
<i>Graph 32. Revenue of gminas budgets – funds from budget of EU (constant prices, year 2006).....</i>	55
<i>Graph 33. Total funds from budget of EU per capita, 2006-2009.....</i>	56
<i>Graph 34. Revenue of gminas budgets – funds from budget of EU per capita in 2009.....</i>	57
<i>Graph 35. Expenditure of gminas budgets in Podhale (constant prices, year 2000).....</i>	58
<i>Graph 36. Expenditure of gminas budgets per capita in Podhale in 2009...</i>	58
<i>Graph 37. Primary education in Podhale in 2009.....</i>	60
<i>Graph 38. Average results of elementary school final exam in points in 2009.....</i>	62
<i>Graph 39. Share of the exams passed in % of total secondary school final exams taken in 2009.....</i>	63
<i>Graph 40. Share of the population at post-secondary educational level in % of total population in Podhale in 2002.....</i>	64
<i>Graph 41. Structure of population educational level in Podhale in 2002.....</i>	65
<i>Graph 42. Number of folk artists by discipline performed in 2009.....</i>	66
<i>Graph 43. Folk artists by age.....</i>	67
<i>Graph 44. Cultural and artistic activities in 2009.....</i>	68
<i>Graph 45. Participation in culture in 2009.....</i>	69
<i>Graph 46. Objects recorded in A-class monuments register (immovable monuments).....</i>	71

	<i>Page</i>
<i>Graph 47. Objects recorded in B-class monuments register (movable monuments).....</i>	<i>72</i>
<i>Graph 48. Collective accomodation establishments in Podhale.....</i>	<i>73</i>
<i>Graph 49. Structure of collective accomodation establishments in Podhale in 2009.....</i>	<i>74</i>
<i>Graph 50. Structure of beds in collective accomodation establishments in Podhale in 2009.....</i>	<i>75</i>
<i>Graph 51. Selected collective accomodation establishments by category in Podhale.....</i>	<i>76</i>
<i>Graph 52. Share of tourist establishments with sport and recreation facilities in % of total tourist establishments in Podhale in 2009</i>	<i>77</i>
<i>Graph 53. Tourism in Tatra National Park on the background of other national parks in Małopolska in 2008.....</i>	<i>80</i>
<i>Graph 54. Chamois population in Polish and Slovak Tatra National Parks (TPN and TANAP).....</i>	<i>82</i>
<i>Graph 55. Average number of chamois by 5-year intervals.....</i>	<i>84</i>
<i>Graph 56. The Tatra Volunteer Rescue Service (TOPR) activity in 2009.....</i>	<i>85</i>
<i>Graph 57. Rescuers and rescued persons in 2009.....</i>	<i>86</i>
<i>Graph 58. Outlays on fixed assets expenditures on environmental protection by investment direction.....</i>	<i>87</i>
<i>Graph 59. Share of the area protected by law in % of total area in 2009.....</i>	<i>88</i>
<i>Graph 60. Share of the area icluded in the Natura 2000 network in % of total area of Podhale in 2009.....</i>	<i>90</i>
<i>Graph 61. Share of the forest land in % of total area in 2009.....</i>	<i>91</i>

List of maps

<i>Map 1. Area of Podhale selected from the area of nowotarski and tatrzański powiats.....</i>	<i>21</i>
<i>Map 2. Tatra National Park area.....</i>	<i>79</i>

Uwagi ogólne

1. Za publikacją Zofii i Witolda H. Paryskich „Wielka Encyklopedia Tatrzańska”, w niniejszym opracowaniu za obszar Podhala przyjęto gminy powiatu:
 - a) nowotarskiego - wiejskie: Czarny Dunajec, Nowy Targ, Szaflary, miejskie: Nowy Targ,
 - b) tatrzańskiego - wiejskie: Biały Dunajec, Bukowina Tatrzańska, Kościelisko, Poronin, miejskie: Zakopane.
2. Nazwy „województwo małopolskie” i „Małopolska” są używane zamiennie.
3. W 1976 r. obecna gmina Kościelisko nosiła nazwę Kościelisko - Witów (istniała w okresie od 1 stycznia 1973 do 30 czerwca 1977). 1 lipca 1977 utworzono gminę Tatrzańską, która swoimi granicami obejmowała gminę Kościelisko - Witów, Poronin oraz część obszaru gmin Białego i Czarnego Dunajca. Zakopane zostało wcielone do jednostki 1 stycznia 1992 r., tworząc z niej gminę miejsko - wiejską. Gmina Tatrzańska została zlikwidowana 30 grudnia 1994 r. Wyodrębniono z niej wówczas gminy wiejskie Kościelisko i Poronin oraz gminę miejską Zakopane.
4. Statystyki odnoszące się do gminy Szaflary pojawiają się dopiero od 1996 r., Rozporządzenie Rady Ministrów mówiące o odtworzeniu gminy Szaflary weszło w życie 2 kwietnia 1991 r.
5. Dane historyczne prezentowane są wyłącznie dla roku 1976 i 1988, ze względu na brak regularności i porównywalności prezentowanych danych w rocznikach oraz dla zapewnienia jednolitego horyzontu czasowego (czasokresy 12-letnie).
6. Liczby względne (wskaźniki, odsetki) obliczono z reguły na podstawie danych bezwzględnych wyrażonych z większą dokładnością niż podano w tablicach.
7. Przy przeliczeniach na 1 mieszkańca danych według stanu w końcu roku przyjęto liczbę ludności według stanu w dniu 31 XII, a przy przeliczeniach danych charakteryzujących wielkość zjawiska w ciągu roku - według stanu w dniu 30 VI.
8. Ze względu na elektroniczną technikę przetwarzania danych, w niektórych przypadkach sumy składników mogą się różnić od podanych wielkości „ogółem”.
9. Dane prezentowane są w układzie Polskiej Klasyfikacji Działalności - PKD 2007, opracowanej na podstawie Statystycznej Klasyfikacji Działalności Gospodarczych we Wspólnocie Europejskiej - Statistical Classification of Economic Activities

in the European Community- NACE Rev. 2. PKD 2007 wprowadzona została w miejsce stosowanej dotychczas klasyfikacji PKD 2004 z dniem 1 stycznia 2008 r. rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2007 r. (Dz. U. Nr 251, poz. 1885):

Sekcja	Opis
A	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo
B	Górnictwo i wydobywanie
C	Przetwórstwo przemysłowe
D	Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych
E	Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją
F	Budownictwo
G	Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle
H	Transport i gospodarka magazynowa
I	Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi
J	Informacja i komunikacja
K	Działalność finansowa i ubezpieczeniowa
L	Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości
M	Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna
N	Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca
O	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne
P	Edukacja
Q	Opieka zdrowotna i pomoc społeczna
R	Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją
S	Pozostała działalność usługowa
T	Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby
U	Organizacje i zespoły eksterytorialne

10. Liczba pracujących podana jest według faktycznego miejsca pracy bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób.
11. Liczba twórców ludowych obejmuje osoby oficjalnie zarejestrowane w Stowarzyszeniu Twórców Ludowych (STL) i zweryfikowane przez Radę Naukową STL, stan w dniu 2 VII 2010 r. Według Statutu Stowarzyszenia, twórcą ludowym jest osoba tworząca w dziedzinie sztuki ludowej, pisarstwa ludowego lub folkloru dzieła oryginalne, o wysokim poziomie artystycznym, która umiejętności swe nabyła drogą bezpośredniego przekazu lub obserwacji twórczości własnego środowiska, nie posiadająca profesjonalnego wykształcenia.
12. W szacunkach rocznych możliwości produkcyjnych oscypka założono, że całość rocznego udoju mleka owczego przeznaczona jest do produkcji oscypka oraz przyjęto: pogłowie owiec maciorek na podstawie danych GUS z PSR 2002, średnią liczbę mleka potrzebną do wyprodukowania jednego oscypka na poziomie 5-7 litrów (na podstawie danych Państwowego Powiatowego Inspektora Sanitarnego w Zakopanem) i średnią roczną wydajność mleczną owiec na poziomie 50-60 litrów (na podstawie danych Instytutu Zootechniki Państwowego Instytutu Badawczego).
13. Wśród obszarów objętych programem Natura 2000, poza obszarami: „Dolina Białki”, „Polana Biały Potok” oraz obszarem siedliskowym „Torfowiska Orawsko-Nowotarskie”, zatwierdzonymi Decyzją Komisji Europejskiej uwzględniono także:
 - a) Obszar „Tatry” - wyznaczony Rozporządzeniem Ministra Środowiska jako obszar specjalnej ochrony ptaków oraz zatwierdzony Decyzją Komisji Europejskiej jako specjalny obszar ochrony siedlisk o tej samej powierzchni i tym samym kodzie obszaru,
 - b) Obszar ptasi „Torfowiska Orawsko-Nowotarskie” - wyznaczony Rozporządzeniem Ministra Środowiska,
 - c) Obszar „Górny Dunajec” - nowy specjalny obszar ochrony siedlisk proponowany formalnie przez Rząd RP i wysłany jako polska propozycja do Komisji Europejskiej.

14. Jako ceny stałe:

- a) w latach 2000 – 2009 przyjęto ceny stałe 2000 r. (średnie ceny bieżące 2000 r.) dla lat 2000 – 2009,
- b) w latach 2006 – 2009 przyjęto ceny stałe 2000 r. (średnie ceny bieżące 2006 r.) dla lat 2006 – 2009.

15. Ranking prezentujący Podhale na tle powiatów i miast na prawach powiatu województwa małopolskiego został stworzony na podstawie danych dla 23 jednostek: 19 powiatów, 3 miast na prawach powiatu oraz obszaru Podhala.

Wprowadzenie

Nazwa „Podhale”, jako termin geograficzny, została użyta po raz pierwszy dopiero w XIX wieku. Jednak pierwsze informacje o osadnikach z obszarów podhalańskich pochodzą z okresu średniowiecza - przełomu XII i XIII wieku. W okresie tym obszar Podhala był określany za pomocą nazw rzek i potoków lub też, jako „terytorium Ludźmierza”. Wówczas miało miejsce intensywne zasiedlanie tego terenu przez zakon Cystersów z Ludźmierza. Zasięg terytorialny Podhala od tego czasu ulegał wielu zmianom czego echa można odnaleźć między innymi w nazwie miejscowości Maków Podhalański oraz fakcie, że przed wybuchem II wojny światowej to o Nowym Sączu mówiono: „stolica Podhala”. Pierwszego administracyjnego podziału Podhala dokonał w 1938 r. Stanisław Leszczycki. Przyjął on, że pojęciu Podhala odpowiada ówczesny powiat nowotarski, wraz z Polską Orawą i Polskim Spiszem¹. Do czasów współczesnych omawiany obszar geograficzny znacznie się skurczył.

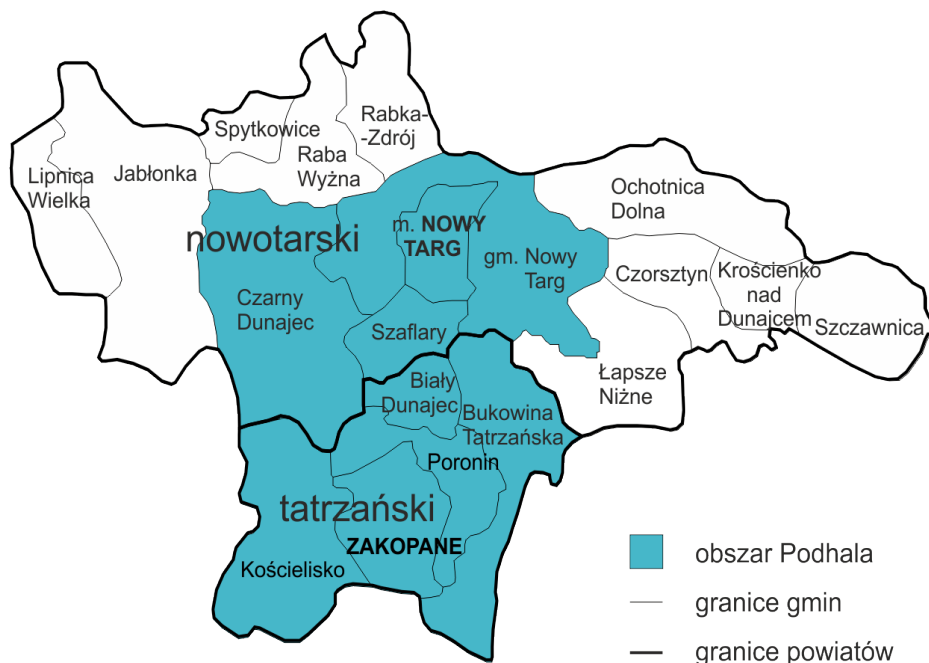
Obecnie za Podhale uważa się terytorium leżące w południowej Polsce u północnego podnóża Tatr, w dorzeczu górnego Dunajca, poniżej ujścia Białki z wyłączeniem obszarów leżących na prawym brzegu Białki i prawym brzegu Dunajca. Podhale zajmuje środkową część Kotliny Podhala, na południu wkracza w Tatry, na północy w Gorce i Pasma Podhalańskie². Bardziej szczegółowo obszar ten opisują Zofia i Witold Paryscy określając Podhale jako: „całe górne dorzecze Dunajca od Czorsztyna w górę z wyjątkiem [...] terenów leżących na wschód od rzeki Białki. Podhale sięga więc na południu do stóp Tatr; na zachodzie do działu wodnego między dorzeczem Dunajca a Orawy; na północy do linii wododziałowej biegnącej przez Żeleźnickie Pasma, Sieniawską Przełęcz, Gorce, Knurowską Przełęcz i Pasma Lubania po szczyt Lubań; stąd granica Podhala schodzi na południe do Czorsztyna, skąd biegnie na zachód w górę Dunajcem do ujścia Białki, którą w górę na południe do Tatr, z tym że wieś Nowa Biała (leżąca obecnie na lewym brzegu Białki) należy nie do Podhala, ale do Spisza. Podhale znajduje się całkowicie na obszarze Polski, graniczy z Orawą, Spiszem i Tatrami Polskimi”³. Od południa Podhale graniczy ze słowackimi powiatami Liptovský Mikuláš i Tvrdošín w obrębie kraju żylińskiego oraz powiatem Poprad w granicach kraju preszowskiego.

¹ *Tatry i Podtatrze*, Monografia dla szkół, redaktor prowadzący W. Skupień, Urząd Miasta Zakopanego, Zakopane – Poprad 2000 r.

² A. Kroh, *Tatry i Podhale*, Wydawnictwo Dolnośląskie Sp. z o.o., Wrocław 2002 r.

³ Zofia i Witold H. Paryscy, *Wielka Encyklopedia Tatrzańska*, Poronin 2004 r.

Mapa 1. Obszar Podhala wyodrębniony z powiatu nowotarskiego i tatrzańskiego

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Jednostką podziału administracyjnego obejmującą swym zasięgiem obszar Podhala w latach 1975 - 1998 było województwo nowosądeckie. W wyniku przeprowadzonej reformy z dnia 1 stycznia 1999 r. obecnie gminy podhalańskie należą do województwa małopolskiego.

ROZDZIAŁ 1. Demografia

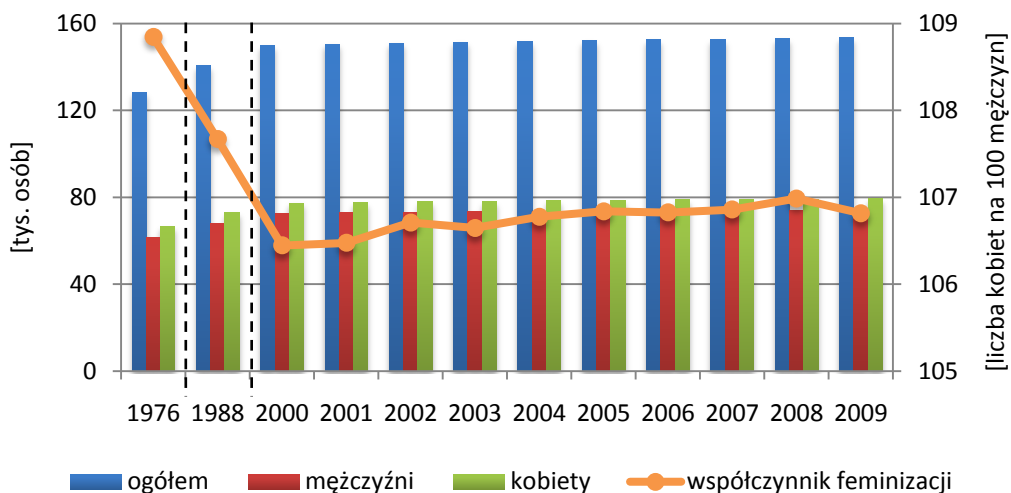
Osadnictwo przybyło na teren Podhala prawdopodobnie około XII wieku z terenu geograficznego dzisiejszej Małopolski. Na przestrzeni wieków kształtowały go odmienne warunki bytu gospodarczego i większa niż na nizinach swoboda i niezależność od wpływów ogólnopolskich. Ponadto na Podhalan wpływała nadchodząca ze wschodu poprzez ziemie ruskie kultura wysokogórskich pasterzy, a także aktywne kontakty z ludnością górską na południowym stoku Karpat i wielowiekowe sąsiedztwo z narodami słowackim i węgierskim. Te zróżnicowane wpływy doprowadziły do ukształtowania ludności specyficznej i wyraźnie odrębnej.

1.1. Stan i struktura ludności

Na koniec 2009 roku terytorium Podhala liczyło 153,6 tys. ludności, z czego 39,2% (60,2 tys.) zamieszkiwało gminy miejskie, a 60,8% (93,4 tys.) gminy wiejskie. Najludniejszymi gminami były miasta Nowy Targ i Zakopane (odpowiednio: 33,4 tys. i 26,7 tys. mieszkańców) a wśród gmin wiejskich – Nowy Targ i Czarny Dunajec (odpowiednio: 22,7 tys. i 22,1 tys. mieszkańców). Najmniej zaludnione były gminy wiejskie Kościelisko i Biały Dunajec (odpowiednio: 8,2 tys. i 6,8 tys. mieszkańców).

Wykres 1. Ludność Podhala

Stan w dniu 31 XII

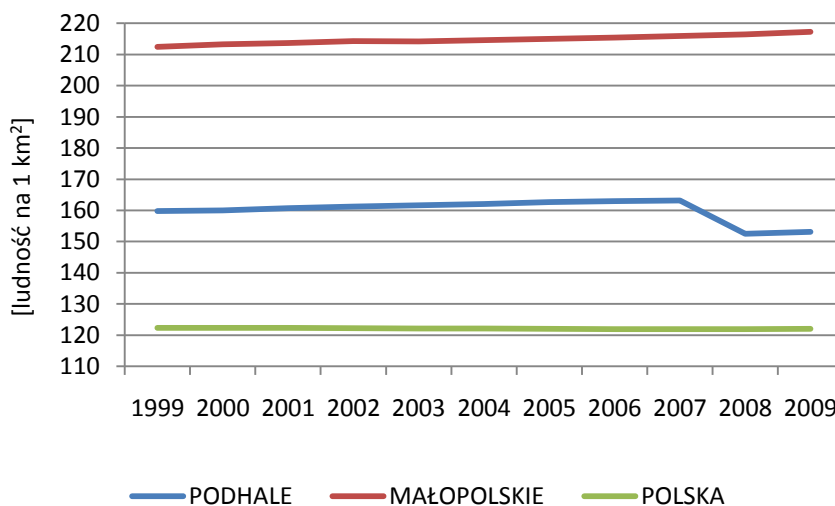
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Na przestrzeni ostatniego 30-lecia ludność obszaru Podhala notowała niewielki, ale stabilny wzrost, zahamowany dopiero po roku 2006. Wraz ze wzrostem liczby

ludności wzrastała również gęstość zaludnienia na badanym terenie. Struktura płci w analizowanych gminach jest typowa dla większości obszarów Polski, tzn. występuje tu nadwyżka kobiet nad mężczyznami, nieco większa od średniej dla województwa. Choć współczynnik feminizacji wahał się na przestrzeni lat, trend ten utrzymywał się.

Wykres 2. Gęstość zaludnienia

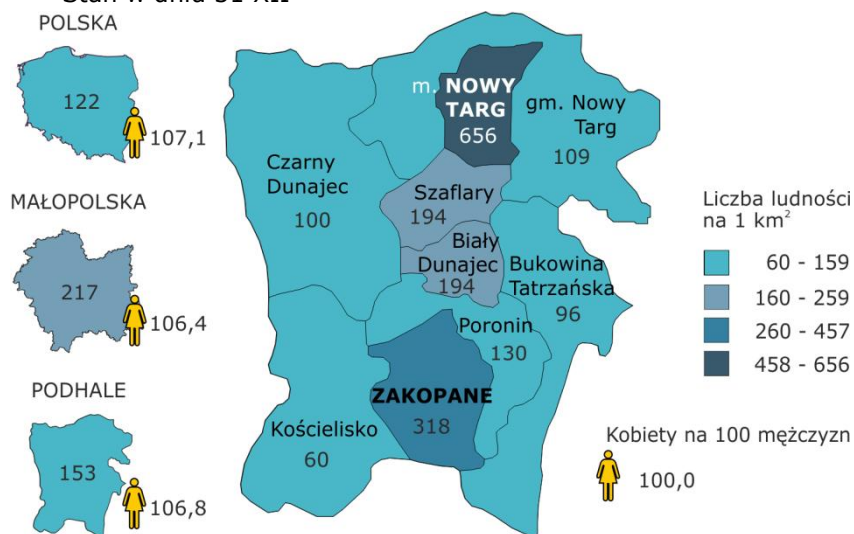
Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Wykres 3. Gęstość zaludnienia i współczynnik feminizacji w 2009 r.

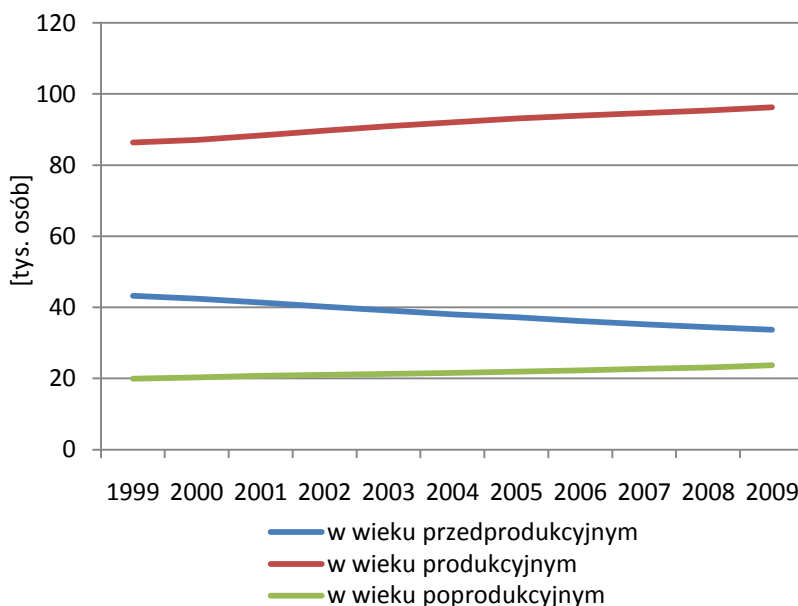
Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Wykres 4. Ludność według ekonomicznych grup wieku na terenie Podhala

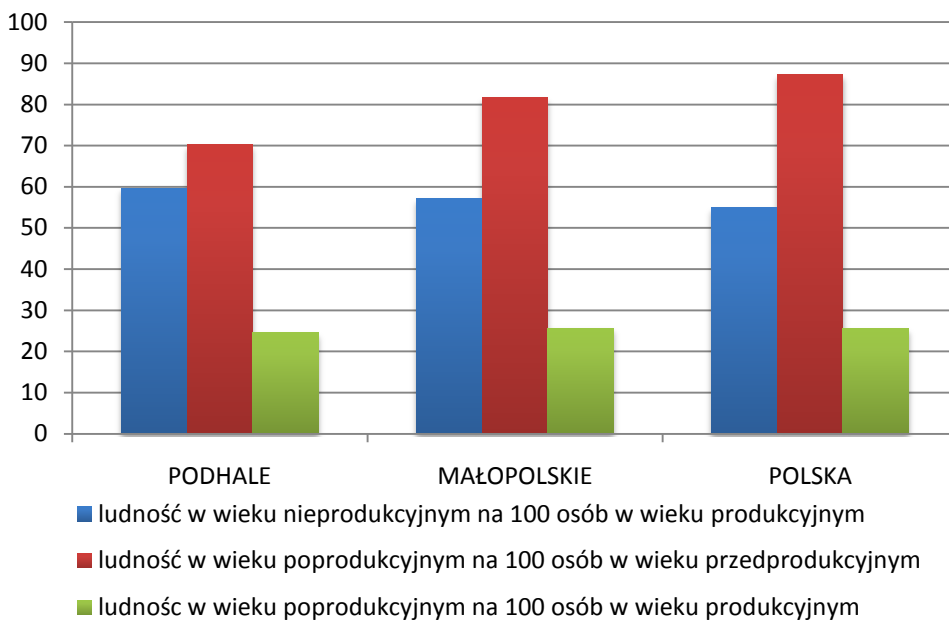
Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Ludność Podhala jest ludnością nieco młodszą od przeciętnej zarówno w województwie jak i w kraju. Jest tak dzięki nieco niższemu udziałowi ludności w wieku produkcyjnym i w wieku poprodukcyjnym w strukturze, ale przede wszystkim dzięki wyższemu od średniego dla województwa i kraju udziałowi dzieci i młodzieży do lat 17 w strukturze ludności (21,9% wobec odpowiednio 20,0% dla województwa i 18,9% dla kraju). Struktura ta znajduje swoje odzwierciedlenie we wskaźnikach obciążenia demograficznego: niższym od średniego dla województwa i kraju poziomie wskaźnika liczby ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym oraz wyższym poziomie wskaźnika liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, przy jednoczesnym zachowaniu zbliżonego poziomu wskaźnika ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. W najbliższych latach spodziewać się więc można na terenie Podhala większej od średniej w województwie i kraju podaży siły roboczej na rynku pracy.

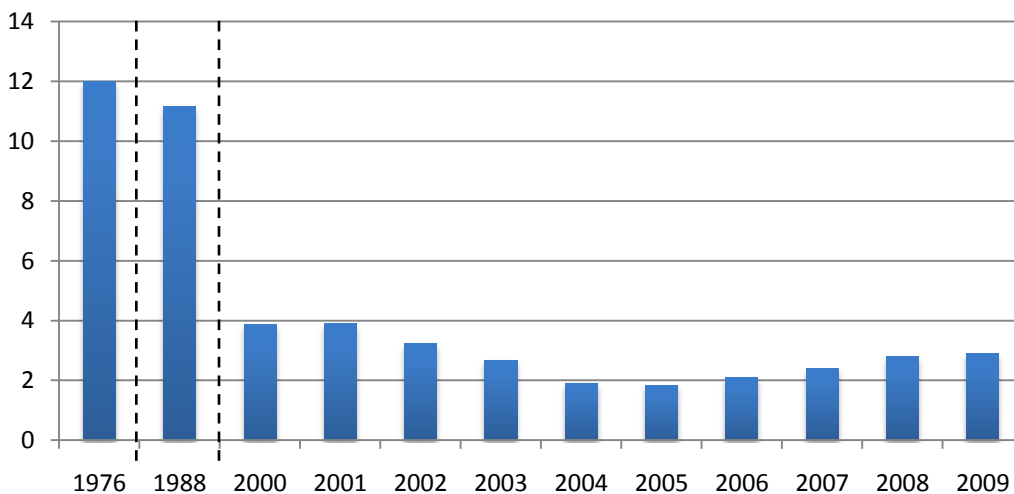
Wykres 5. Wskaźnik obciążenia demograficznego w 2009 r.
Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

1.2. Ruch naturalny

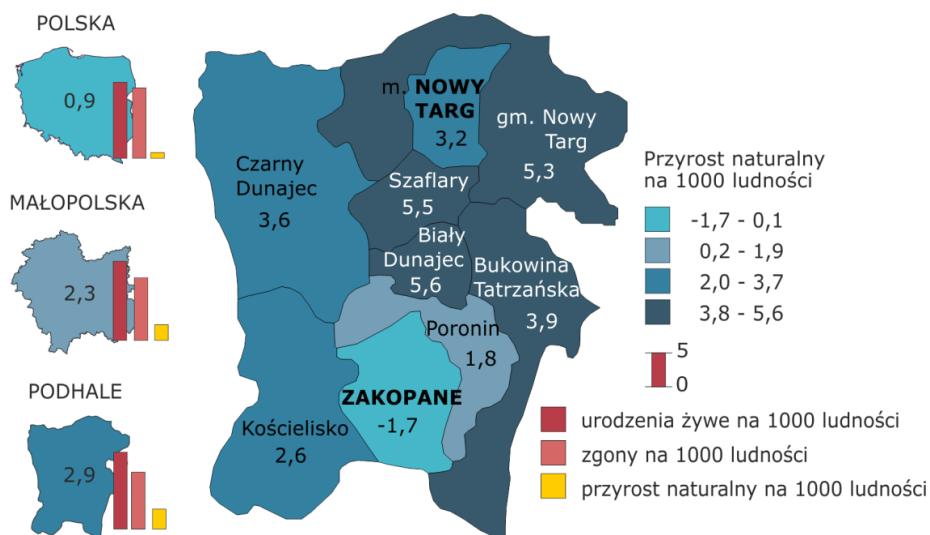
Wykres 6. Przyrost naturalny na Podhalu na 1000 ludności

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Po następującym systematycznie przez połowę ostatniego dziesięciolecia na obszarze Podhala spadku wskaźnika przyrostu naturalnego na 1000 ludności (z 3,9 w 2000 r. do 1,8 w 2005 r.) nastąpił jego stały wzrost. Obecny poziom wskaźnika wciąż nie dorównuje jednak poziomowi wyjściowemu z 2000 roku i jest ponad czterokrotnie niższy od wartości z lat 70-tych.

Wykres 7. Przyrost naturalny na 1000 ludności w 2009 r.

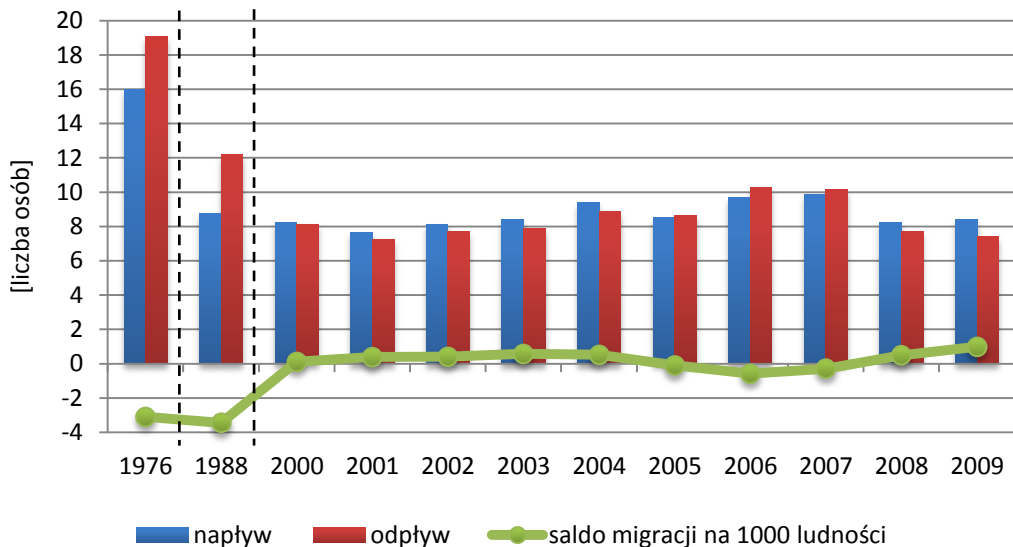
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Należy przy tym przypomnieć, że Polska należy do grupy krajów z niskim przyrostem naturalnym - od kilku lat jego wartość oscyluje wokół zera. Proces ten wywołany jest stopniową zmianą modelu życia na bardziej konsumpcyjny, a wcześniej niepewnością i pogarszaniem się warunków bytowych ludności wywołanym restrukturyzacją gospodarki. Wskaźniki przyrostu naturalnego są zwykle wyższe na terenach wiejskich i tendencja ta bardzo wyraźnie uwidacznia się na obszarze analizowanych gmin. Wskaźniki przyrostu naturalnego na 1000 ludności (średnio 2,9) są tu relatywnie wysokie. W 2009 r. wskaźnik przyrostu naturalnego najwyższe wartości osiągał w gminie Biały Dunajec (5,6‰), najniższe (minus 1,7‰) - w gminie Zakopane.

Stosunkowo wysoki na tle kraju przyrost naturalny, w połączeniu z korzystnym obecnie, dodatnim saldem migracji przyczynia się do zwiększania się liczby ludności regionu, a co za tym idzie wzrostu gęstości zaludnienia. Ta ostatnia z resztą już teraz istotnie przekracza średnią krajową osiągając poziom 153 osób na km² (wobec wartości 122 osób na km² w przypadku kraju).

Migracje są zjawiskiem uwarunkowanym różnorodnymi czynnikami, przede wszystkim uzależnione są od zmian sytuacji społeczno-gospodarczej kraju czy regionu, jego polityki migracyjnej, sytuacji na rynku pracy na miejscu oraz w krajach emigracji. Mają na nie również wpływ czynniki bardziej bezpośrednio związane z ludnością, jak sytuacja rodzinna czy warunki materialne gospodarstwa domowego.

Wykres 8. Migracje stałe na 1000 ludności na obszarze Podhala

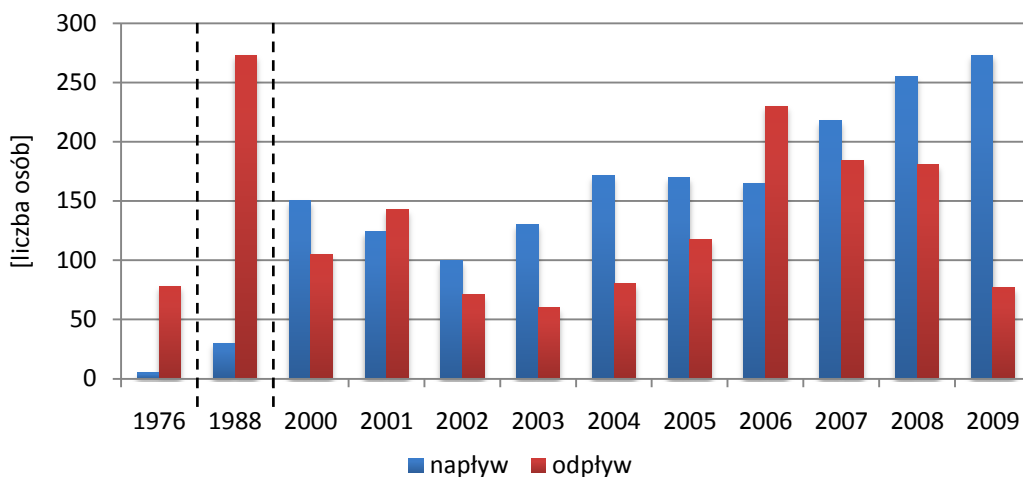

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Region Podhala charakteryzowała niemal przez cały XX wiek masowa, stała lub czasowa emigracja zarobkowa, zwłaszcza do Ameryki Północnej – USA i Kanady, uwidaczniająca się w niekorzystnym saldzie migracji. Dziś szacuje się niekiedy, że połowa populacji góralskiej mieszka w kraju druga zaś, za oceanem lub w innych krajach świata. Dane obrazujące tzw. strumienie migracyjne w poszczególnych latach, odnosząc się jedynie do udokumentowanych faktów emigracji i imigracji, a więc wymeldowań z pobytu stałego w Polsce w związku z wyjazdem za granicę oraz zameldowań na pobyt stały w Polsce w związku z przybyciem zza granicy, pokazują że z początkiem XXI wieku trend ten szczęśliwie wyhamował (za wyjątkiem chwilowego przełamania w połowie pierwszego dziesięciolecia XXI w.). Z jednej strony coraz mniej osób wyjeżdżało z kraju, z drugiej równocześnie coraz więcej osób do niego wracało. Świadczy to o tym, że obecnie obszar Podhala przedstawia się jako region atrakcyjny osadniczo. Pamiętać należy jednak, że przyczyną zmniejszenia się liczby osób emigrujących z Polski oraz większej liczby powrotów po roku 2007 jest także światowy

kryzys gospodarczy. Gospodarka polska stała się w dobie kryzysu bardziej konkurencyjna i zarazem bardziej atrakcyjna w porównaniu do gospodarek zachodnich, gdzie spowolnienie wywołane kryzysem było znacznie bardziej dotkliwie. Sam kryzys w znacznym stopniu wpłynął na zahamowanie wyjazdów we wszystkich krajach europejskich, w których poziom emigracji w ostatnich latach był wysoki.

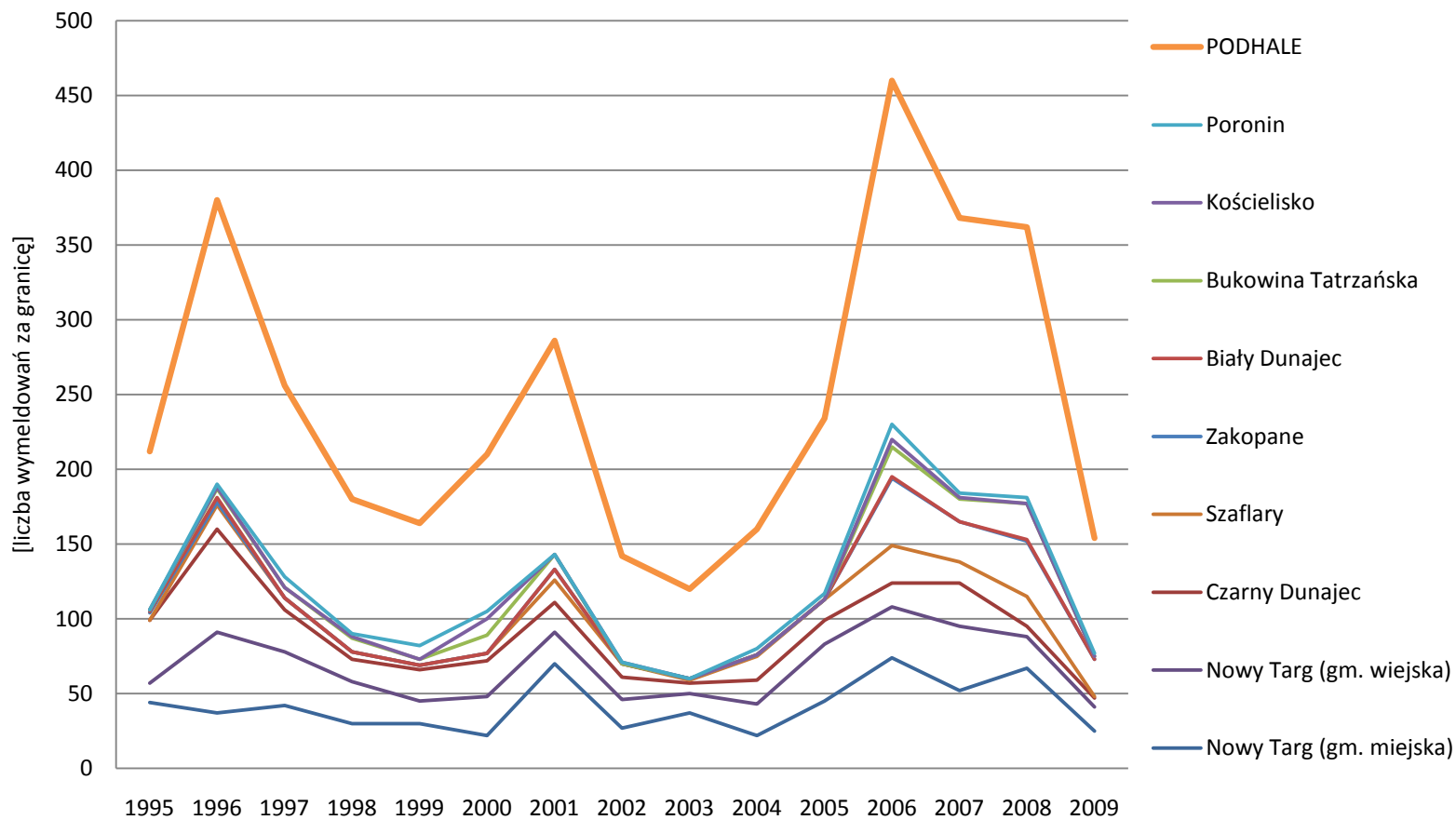
Wykres 9. Migracje zagraniczne na terenie Podhala

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Emigracje zagraniczne we wszystkich gminach terenu Podhala przebiegały w ostatnim 15-leciu w trzech falach, osiągających swoje szczyty odpowiednio w latach 1996, 2001 i 2006, przy czym fala z połowy pierwszej dekady XXI wieku była największą z dotychczasowych. Były one najprawdopodobniej elementem emigracji zarobkowych, które zanotowano na terenie całego kraju po wstąpieniu Polski do UE i otwarciu dla Polaków niektórych z wspólnotowych rynków pracy. W wymienionych okresach odpływ ludności za granicę był na Podhalu większy niż napływ, a więc wystąpiło ujemne saldo migracji zagranicznych.

Wykres 10. Emigracje zagraniczne z terenu Podhala

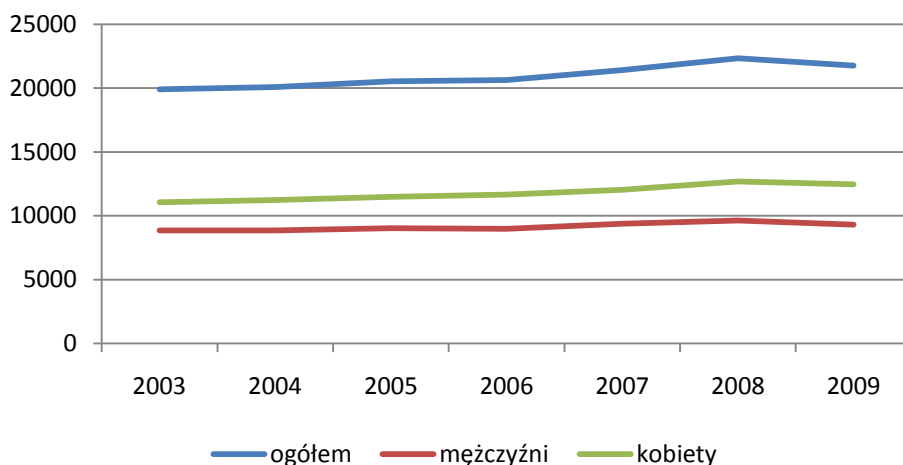
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

ROZDZIAŁ 2. Rynek pracy

Głównymi czynnikami decydującymi o rozwoju ekonomicznym danego regionu są: lokalny rynek pracy, poziom i rodzaj przedsiębiorczości oraz aktywność zawodowa i poziom dochodów mieszkańców. Warunkują one przemiany gospodarcze zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym oraz wyznaczają poziom życia w regionie.

2.1. Pracujący

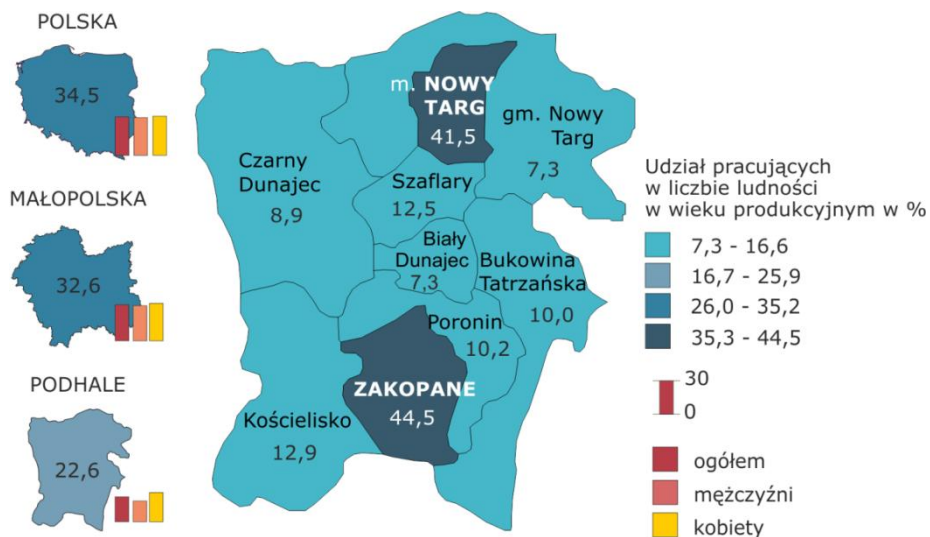
Wykres 11. Liczba pracujących w głównym miejscu pracy na terenie Podhala
Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Aktywność zawodowa Podhala jest na tle województwa i kraju stosunkowo niska, jednakże na przestrzeni ostatnich lat wykazywała stałą tendencję wzrostową – dopiero ostatni rok przyniósł pierwszy w badanym okresie spadek ogólnej liczby pracujących. Liczba pracujących w regionie Podhala wykazuje także dość znaczną nierówność względem płci, która w dodatku wydaje się nieco pogłębiać. Udział ludności pracującej w liczbie ludności w wieku produkcyjnym osiąga najwyższy poziom w gminach miejskich (Zakopane – 44,5%, Nowy Targ – 41,5%), w gminach wiejskich nie przekracza 13%. Najniższy udział odnotowano w gminach Biały Dunajec i gminie wiejskiej Nowy Targ (po 7,3%).

Wykres 12. Udział ludności pracującej w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w 2009 r.
Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

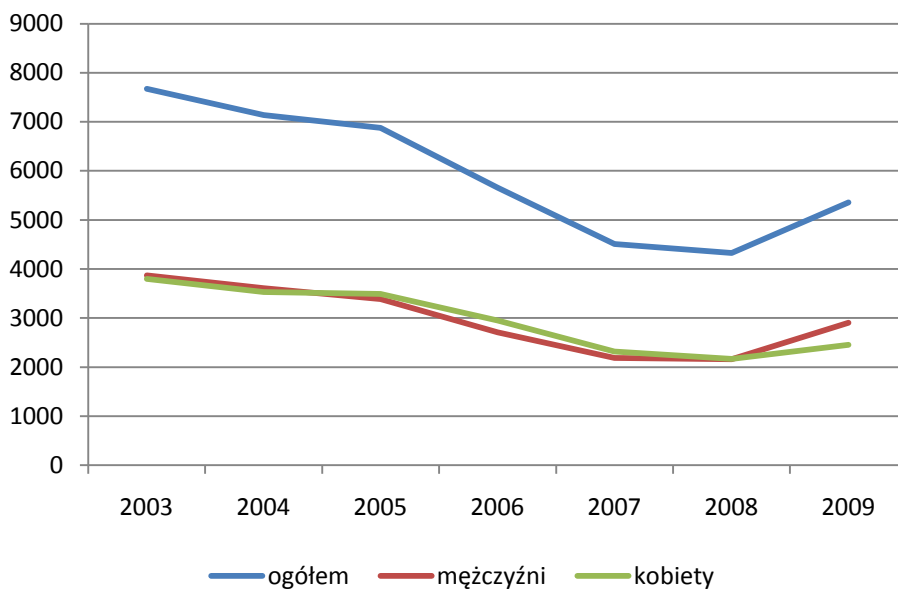
Wśród zatrudnienia charakterystyczny jest bardzo wysoki udział sektora usługowego, widoczny wyraźnie w gminach miejskich jak i wiejskich (choć tu nieco mniejszy), obrazujący jak bardzo duże znaczenie w regionie ma turystyka i branże usługowe związane z jej obsługą. Zaskakujący na pierwszy rzut oka, wysoki udział przetwórstwa przemysłowego odzwierciedla w istocie działalność niewielkich, tradycyjnych zakładów rzemieślniczych, trudniących się obróbką drewna, tkactwem czy kowalstwem artystycznym.

2.2. Bezrobotni zarejestrowani

Region Podhala z dominującym rolnictwem indywidualnym i słabo rozwiniętym przemysłem nie przechodził tak głębokich przemian gospodarczych jak reszta kraju, w związku z tym problem bezrobocia był tu zawsze mniej widoczny niż w pozostałych częściach kraju. Poza tym mieszkańcy potrafili znakomicie wykorzystać potencjał turystyczny regionu, stwarzając miejsca pracy związane z obsługą ruchu turystycznego, a w najtrudniejszych okresach wspierając się wspomnianą już emigracją zarobkową. Dzięki temu Podhale ma relatywnie dobrą

sytuację na rynku pracy, a stopa bezrobocia jest nawet nieco niższa niż w województwie małopolskim, które samo wypada dobrze na tle kraju.

Wykres 13. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych na terenie Podhala
Stan w dniu 31 XII

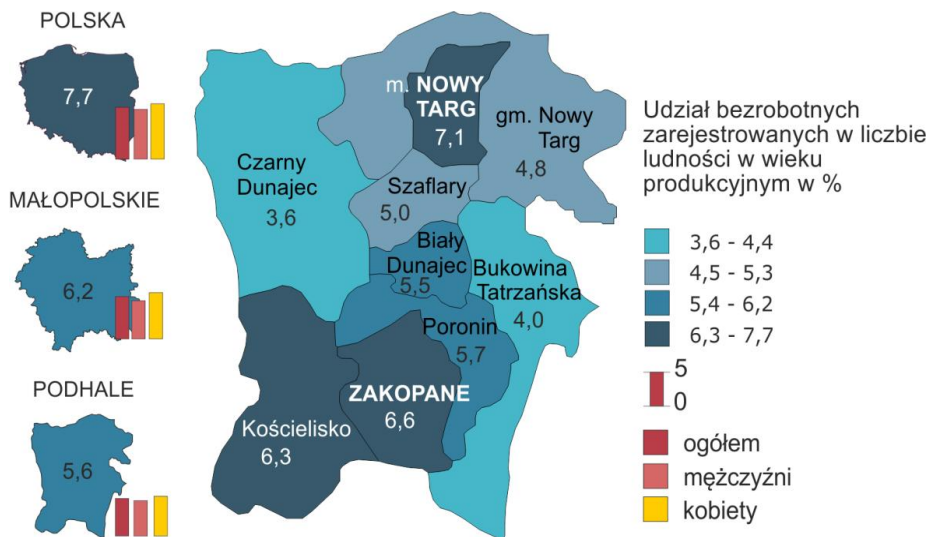

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków.

Na przestrzeni ostatnich lat bezrobocie na Podhalu wykazywało tendencję spadkową, a tempo tego spadku było najszybsze w latach 2006-2007. Następnie spadek ten znacznie wyhamował, aby wreszcie w ostatnim roku zostać przełamanym. W roku 2009 łączna liczba bezrobotnych zarejestrowanych na terenie Podhala wzrosła o 23,7% w stosunku do roku poprzedniego (z 4330 do 5358 osób). Inaczej niż w przypadku tendencji krajowych i wojewódzkich obecnie na Podhalu liczba bezrobotnych wyższa jest wśród mężczyzn niż wśród kobiet.

Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym na Podhalu wynosi 5,6% i jest nieco niższy niż przeciętny poziom tego wskaźnika dla województwa (6,2%) i kraju (7,7%).

Wykres 14. Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w 2009 r.
 Stan w dniu 31 XII

Ź r ó ł o: opracowanie własne US Kraków.

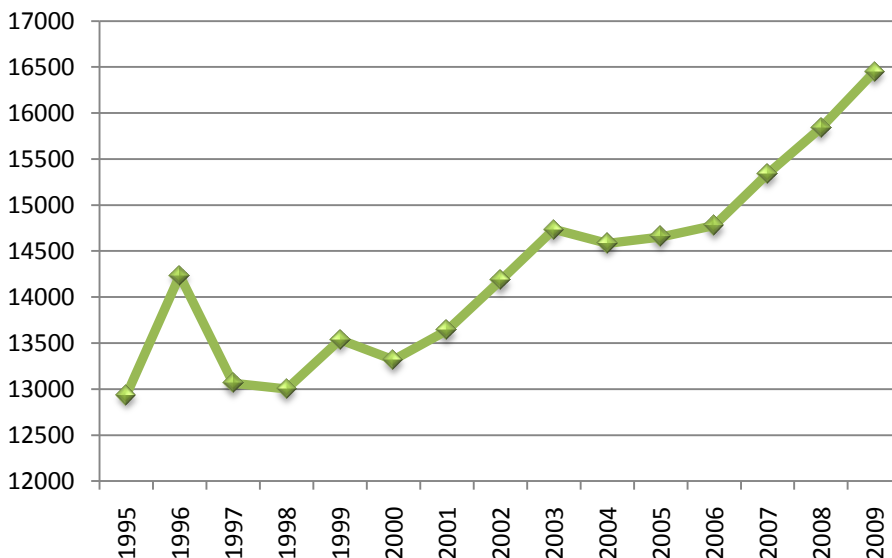
ROZDZIAŁ 3. Potencjał gospodarczy

Potencjał gospodarczy danego obszaru jest trwale związany z przedsiębiorczością jego mieszkańców. Rozwój przedsiębiorczości z kolei uwarunkowany jest nie tylko czynnikami o charakterze ogólnokrajowym, ale także tymi o charakterze lokalnym, stając się w ten sposób swoistym barometrem kondycji ekonomicznej regionu. Korzystna koniunktura w gospodarce zawsze przekłada się bowiem na wzrost zainteresowania inwestorów prowadzeniem własnej działalności gospodarczej i wzmożoną aktywnością w tym zakresie.

3.1. Podmioty gospodarki narodowej

Wykres 15. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON na terenie Podhala

Stan w dniu 31 XII

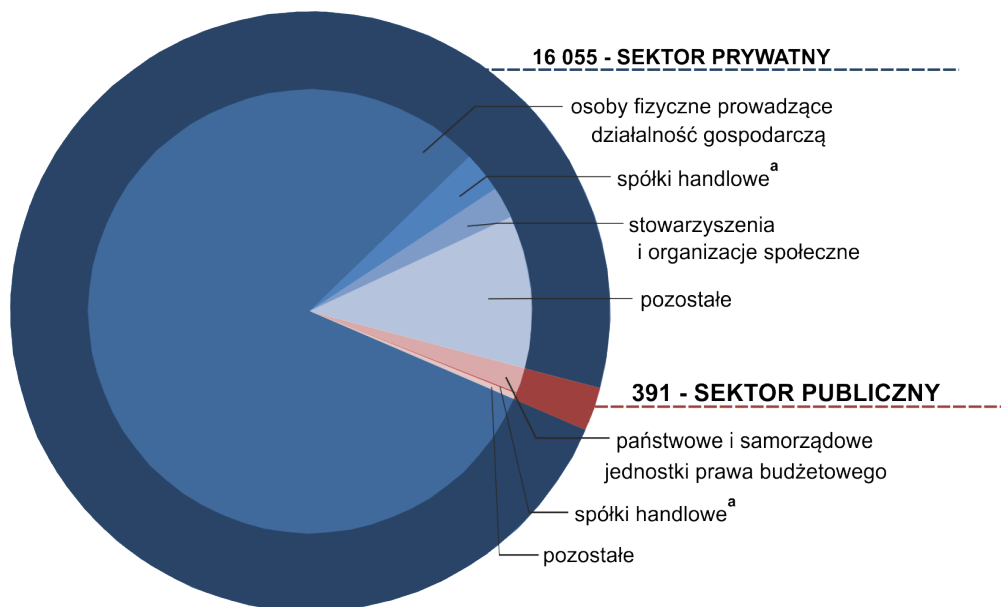
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Podhale jest regionem częściowo rolniczym, o dużych walorach krajobrazowych, dających ogromny potencjał dla rozwoju usług turystycznych. Poza drobnymi przedsiębiorstwami sektor przemysłowy praktycznie tu nie istnieje, a zdecydowana większość działających podmiotów to podmioty sektora prywatnego. Ludność tu zamieszkała utrzymuje się głównie z pracy w rolnictwie oraz w wytwórczości i drobnych usługach, a w miejscowościach położonych blisko

tradycyjnych terenów turystycznych zajmuje się obsługą ruchu turystycznego i w tym w przyszłości upatruje główne źródło zatrudnienia, stąd duża i stale rosnąca liczba rejestrowanych podmiotów gospodarczych, będąca owocem dużej przedsiębiorczości.

Wykres 16. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON na terenie Podhala według sektorów własności w 2009 r.

Stan w dniu 31 XII

a w tym spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego.

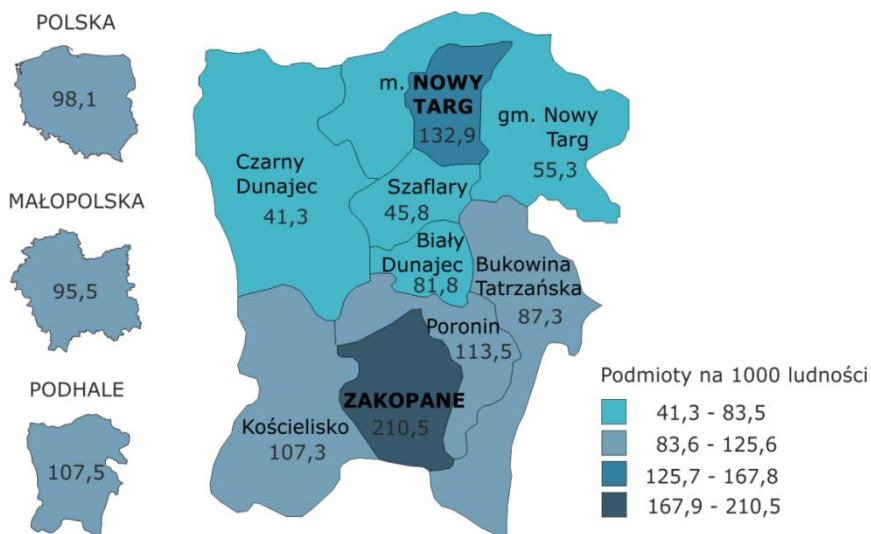
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Ze względu na formę własności, w badanej zbiorowości 97,6% stanowiły przedsiębiorstwa prywatne, w obrębie których dominowały zdecydowanie osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą (83,3% podmiotów sektora prywatnego). Przedsiębiorstwa należące do sektora publicznego stanowiły zaledwie 2,4%. Wśród nich własność państwowa i samorządowa stanowiła 78,5%. W poszczególnych sekcjach PKD najwyższy udział jednostek sektora publicznego przypadają na edukację.

Ludność Podhala charakteryzuje się znacznie wyższą od przeciętnej w województwie, a nawet w kraju, przedsiębiorczością, co postrzegać można jako

ważną drogę prowadzącą do rozwoju regionu. Podczas gdy w województwie małopolskim na każde 1000 ludności przypada średnio 95,5 zarejestrowanych podmiotów gospodarczych (w kraju średnio 98,1), na obszarze Podhala wskaźnik ten rośnie do 107,5. W obrębie samego regionu występuje znaczne zróżnicowanie koncentracji zarejestrowanych podmiotów w układzie przestrzennym. Największe zagęszczenie podmiotów gospodarczych przypadających na 1000 ludności występuje w południowej części regionu (gminy Zakopane, Kościelisko i Poronin - odpowiednio 210,5, 113,5 i 107,3 podmiotów zarejestrowanych na 1000 ludności). Generalnie większa liczba podmiotów gospodarczych rejestrowana jest w gminach miejskich (Nowy Targ, Zakopane) niż na obszarze wiejskim.

Wykres 17. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności w 2009 r.
Stan w dniu 31 XII

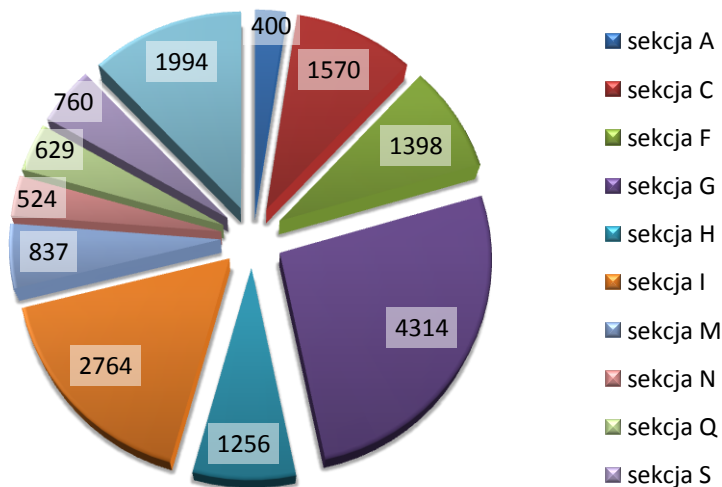
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Rozwój ruchu turystyczno-wypoczynkowego w regionie najczęściej idzie w parze z rozwojem działalności gospodarczej podporządkowanej jego obsłudze. Usługi hotelarskie i noclegowe, gastronomia, handel i inne rodzaje działalności związanej bezpośrednio i pośrednio z wykorzystaniem walorów środowiska naturalnego i obecnością osób czasowo przebywających w regionie w celach wypoczynkowych przeważnie dominują w strukturze zarejestrowanych podmiotów gospodarczych. Koncentracja podmiotów gospodarczych działających w obszarze

gospodarki turystycznej może więc stanowić jedną z miar atrakcyjności turystycznej obszaru.

Wykres 18. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON według sekcji PKD^a w 2009 r.

Stan w dniu 31 XII

a Patrz uwagi ogólne pkt. 9 na str. 16.

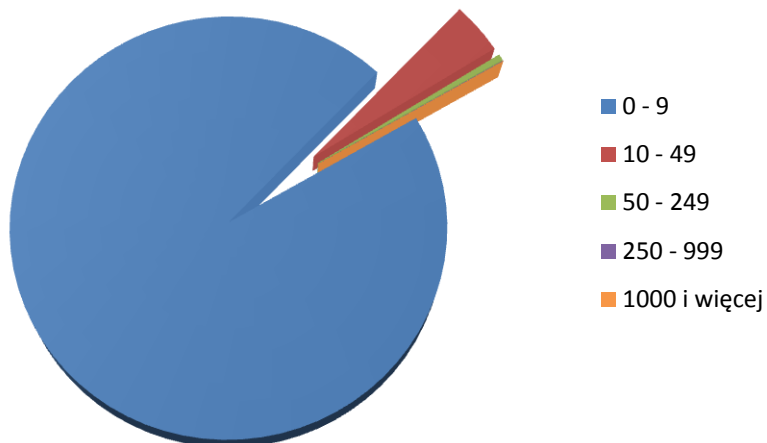
Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków.

Zbiorowość przedsiębiorstw zarejestrowanych na obszarze Podhala jest pod względem podstawowego rodzaju prowadzonej działalności dość różnorodna, jednakże wyróżnić można kilka najczęstszych obszarów działalności. Podmioty w sekcji G - Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle stanowią ponad 1/4 (26,2%), a wraz z podmiotami sekcji I - Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi - aż 43,0% wszystkich zarejestrowanych. Struktura taka jest charakterystyczna dla regionów o wysokim potencjale turystycznym, generującym wiele miejsc pracy w turystyce i usługach okołoturystycznych oraz branżach pokrewnych. Pozostałe sekcje dominujące pod względem liczby zarejestrowanych podmiotów to w kolejności: C - Przetwórstwo przemysłowe (9,5% ogółu); F - Budownictwo (8,5% ogółu); H - Transport i gospodarka magazynowa (7,6% ogółu). W każdej z nich zarejestrowano powyżej 1 tys. podmiotów. Żadnych podmiotów nie zarejestrowano natomiast w sekcjach T - Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa

domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby i U - Organizacje i zespoły eksterytorialne.

Wykres 19. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze REGON według klas wielkości mierzonych liczbą pracujących w 2009 r.

Stan w dniu 31 XII

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków.

Wśród podmiotów zarejestrowanych na Podhalu zdecydowanie dominują mikroprzedsiębiorstwa, z liczbą pracujących poniżej 10 osób (aż 95,5% ogółu zarejestrowanych jednostek). Podmioty małe, posiadające od 10 do 49 pracujących stanowią 4,0% wszystkich znajdujących się w rejestrze. Przedsiębiorstwa średniej wielkości, z liczbą pracujących od 50 do 249 stanowią tylko 0,5% ogółu. Dużych podmiotów, powyżej 250 pracujących jest na Podhalu zaledwie kilka i stanowią łącznie poniżej 0,5% wszystkich zarejestrowanych.

W tablicy na str. 39 poniżej zostały zestawione wartości wskaźnika przeżycia przedsiębiorstw dla dwóch miast Podhala: Nowego Targu oraz Zakopanego i porównane z wynikami uzyskanymi dla Krakowa i całego województwa małopolskiego. Biorąc pod uwagę wskaźniki przeżycia przedsiębiorstw można zaobserwować, że decydujące są pierwsze dwa lata działalności – w tym okresie widoczne są największe spadki wskaźnika prawdopodobieństwa przeżycia przedsiębiorstw.

Tabl. 1. Przeżywalność podmiotów w kolejnych latach aktywności na rynku w województwie małopolskim

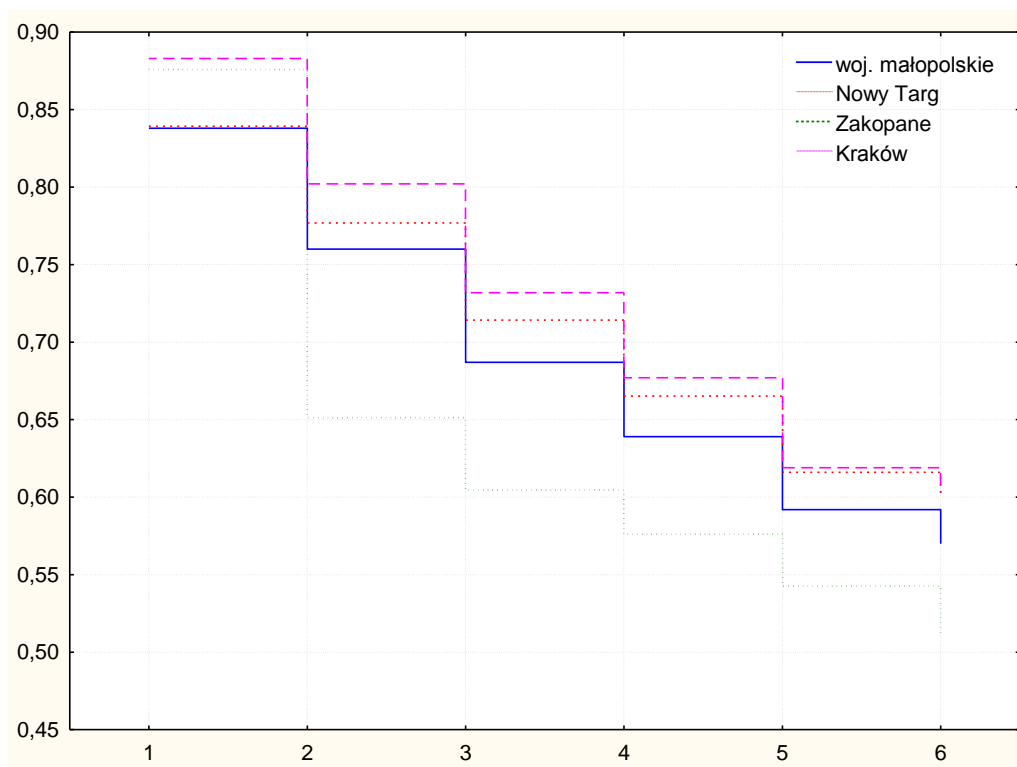
WYSZCZEGÓLNIENIE	Nowoza- rejestro- wane przedsię- biorstwa	Wskaźnik przeżycia					
		1. roku	2. roku	3. roku	4. roku	5. roku	6. roku
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Małopolska	20 377	83,8	76,0	68,7	63,9	59,2	57,0
Kraków	6 668	88,3	80,2	73,2	67,7	61,9	60,3
Nowy Targ	224	83,9	77,7	71,4	66,5	61,6	60,3
Zakopane	387	87,6	65,1	60,5	57,6	54,3	51,2
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Małopolska	18 650	82,6	73,4	67,5	63,4	60,3	
Kraków	6 406	84,6	75,6	69,5	65,2	62,5	
Nowy Targ	250	77,2	68,8	62,4	56,4	53,6	
Zakopane	282	88,7	80,1	76,6	71,6	67,0	
	2005	2006	2007	2008	2009		
Małopolska	20 564	81,4	71,2	65,7	62,4		
Kraków	6 967	83,4	74,4	68,8	66,4		
Nowy Targ	280	82,9	68,2	62,9	58,9		
Zakopane	308	80,2	67,9	63,0	60,1		
	2006	2007	2008	2009			
Małopolska	24 367	82,6	71,4	65,9			
Kraków	8 199	83,7	74,1	70,1			
Nowy Targ	291	83,8	70,4	62,5			
Zakopane	335	80,3	70,4	63,9			
	2007	2008	2009				
Małopolska	24 119	85,1	75,1				
Kraków	7884	85,9	78,7				
Nowy Targ	279	83,2	74,2				
Zakopane	401	96,0	89,8				
	2008	2009					
Małopolska	27 059	87,3					
Kraków	8 711	88,3					
Nowy Targ	317	74,4					
Zakopane	403	89,8					

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Przedsiębiorstwa powstałe w Nowym Targu w 2004 r. należą do grupy podmiotów, które w najmniejszej liczbie przetrwały okres pierwszych dwóch lat działalności, natomiast grupę najbardziej liczną (pod tym względem) stanowią przedsiębiorstwa zarejestrowane w 2003 r. Analogicznie dla Zakopanego najmniejszy procent przeżycia odnotowały przedsiębiorstwa powstałe w 2003 roku, a największy w 2007 roku. Jeżeli chodzi o ogólną tendencję przeżycia tego kluczowego okresu dla Nowego Targu waha się ona od 68,8% do 77,7%, co jest zbliżone do sytuacji odnotowanej dla całego województwa. Natomiast w przypadku Zakopanego odchylenia są już znaczne i prawdopodobieństwo przeżycia przyjmuje wartości od 65,1% do 89,9%. Wśród zestawionych jednostek terytorialnych największą szansę przetrwania na rynku okresu sześciu lat miały przedsiębiorstwa zarejestrowane w Nowym Targu i Krakowie (60,3%).

Funkcja przeżycia podaje prawdopodobieństwo, że podmiot będzie obecny na rynku przynajmniej daną liczbę lat. Funkcja przeżycia dla podmiotów gospodarczych jest przedstawiona na poniższym wykresie. Jest to funkcja schodkowa i można z niej odczytać prawdopodobieństwo przetrwania podmiotu gospodarczego na rynku w województwie małopolskim i miastach (Kraków, Nowy Targ, Zakopane). Według tak przyjętych założeń można zauważyć, że największe prawdopodobieństwo długiego przetrwania na rynku mają podmioty zarejestrowane w Krakowie (6 lat przetrwało blisko 60% przedsiębiorstw) a najmniejsze w Zakopanem (przetrwało ok. 50%). Ponadto można stwierdzić, że szczególnie krytyczny dla Zakopanego jest drugi rok działalności, następuje wtedy znaczny spadek prawdopodobieństwa przeżycia z 88% do 65%, natomiast w późniejszych latach zmiany nie są już tak drastyczne.

Wykres 20. Funkcja przeżycia podmiotów gospodarczych na rynku w województwie małopolskim ogółem oraz dla wybranych miast

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

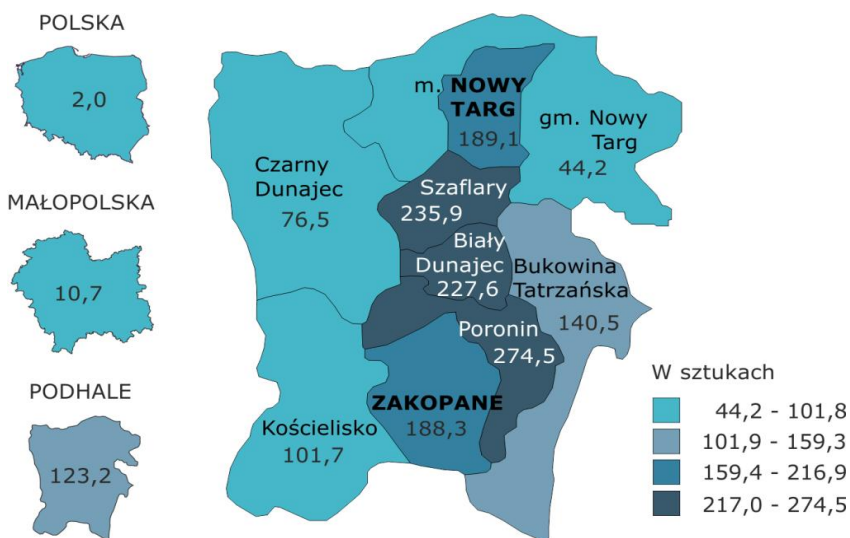
3.2. Produkcja owczarska

Na Podhalu dominuje gospodarka indywidualna, tradycyjna, o przewadze produkcji zwierzęcej, w tym owiec, których wypas na tym obszarze tradycyjnie odgrywał duże znaczenie.

W skali kraju produkcja owczarska stanowi „małopolską specjalność” produkcji zwierzęcej, w województwie skupia się bowiem ponad jedna czwarta (26,7%) krajowego pogłowia tego gatunku w gospodarstwach indywidualnych i 24,3% krajowego pogłowia w rolnictwie ogółem. Z kolei aż 65,9% wszystkich owiec w Małopolsce hodowanych jest na Podhalu, z czego najwięcej (18,5% pogłowia) na terenie gminy Czarny Dunajec oraz gmin Poronin, Szaflary i Bukowina Tatrzańska (odpowiednio: 16,2%, 16,1% i 15,1% pogłowia). Średnio na jedno

gospodarstwo indywidualne utrzymujące owce na Podhalu przypadało 24,1 sztuk tych zwierząt (w województwie 17,0 szt., w Polsce 17,5 szt.). Jeszcze wyraźniejsza dysproporcja widoczna jest w obsadzie owiec, która w województwie małopolskim wyniosła 10,7 sztuk na 100 ha użytków rolnych, osiągając w skali kraju stosunkowo wysoki poziom. Dla Podhala wskaźnik ten jest ponad 11-krotnie wyższy, przyjmując wartość 123,2 sztuk na 100 ha użytków rolnych.

Wykres 21. Obsada owiec na Podhalu w 2002 r.

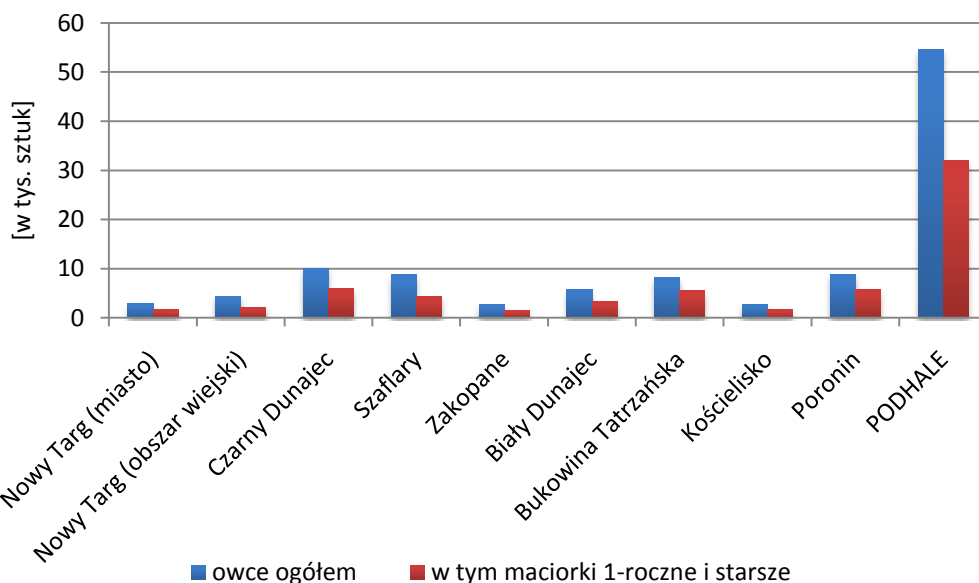
Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych z PSR 2002.

Specyfiką terenu Podhala są pastwiska położone poza wsią, w pasie lasów - zwane polanami, bądź ponad ich granicą - zwane halami.

Na obszarze Podhala występuje lokalna odmiana owcy - polska owca górská, uszlachetniony typ dużej grupy prymitywnych owiec występujących pod ogólną nazwą „cakiel”, początki chowu których sięgają XV wieku. Są to zwierzęta niezbyt duże, lekkie, o budowie przystosowanej do poruszania się po terenach górskich, grubej mieszanej wełnie i kosmkowej strukturze okrywy, chroniącej organizm przed opadami i chłodem. Dostarcza wełny na stroje ludowe, skór na

kożuchy, mleka do wyrobu serów owczych i chudego mięsa⁴, w tym jagnięciny podhalańskiej⁵. Jest praktycznie jedyną użytkowaną mlecznie rasą owiec w Polsce.

Wykres 22. Pogłowienie owiec w gospodarstwach indywidualnych Podhala w 2002 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Mleko owcze jest na Podhalu cennym surowcem, wykorzystywanym do produkcji serów⁶, zwłaszcza że dochód uzyskiwany z mleka owczego jest dodatkowym możliwym do uzyskania, poza dochodem ze sprzedaży jagniąt rzeźnych i mlecznych. Jedynym problemem jest tutaj sezonowa dostępność mleka owczego (od maja do września), sama produkcja jest stosunkowo prosta. Udojone mleko, pozostawione w temperaturze pokojowej, ulega ukwaszeniu w następstwie samorzutnego działania bakterii fermentacji mlekowej. Tworzący się skrzep oddziela się od serwatki i tworzy masę serową nadającą się do bezpośredniego spożycia lub do dalszego dojrzewania⁷. Mleczne użytkowanie owiec nie jest jednak w Polsce, poza Podhalem, rozpowszechnione, stając się kolejną charakterystyczną cechą regionu.

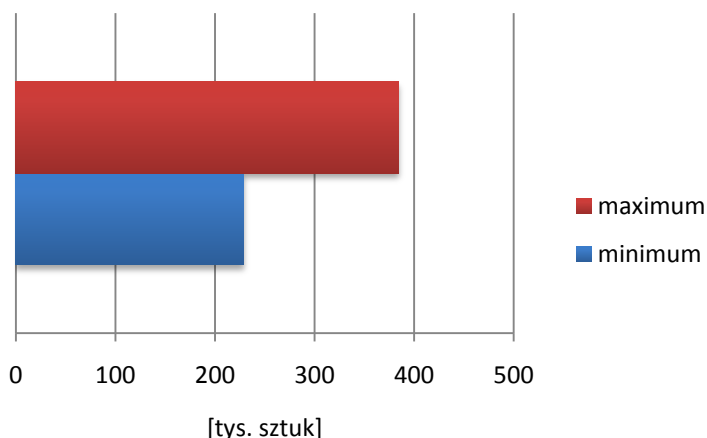
⁴ Instytut Zootechniki, Program Ochrony Zasobów Genetycznych Owiec rasy polska owca górska odmiany barwej, Kraków 2005 r.

⁵ Patrz: Rozdział 3.3. Produkty wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych, str. 44.

⁶ Patrz: Rozdział 3.3. Produkty wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych, str. 44.

⁷ Źródło: wniosek o rejestrację zgodnie z artykułem 5 i 17 (2) „OSCYPEK” Nr WE: PL/00451/21.2.2005.

Wykres 23. Szacunek rocznych możliwości produkcyjnych oscypka^a

a Patrz: Uwagi ogólne, pkt. 12 na str. 18.

Źródło: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych z PSR 2002, danych Państwowego Powiatowego Inspektora Sanitarnego w Zakopanem oraz danych Instytutu Zootechniki Państwowego Instytutu Badawczego.

Okres doju owiec górskich trwa przeciętnie 150 dni, a ich średnia wydajność mleczna po odsadzeniu jagniąt wynosi 50-60 litrów⁸. Do wyprodukowania jednego oscypka przeciętnej wagi 700-800 g niezbędne jest pozyskanie 5-7 litrów owczego mleka⁹. W związku z tym można szacować, że obszar Podhala zdolny jest do wyprodukowania w sezonie przynajmniej 228,7 tys. szt., a maksymalnie nawet 384,2 tys. szt. oscypków.

3.3. Produkty wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych

Kuchnia podhalańska jest jedną z najbardziej rozpoznawalnych kuchni regionalnych w Polsce, a wiele z jej produktów trafiło na oficjalną polską Listę Produktów Tradycyjnych¹⁰. Prawo do wpisu na Listę Produktów Tradycyjnych mają produkty rolne i środki spożywcze, które charakteryzują się tradycyjną, ugruntowaną w czasie od co najmniej 25 lat metodą wytwarzania, skutkującą unikalną jakością lub wyjątkowymi cechami i właściwościami uzyskanych produktów. Podstawą rejestracji jest tradycja wytwarzania i szczególna oraz niepowtarzalna jakość związana z historycznie ugruntowanymi przepisami, metodami produkcji

⁸ Instytut Zootechniki - Państwowy Instytut Badawczy.

⁹ Państwowy Powiatowy Inspektor Sanitarny w Zakopanem.

¹⁰ Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, stan w dniu 31 V 2010 r.

i sposobami przetwarzania, które gwarantują wysoką jakość otrzymanego produktu¹¹. Jako że charakterystyczny dla Podhala model rolnictwa opiera się w znacznej części na hodowli owiec, do najbardziej rozpowszechnionych wyrobów podhalańskich należą produkty mleczne i to właśnie najwięcej z nich znalazło się na Liście.

Produkty mleczne

Lody nowotarskie

Deser lodowy o jednolitej, delikatnej, kremowej konsystencji w lekkim chrupiącym wafiu, nakładany warstwowo. Występuje w kilku tradycyjnych smakach: śmietankowym, truskawkowym, jagodowym i kawowym.

Ser gazdowski – gołka (pucok, kara)

Jasnobrazowy ser o walcowatym kształcie, długości 6–15 cm i masie 0,3–0,6 kg, zdobiony wypukłymi oraz wklęsłymi wzorami na skórce. Miękki, elastyczny miąższ w środku, wyraźny zapach wędzenia (dymu), lekko słony smak.

Bundz / bunc

Ser o białej lub biało-seledynowej barwie z cienką, elastyczną skórką z nalotem białej pleśni, w kształcie bochenka. Łagodny, lekko kwaśny, orzechowy, smak.

Oscypek (oszcypek)

Jasnobrazowy ser góralski w kształcie dwustronnego, stożka o długości: 17–23 cm i masie: 0,6–0,8 kg. Jego środkowa część (najszersza) jest walcowata i zdobiona wypukłymi oraz wklęsłymi wzorami, charakterystycznymi dla każdego z producentów. Pas zdobień podzielony jest na trzy części – środkową (główną) i dwie boczne. Wyraźny zapach wędzenia (dymu), lekko słony smak.

Redykołka

Lekko kremowy, niekiedy biały ser o gładkiej, elastycznej skórce otrzymywany z resztek pozostałych przy wytwarzaniu oscypka, uformowany w kształt zwierzątka, parzenicy, serca lub wrzeciona. Smak i zapach wędzenia, pikantny, czasem lekko słony.

¹¹ Ustawa z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych, Dz. U. 2005 nr 10, poz. 68.

Bryndza podhalańska

Ser o równej lub lekko wypukłej powierzchni, czasem popękanej, nie ma ściśle określonego kształtu - kształt produktu zależy od opakowania, a jego wielkość od wielkości dzierży. Ma biały, biało-kremowy lub z lekko seledynowy kolor i raczej jednolitą konsystencję, przypominającą pastę, chociaż można spotkać również bryndzę podhalańską delikatnie ziarnistą lub grudkowatą. Wytwarzany jest z mleka owczego lub owczego i krowiego, przy czym zawartość mleka krowiego nie może przekraczać 40% całkowitej ilości mleka użytego do produkcji. Pikantny, słony smak, czasem lekko ostry lub kwaśny.

Żentyca

Serwatka z mleka owczego lub owczego i krowiego, ściętego podpuszczką, otrzymywana przy wyrabianiu oscypków i bundzu, w postaci gęstej lub rzadszej cieczy o słodkim lub lekko kwaśnym smaku. Zawartość wody od 60% do 70%, zawartość soli do 0,5%, zawartość tłuszczu od 3% do 4% (żentyca owcza) lub od 2% do 3% (żentyca owczo – krowia).

Produkty mięsne

Jagnięcina podhalańska

Jasnoróżowa tuszka charakterystyczna dla jagniąt, o niewielkich ilościach białego tłuszczu okołonerkowego. Wielkość w zależności od terminu uboju waha się od 4 do 16 kg. Posiada delikatny i soczysty smak oraz specyficzny zapach świeżego mięsa, uzyskany dzięki wypasowi na świeżym powietrzu, z dala od siedzib ludzkich, na czystych i ekologicznych, nienawożonych terenach.

Miody

Małopolski miód spadziowy¹²

Gęsty miód płynny (patoka) lub w postaci stałej – skryształizowanej (krupiec) o szarym, brązowym lub czarnym zabarwieniu, łagodnym, żywicznym i stosunkowo mało słodkim smaku oraz słabym, lekko korzennym lub żywicznym zapachu.

¹² Wytwarzany na obszarze wykraczającym poza granice Podhala.

Wzór znaku Chroniona Nazwa Pochodzenia

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Oscypek, redykołka i bryndza podhalańska zostały dodatkowo zarejestrowane przez Komisję Europejską (KE) jako Chronione Nazwy Pochodzenia. Obecnie aż 1/5 wszystkich polskich produktów regionalnych i tradycyjnych zarejestrowanych przez KE pochodzi z Podhala¹³. Chroniona Nazwa Pochodzenia (Protected Designation of Origin) oznacza nazwę regionu, konkretnego miejsca lub w wyjątkowych przypadkach kraju, używaną do opisu produktu rolnego lub artykułu spożywczego. Jakość produktu wpisanego do Rejestru Chronionych Nazw Pochodzenia lub jego cechy charakterystyczne muszą być głównie lub wyłącznie związane ze szczególnym otoczeniem geograficznym i właściwymi dla niego czynnikami naturalnymi oraz ludzkimi, a cały proces technologiczny, czyli produkcja, przetwarzanie i przygotowywanie musi się odbywać na tym określonym obszarze geograficznym.¹⁴

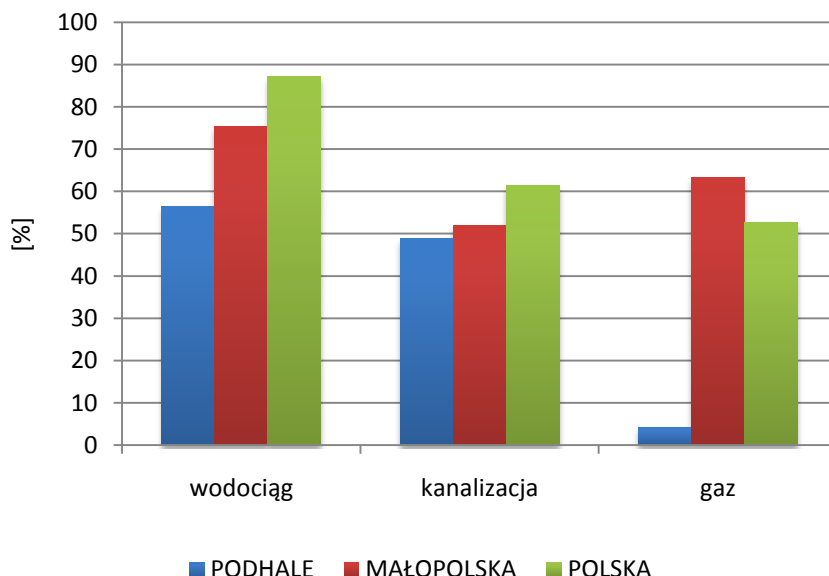
¹³ Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, stan w dniu 31 V 2010 r.

¹⁴ Rozporządzenie Rady (WE) Nr 510/2006 z dnia 20 marca 2006 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia produktów rolnych i środków spożywczych, Dz. U. L 93 z 21.03.2006, str. 12.

ROZDZIAŁ 4. Infrastruktura komunalna

Poniższy rozdział prezentuje informacje pozwalające na ocenę zachodzących zmian w infrastrukturze komunalnej w zakresie świadczonych usług, stanu funkcjonujących urządzeń i instalacji, skupiając się głównie na zagadnieniach związanych z gospodarką wodno-kanalizacyjną.

Wykres 24. Udział ludności korzystającej z instalacji w 2009 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Pod względem odsetka ludności korzystającej z instalacji infrastruktury komunalnej Podhale pozostaje w tyle za województwem i krajem. Szczególnie drastyczna różnica ma miejsce w przypadku gazu, którego dostępność na Podhalu jest niezwykle niska w stosunku do przeciętnej dostępności w województwie i kraju (zaledwie 4,3% ludności korzystającej z sieci gazowej na Podhalu wobec 63,3% w Małopolsce i 52,6% w Polsce). Ogólnie, najlepiej rozwinięta infrastruktura występuje na terenie regionu w gminach miejskich (Zakopane, Nowy Targ), najstąbiej - w gminach wiejskich.

4.1. Sieć kanalizacyjna

Od 2002 roku stale zwiększa się w regionie zarówno długość czynnej sieci kanalizacyjnej (za wyjątkiem lekkiego spadku w roku 2004), jak i liczba ludności z niej korzystającej.

Wykres 25. Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej na terenie Podhala

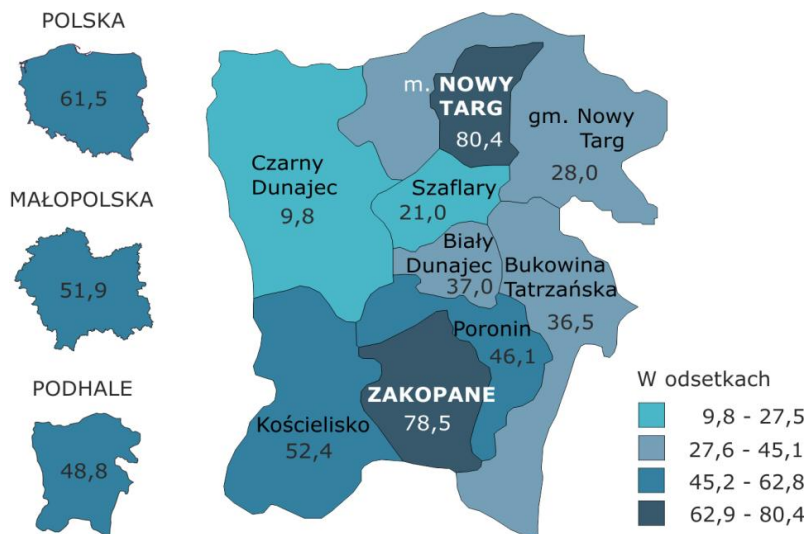

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej na Podhalu różni się w niewielkim stopniu od średniej wojewódzkiej i krajowej. Podczas gdy w przypadku porównania z województwem różnica ta sięga 3,1 pkt proc. (48,8% na Podhalu wobec 51,9% w województwie małopolskim), w przypadku średniej krajowej (61,5%) wynosi 12,7 pkt proc. na niekorzyść Podhala, jest jednak szybko nadrabiana.

Znaczne zróżnicowanie wykorzystania sieci kanalizacyjnej występuje w obrębie samego regionu - nawet wyłączając z porównania gminy miejskie, rozpiętość odsetka korzystających z sieci kanalizacyjnej sięga od 9,8% aż do 52,4%. Z uwagi na to, że nie wszystkie obszary zamieszkałe są podłączone do sieci kanalizacyjnej, część ścieków musi być odprowadzana do systemów przydomowych - zbiorników bezodpływowych lub przydomowych oczyszczalni ścieków. Dotyczy to szczególnie północno-zachodniej części regionu, gdzie odsetek korzystających z sieci kanalizacyjnej nie przekracza 30%.

Wykres 26. Odsetek ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej na terenie Podhala w 2009 r.

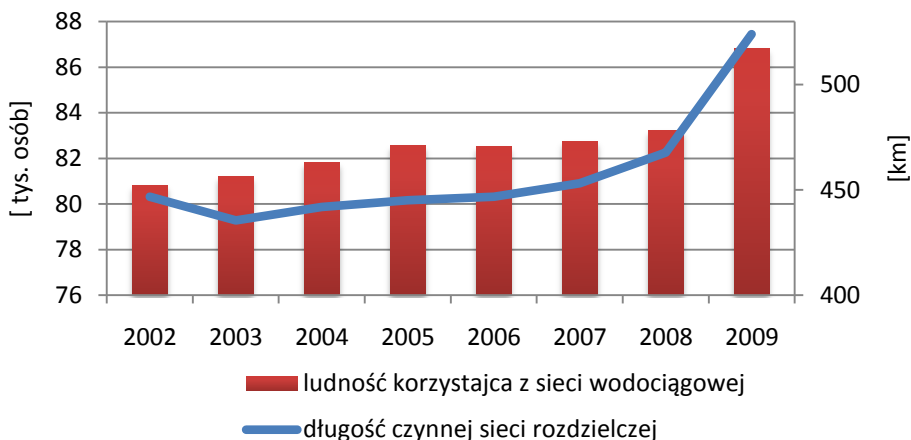

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

4.2. Infrastruktura wodociągowa

Za wyjątkiem roku 2003, kiedy to nastąpił istotniejszy spadek długości czynnej sieci rozdzielczej na terenie Podhala, nadrobiony dopiero w roku 2006, łączna długość tego typu urządzeń w regionie stale rośnie. Zwiększa się także liczba ludności korzystającej z sieci. W latach 2002-2005 wzrost korzystających był stały i z każdym rokiem nabierał coraz większego tempa. Zatrzymany jedynie w roku 2006 powrócił rok później i ma miejsce nadal.

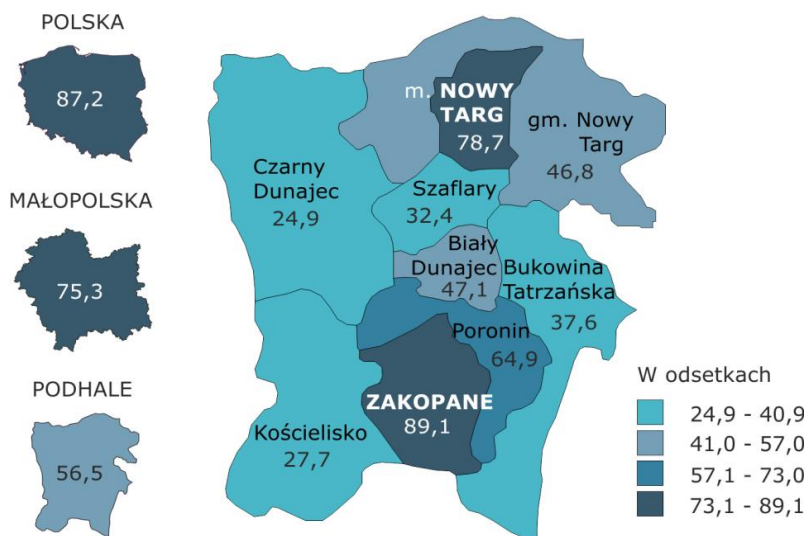
Wykres 27. Ludność korzystająca z infrastruktury wodociągowej na terenie Podhala

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Podobnie jak w przypadku sieci kanalizacyjnej, także i pod względem stopnia rozwoju i dostępności sieci wodociągowej występuje na Podhalu znaczne zróżnicowanie w obrębie samego regionu. Wyłączywszy z porównania tradycyjnie najlepiej rozwinięte gminy miejskie, rozpiętość odsetka korzystających z sieci wodociągowej wciąż jest spora i sięga od 24,9% do 64,9%.

Wykres 28. Odsetek ludności korzystającej z sieci wodociągowej na terenie Podhala w 2009 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

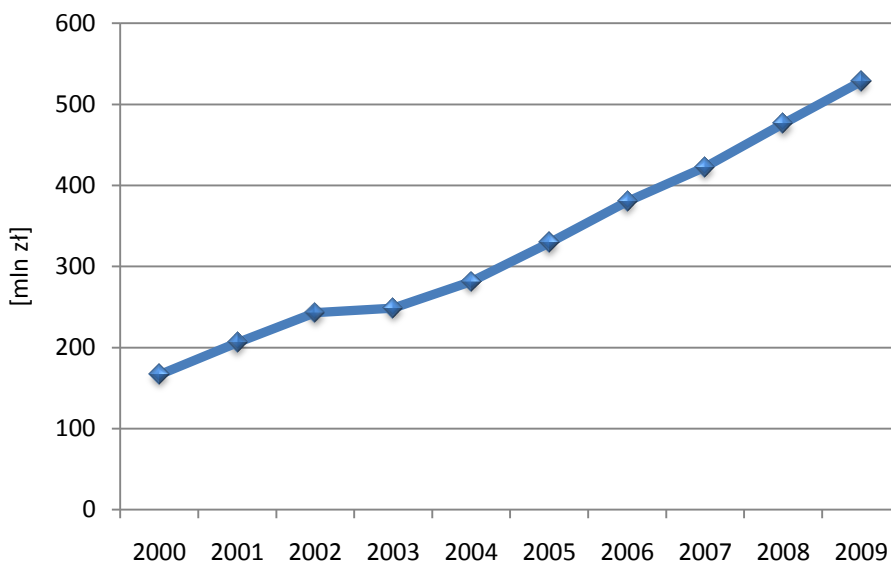
ROZDZIAŁ 5. Finanse regionu

Finanse regionu, rozumiane jako finanse publiczne, są czynnikiem warunkującym jego rozwój. W szczególności istotne są kierunki wydatkowania i sposoby pozyskiwania środków pieniężnych na realizację zadań własnych gmin.

5.1. Dochody budżetowe

Na przestrzeni lat 2000-2009 dochody ogółem samorządów obszaru Podhala nieprzerwanie rosły, co świadczy o stałym poziomie rozwoju regionu. Wzrost ten był w analizowanym okresie niemal liniowy, a jego tempo wyhamowało bardziej znacząco jedynie w roku 2003.

Wykres 29. Dochody budżetów gmin Podhala w cenach stałych^a z 2000 r.

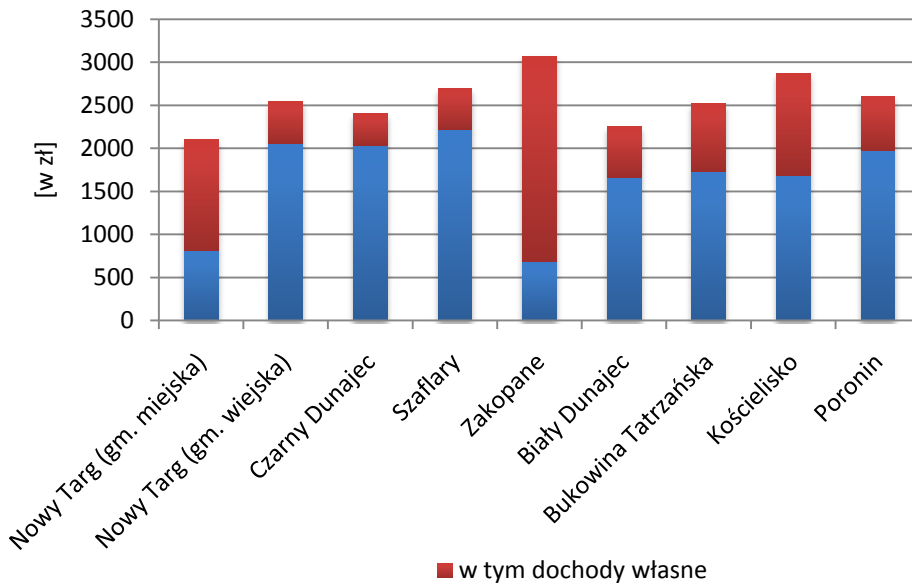
a Patrz uwagi ogólne, pkt. 14 na str. 19.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków.

Leżąca u podstaw współczesnej państwowości zasada pomocniczości mówi o konieczności generowania przez budżety lokalne własnych źródeł dochodów oraz zapewnia im prawo pozyskiwania własnych dochodów na określonym terytorium kraju. Stąd dochody budżetów gmin podzielić można na dochody własne, pochodzące np. z podatków, opłat, czy dochodów z majątku gminy oraz dochody

zewewnętrzne, np. dotacje i subwencje z budżetu państwa i z budżetu Unii Europejskiej. Pozyskiwanie dochodów własnych ma szczególne znaczenie w gospodarce finansowej gmin, bowiem to im właśnie, jako szczeblowi samorządu najbliższemu mieszkańcom, powierzono większość zadań bezpośrednio zaspokajających potrzeby miejscowej ludności.

Wykres 30. Dochody budżetów gmin Podhala na 1 mieszkańca w 2009 r.

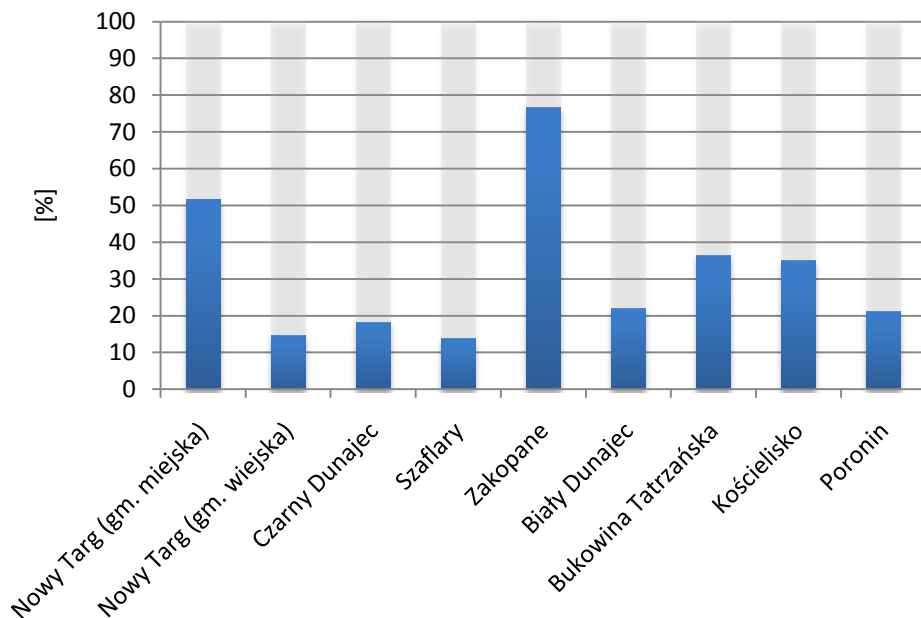

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Najistotniejszymi czynnikami bezpośrednio wpływającymi na zróżnicowanie poziomu dochodów i wydatków budżetów w obrębie danego szczebla samorządu terytorialnego są lokalne warunki społeczno-ekonomiczne oraz różnice w gęstości zaludnienia. Najwyższe dochody własne w przeliczeniu na jednego mieszkańca wystąpiły na Podhalu w gminach miejskich (Zakopane - 2382,44 zł, Nowy Targ - 1287,15 zł), gdzie zwykle koncentruje się lokalne życie społeczno-gospodarcze. Różnice potencjałów ekonomicznych między miastem a wsią, przy zbliżonej kwocie dochodów budżetowych na jednego mieszkańca, przejawiały się głównie poprzez wyższy udział dotacji celowych i subwencji ogólnej w budżetach gmin wiejskich, niezbędnych dla realizacji zadań oświatowych czy socjalnych. Znacząco wyższe kwoty dotacji i subwencji w gminach wiejskich pozwoliły wyrównać różnice

w dochodach ogółem na mieszkańca wobec miast, a w niektórych przypadkach nawet uzyskać wartości wyższe niż w gminach miejskich.

Wykres 31. Stopień pokrycia wydatków dochodami własnymi 2009 r.

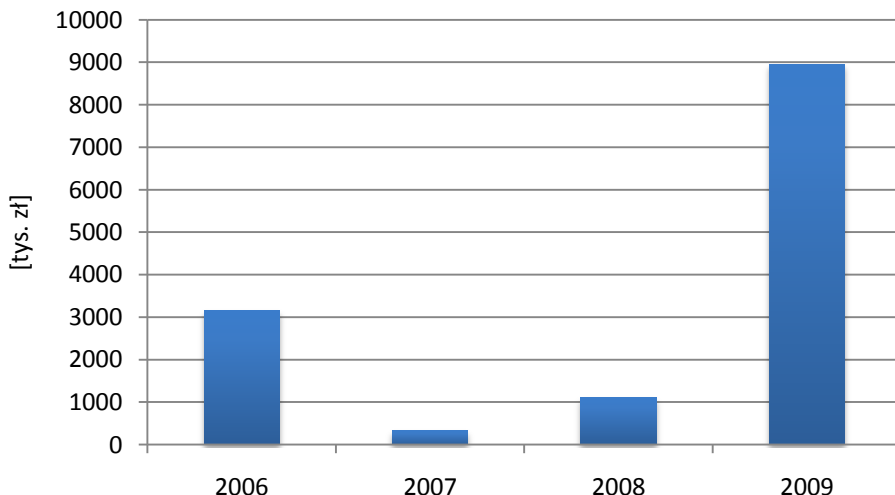
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Udział dochodów własnych w dochodach samorządu pozwala ocenić, w jakiej części dochody jednostki uzależnione są od budżetu centralnego i przekazywanych przezeń dotacji i subwencji, a w jakiej opierają się na aktywności lokalnej społeczności i dochodach przez nią wypracowanych. Pod tym względem, jak wspomniano, wyróżniają się na Podhalu gminy miejskie, którym udaje się wypracować samodzielnie więcej niż połowę dochodów (Zakopane – 77,7%, Nowy Targ – 61,2%). Spośród gmin wiejskich natomiast prym wiedzie Kościelisko, gdzie wypracowywane jest 41,3% dochodów gminy. Średnio na Podhalu dochody własne stanowią 41,4% dochodów jednostki (w województwie małopolskim – 40,2%).

Analogicznie prezentuje się stopień pokrycia wydatków dochodami własnymi. Tu również na przedzie znajdują się gminy miejskie, zdolne do pokrycia środkami pochodzącymi z dochodów własnych więcej niż połowy swoich wydatków (Zakopane – 76,7%, Nowy Targ – 51,7%). Więcej niż 1/3 wydatków udaje się pokryć dochodami własnymi gminom Bukowina Tatrzańska (36,3%) i Kościelisko

(34,9%), przy czym żadna z nich nie osiąga stopnia pokrycia powyżej średniej dla Podhala, która wynosi 38,1% (średnia dla województwa małopolskiego to 37,3%).

Wykres 32. Dochody budżetów gmin Podhala ze środków UE w cenach stałych^a z 2006 r.

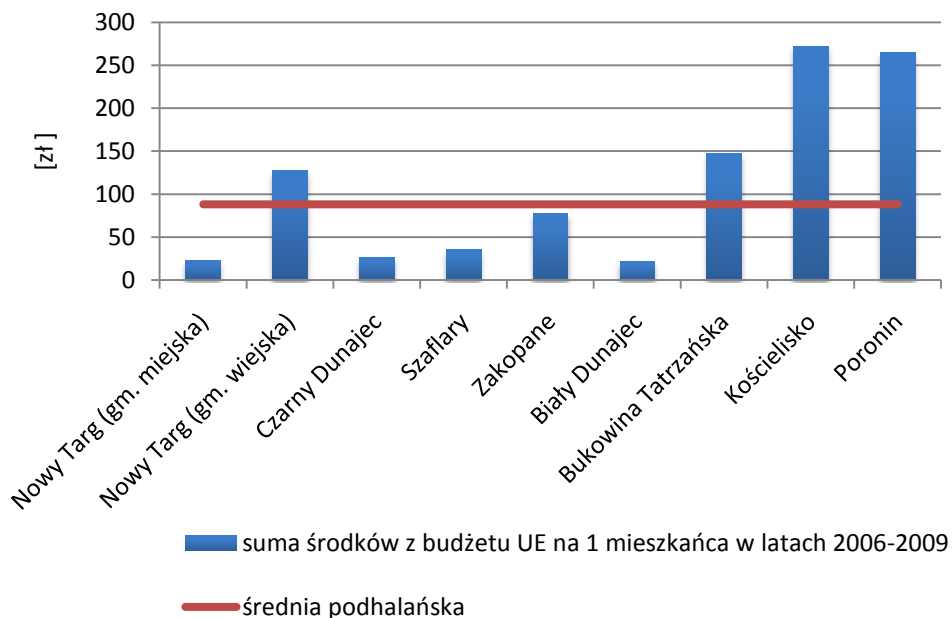

a Patrz uwagi ogólne. pkt. 14 na str. 19.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków.

Po przystąpieniu do Unii Europejskiej pojawiła się perspektywa pozyskiwania do budżetów gmin środków dostępnych dzięki programom finansowanym z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Wysokość środków pozyskanych w ostatnim 4-leciu przez budżety gmin Podhala z Unii Europejskiej mierzona w cenach stałych osiągnęła najwyższy poziom w roku 2009. Gminy pozyskały wtedy ogółem aż 8962,0 tys. zł, a więc 1,9 razy więcej niż przez trzy wcześniejsze lata łącznie, kiedy to dochody budżetów podhalańskich gmin ze środków UE wyniosły 4611,3 tys. zł.

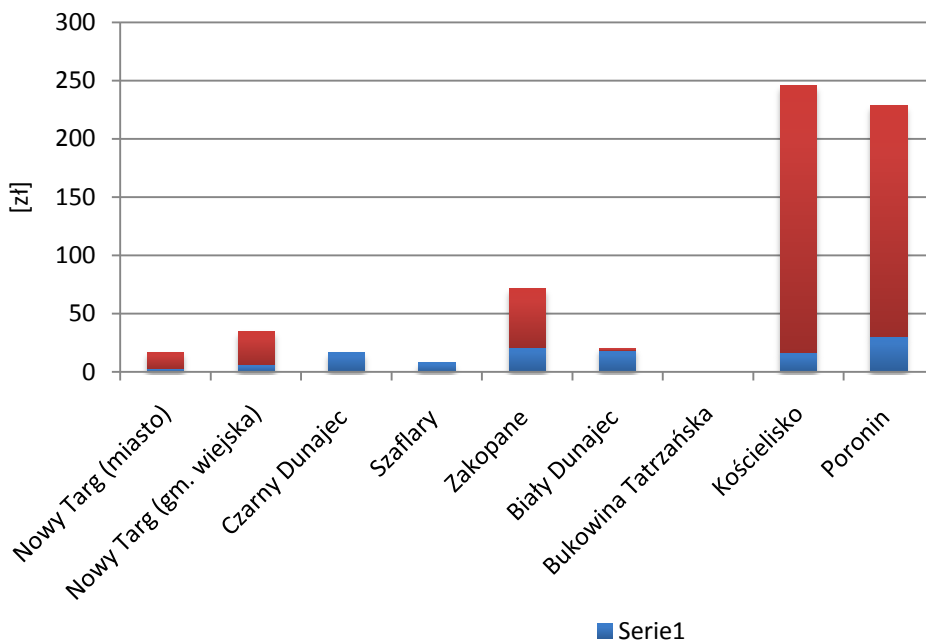
Wykres 33. Łączne środki z budżetu UE na 1 mieszkańca w latach 2006-2009

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Łącznie na przestrzeni lat 2006-2009 gminy Podhala pozyskały z budżetu Unii Europejskiej 13573,2 tys. zł, średnio 88,9 zł na mieszkańca. Poziom wykorzystania środków unijnych przez gminy jest zróżnicowany m.in. przez różny stopień dostosowania organizacji urzędów gminnych do możliwości, jakie stworzyła przed nimi perspektywa pozyskiwania środków pomocowych z UE. Dofinansowanie znacznie przekraczające średnią udało się uzyskać gminom Kościelisko (272,2 zł na mieszkańca) i Poronin (265,3 zł na mieszkańca), a także gminie Bukowina Tatrzańska (147,3 zł na mieszkańca) i gminie wiejskiej Nowy Targ (127,3 zł na mieszkańca). Łączny udział tych czterech gmin wyniósł 70,9% całości środków pozyskanych z budżetu UE przez gminy Podhala w minionym 4-leciu.

Wykres 34. Dochody budżetów gmin Podhala ze środków UE na 1 mieszkańca w 2009 r.

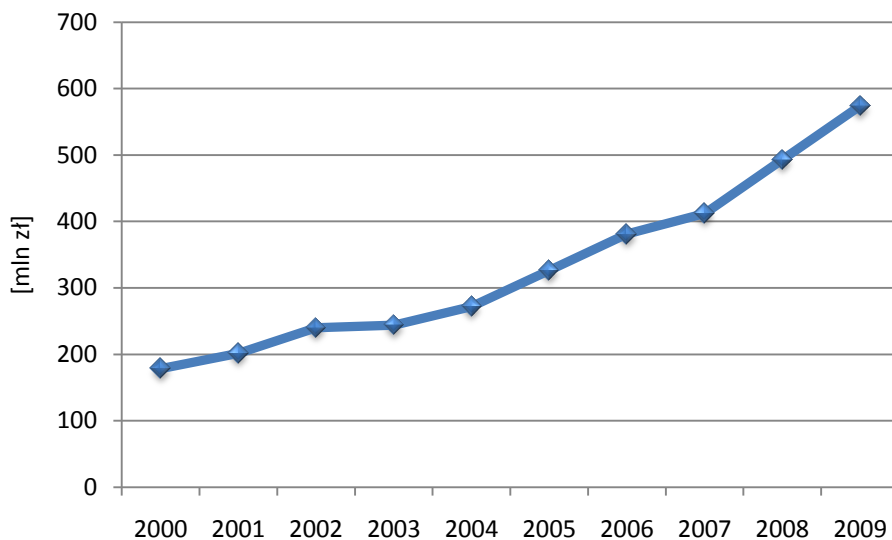
Źródło: opracowanie własne US Kraków.

W samym roku 2009 gminy Kościelisko i Poronin pozyskały na programy i projekty realizowane ze środków pochodzących z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności UE w przeliczeniu na mieszkańca ponad 200 zł, odpowiednio: 245,5 zł i 228,5 zł. W przypadku wszystkich gmin podhalańskich, którym udało się pozyskać z UE jakiegokolwiek dochody inwestycyjne, stanowiły one przynajmniej 70,0% całości pozyskanych środków europejskich.

5.2. Wydatki budżetowe

W okresie lat 2000-2009 podobnie jak dochody, nieprzerwanie rosły wydatki ogółem samorządów obszaru Podhala, co świadczy o stałym wzroście działalności inwestycyjnej gmin na tym terenie, a więc intensywności rozwoju regionu.

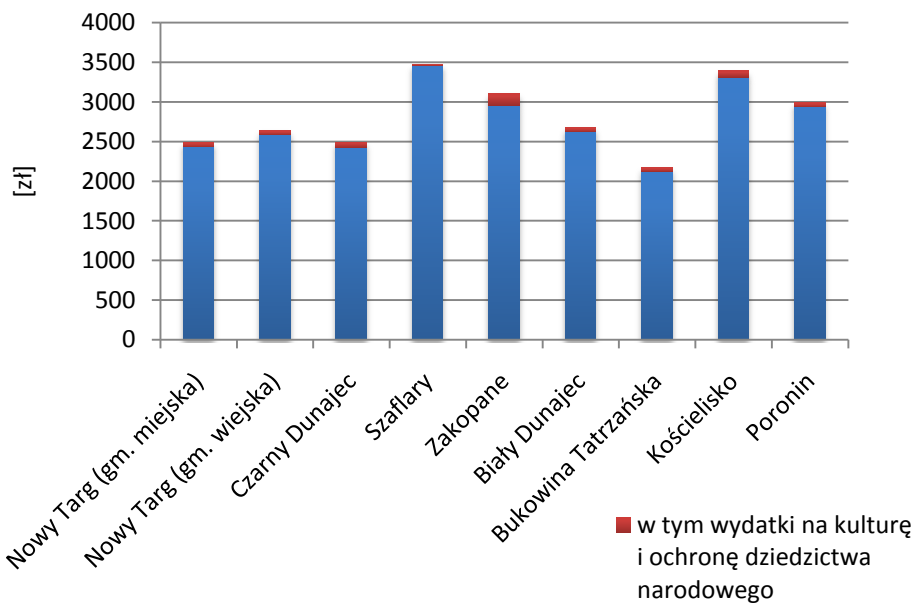
Wykres 35. Wydatki budżetów gmin Podhala w cenach stałych^a z 2000 r.

a Patrz uwagi ogólne. pkt. 14 na str. 19.

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Wykres 36. Wydatki budżetów gmin Podhala na 1 mieszkańca w 2009 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

W roku 2009 gminy Podhala wydały ogółem w przeliczeniu na mieszkańca średnio 2752 zł. Kwota ta przekraczała zarówno wartość średnich wydatków w przeliczeniu na mieszkańca województwa (2677 zł) jak i kraju (2748 zł). Wydatki poniesione na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego wyniosły na Podhalu średnio 71 zł na mieszkańca. Największe w przeliczeniu na mieszkańca kwoty przeznaczyły na ten cel gminy Zakopane (148 zł) i Kościelisko (84 zł), najmniejszą - gmina Szaflary (15 zł). Udział wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w wydatkach ogółem w przeliczeniu na mieszkańca wahał się od 0,4% w Szaflarach do 4,8% w Zakopanem.

5.3. Wartość projektów dofinansowanych z UE

Tabl. 2. Wartość projektów realizowanych ze środków pozyskanych z Unii Europejskiej w powiatach tatrzańskim i nowotarskim^a

WYSZCZEGÓLNIENIE	I i III Priorytet Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004-2006		Małopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013	
	ogółem w mln zł	na 1 mieszkańca w zł ^b	ogółem w mln zł	na 1 mieszkańca w zł ^c
Wartość całkowita ...	46,0	186	318,5	1280
Wypłacone środki EFRR ^d	19,0	77	141,5	568

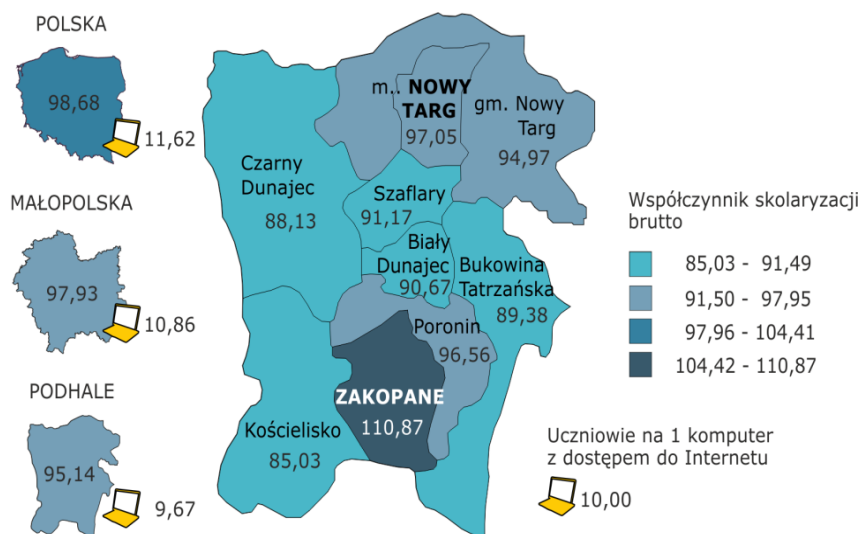
a Opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego, stan w dniu 16 IV 2010 r. **b** Średnia liczba ludności powiatu nowotarskiego i tatrzańskiego łącznie w latach 2004-2006. **c** Średnia liczba ludności powiatu nowotarskiego i tatrzańskiego łącznie w latach 2007-2009. **d** Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego.

ROZDZIAŁ 6. Edukacja i Kultura

6.1. Wykształcenie ludności

W roku szkolnym 2009/2010 w 87 szkołach podstawowych i 47 gimnazjach na Podhalu uczyło się łącznie 16396 uczniów (odpowiednio: 10410 w szkołach podstawowych i 6986 w gimnazjach). Naukę w szkołach ponadgimnazjalnych pobierało 7077 uczniów.

Wykres 37. Szkolnictwo podstawowe na terenie Podhala w 2009 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Współczynnik skolaryzacji brutto na Podhalu jest niższy zarówno od wartości liczonej dla całego województwa jak i dla kraju, co świadczy o niższej od przeciętnej powszechności nauczania. Tendencja ta umacnia się wraz ze wzrostem szczebla edukacji i o ile na szczeblu szkolnictwa podstawowego sięga odpowiednio 2,79 punktów procentowych w stosunku do wartości wojewódzkiej i 3,54 pkt proc. W stosunku do wartości krajowej, to na szczeblu gimnazjalnym dysproporcje te pogłębiają się do odpowiednio 5,57 pkt w porównaniu do województwa i 7,64 pkt w porównaniu do kraju.

Wyraźnie najwyższe wskaźniki skolaryzacji notuje się w gminach miejskich: Zakopane (110,87% na poziomie podstawowym i 104,93% na poziomie

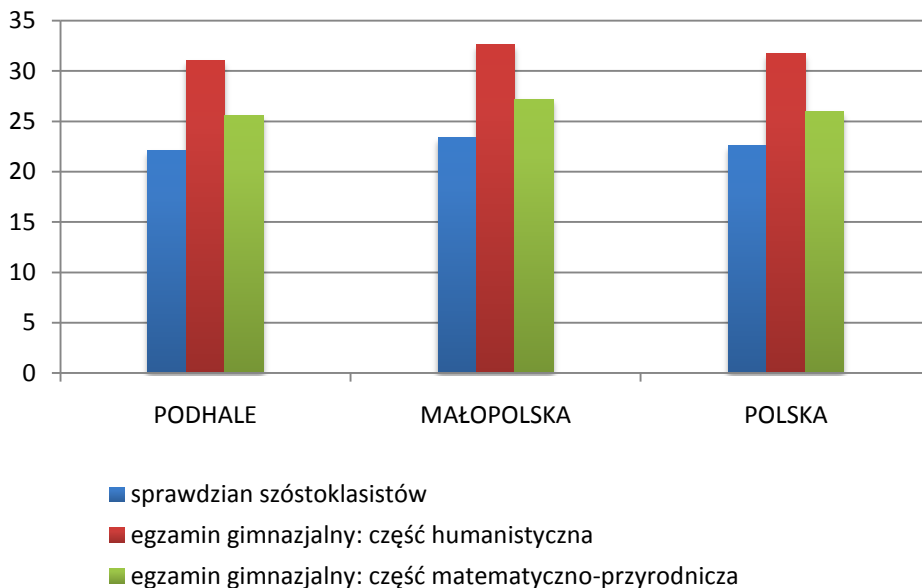
gimnazjalnym) i Nowy Targ (odpowiednio: 97,05% i 102,39%), do których dzieci dojeżdżają do szkół z mniejszych miejscowości.

Na poszczególnych szczeblach edukacji od 8,41% (poziom ponadgimnazjalny) do 18,16% (poziom gimnazjalny) uczniów na Podhalu nadobowiązkowo uczy się języków obcych. Udziały te są zbliżone do przeciętnych dla województwa i kraju na poziomie podstawowym i ponadgimnazjalnym. Na poziomie gimnazjum natomiast zaznacza się znaczna różnica między Podhalem a resztą kraju, gdzie uczących się języków obcych jest nawet ponaddwukrotnie więcej.

Podhalańskie szkoły są wyposażone nowocześnie. Wskaźniki komputeryzacji w szkołach podstawowych i gimnazjach Podhala w 2009 roku nie odbiegają od wartości krajowych ani wojewódzkich, a nawet kształtują się nieco korzystniej. Na 1 komputer z dostępem do Internetu przeznaczony do użytku uczniów, zarówno w szkołach podstawowych, jak i gimnazjach, przeciętnie przypada na obszarze Podhala nieco mniej uczniów, niż w województwie czy kraju.

W roku 2009 przeprowadzono w szkołach podstawowych i gimnazjach dwa zewnętrzne sprawdziany umiejętności uczniów organizowane przez Centralną Komisję Egzaminacyjną – odpowiednio sprawdzian w zakresie wybranych umiejętności w klasie szóstej oraz egzamin gimnazjalny w części humanistycznej i matematyczno-przyrodniczej w klasie trzeciej. Przedstawione niżej wyniki średnie uczniów Podhala zestawione z wynikami średnimi uczniów z województwa i całego kraju nie różnią się znacząco od siebie, co świadczy o zbliżonym poziomie kształcenia i umiejętnościach uczniów.

Wykres 38. Średnie wyniki sprawdzianu szóstoklasistów i egzaminu gimnazjalnego w punktach w 2009 r.

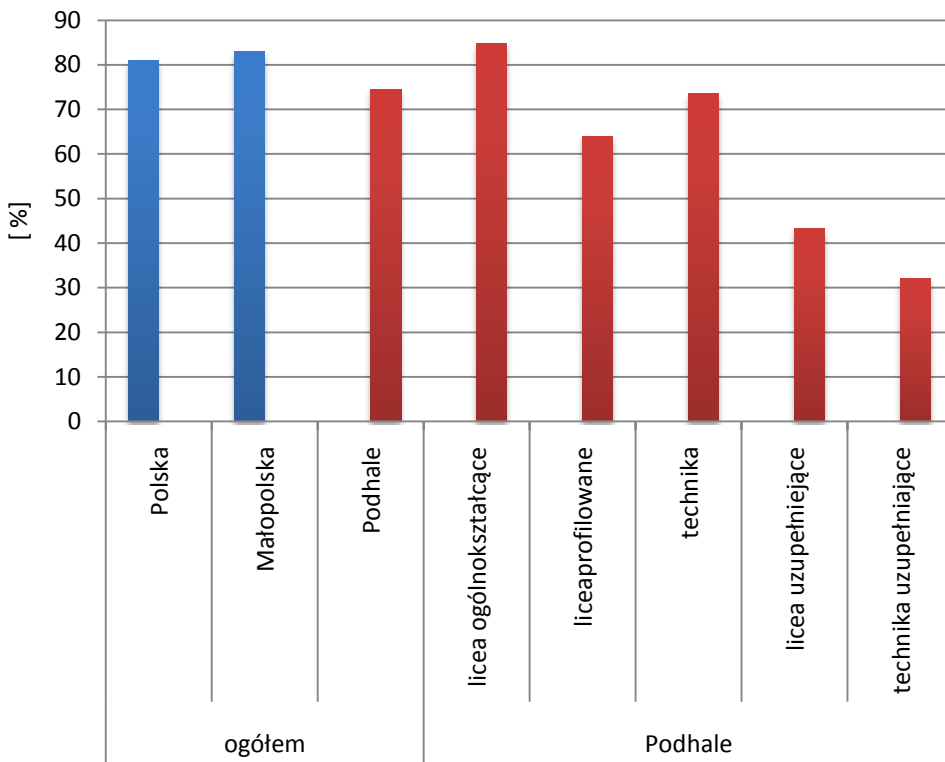

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej.

Średnie wyniki przeprowadzonego w 2009 roku egzaminu maturalnego wskazują z kolei na nieco słabsze przygotowanie uczniów z rejonu Podhala (zdawalność na poziomie 74%) na tle województwa (83%) i kraju (81%). Należy jednak pamiętać, że ze względu na niewielką liczbę szkół średnich działających na badanym obszarze, próba ta może nie do końca odzwierciedlać rzeczywiste tendencje.

Podział uzyskanych wyników ze względu na typy szkół prezentuje się podobnie jak w ujęciu ogólnopolskim - najlepsze wyniki osiągnęli uczniowie liceów ogólnokształcących (tu zdawalność wyniosła 84,8%), nieco gorzej wypadły technika (73,5%) i licea profilowane (64%).

Wykres 39. Zdawalność egzaminu maturalnego^a w 2009 r.

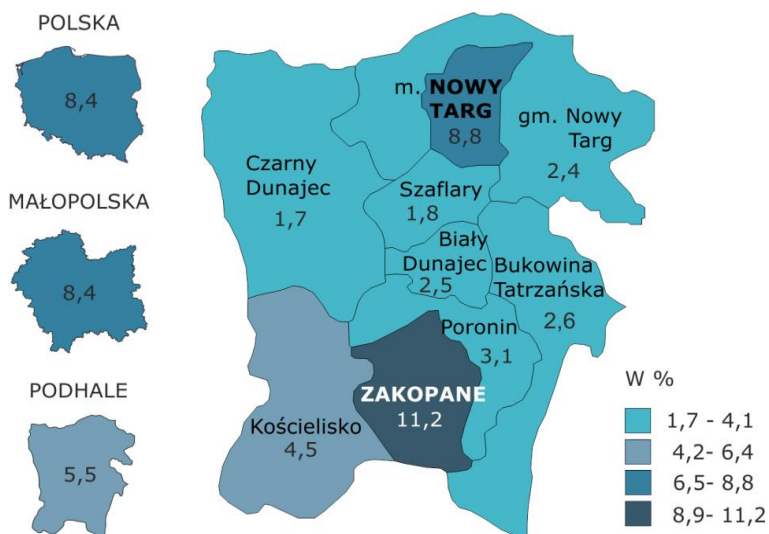

a W procentach, spośród przystępujących do egzaminu maturalnego po raz pierwszy.

Źródło: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej.

Ludność Podhala charakteryzuje się dosyć niskim na tle województwa i kraju poziomem wykształcenia oraz dużą liczbą absolwentów szkół zawodowych i osób z wykształceniem podstawowym.

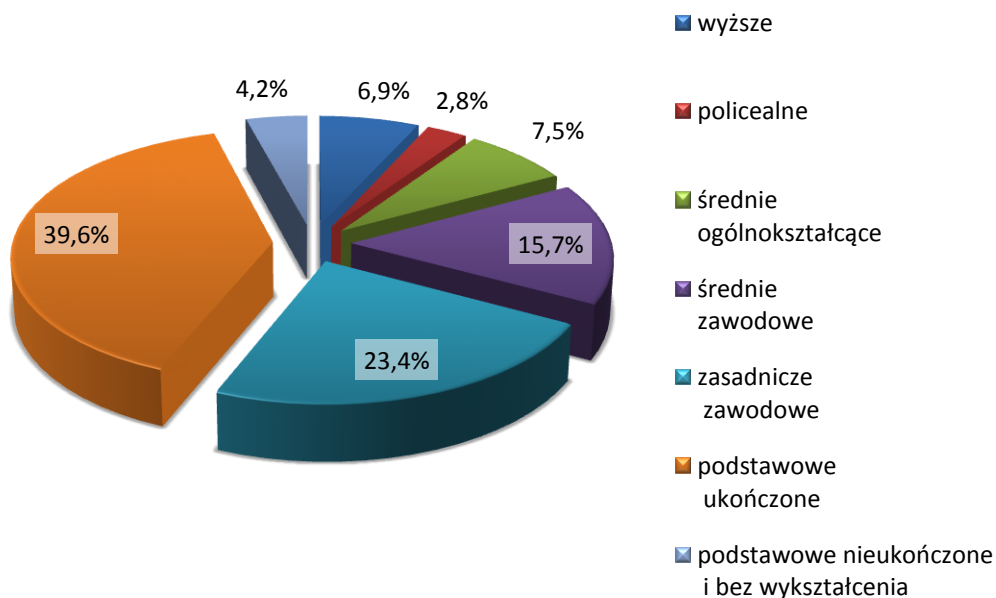
Wykres 40. Odsetek ludności z wyższym wykształceniem na terenie Podhala w 2002 r.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych z NSP 2002.

Wyższe wykształcenie posiada jedynie 5,5% mieszkańców Podhala (45,8% mężczyzn i 54,2% kobiet), podczas gdy zarówno dla województwa małopolskiego jak i Polski wskaźnik ten wynosi 8,4%. Taka, bardzo niekorzystna, struktura wykształcenia charakterystyczna jest w naszym kraju dla ludności wiejskiej. Zgodnie z tą prawidłowością najwyższy odsetek ludności z wyższym wykształceniem odnotowano w gminach miejskich Zakopane (11,2) i Nowy Targ (8,8).

Wykres 41. Struktura wykształcenia ludności Podhala w 2002 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych z NSP 2002.

Największy udział w strukturze wykształcenia ludności podhalańskiej posiadają osoby z ukończonym wykształceniem podstawowym. Stanowią oni 39,6% ludności ogółem (udział mężczyzn i kobiet rozkłada się równomiernie). Drugą w kolejności grupę stanowi ludność z wykształceniem zasadniczym zawodowym – 23,4% (z tego 56,2% mężczyzn i 43,8% kobiet). Osoby posiadające wykształcenie średnie ogólnokształcące i zawodowe łącznie obejmują 23,1% ludności ogółem (z tego 39,5% mężczyzn i 60,5% kobiet).

6.2. Kultura i sztuka regionu

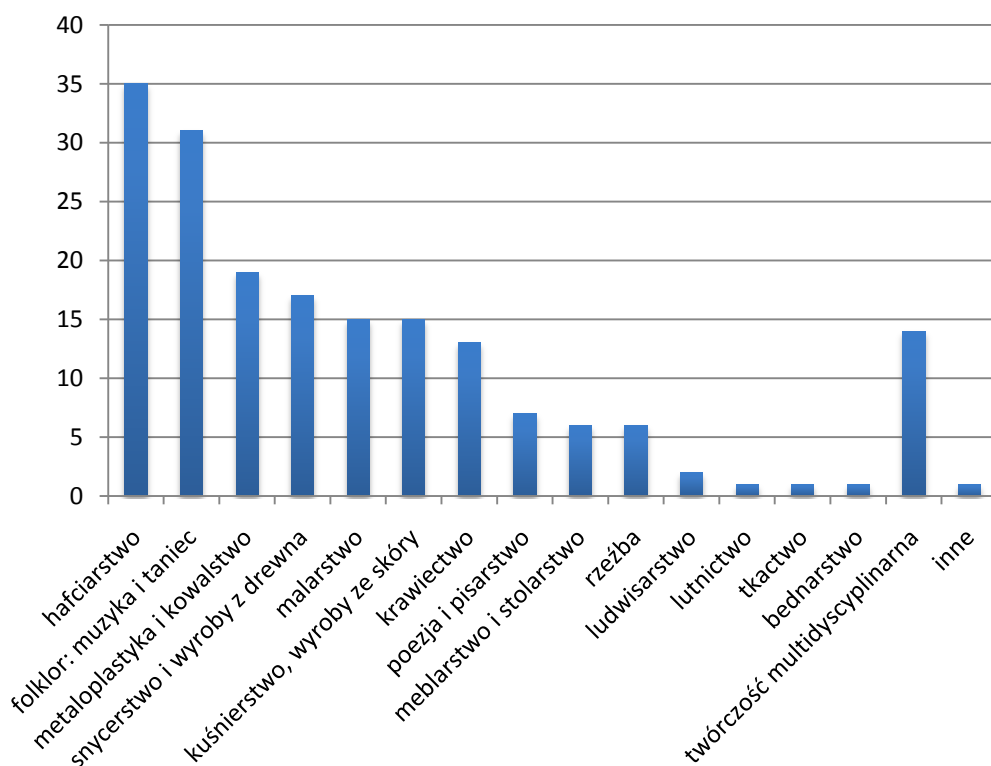
Czytelnym znakiem kulturowej odrębności Podhala jest jego specyficzny język. Gwara podhalańska, częstokroć nieprecyzyjnie określana mianem gwary góralskiej i z nią utożsamiana, jest specyficznym dialektem języka polskiego, w którym odczytać można wiele archaizmów staropolskich, w połączeniu z licznymi wpływami słowackimi i bałkańskimi¹⁵. Spośród wszystkich gwar małopolskich, gwara podhalańska jest tą najbardziej znaną i najlepiej zachowaną, a wydany przełomie XIX i XX wieku przez Kazimierza Przerwę-Tetmajera cykl opowiadań pt. „Na skalnym

¹⁵ K. Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław 1957 r.

Podhalu” dodatkowo ją spopularyzował i zapewnił jej poczesne miejsce w kulturze narodowej.

Bogactwo tradycji każdego regionu odzwierciedla sztuka ludowa. Podhale zajmuje w tym sensie szczególne miejsce na kulturalnej mapie Polski, obfitując w wiele cyklicznych imprez folklorystycznych i tradycyjnych. Oferta kulturalna regionu obejmuje festiwale, konkursy i przeglądy twórczości ludowych artystów, teatrów, jaślikarzy i kolędników, recytatorów, gawędziarzy i zespołów folklorystycznych. Działalność kulturalna polegająca na tworzeniu czy upowszechnianiu kultury prowadzona jest w regionie nie tylko w formie instytucjonalnej, prężna jest także działalność artystyczna społeczności lokalnej i współczesna twórczość ludowa.

Wykres 42. Liczba działających twórców ludowych według uprawianej dyscypliny w 2009 r.^a

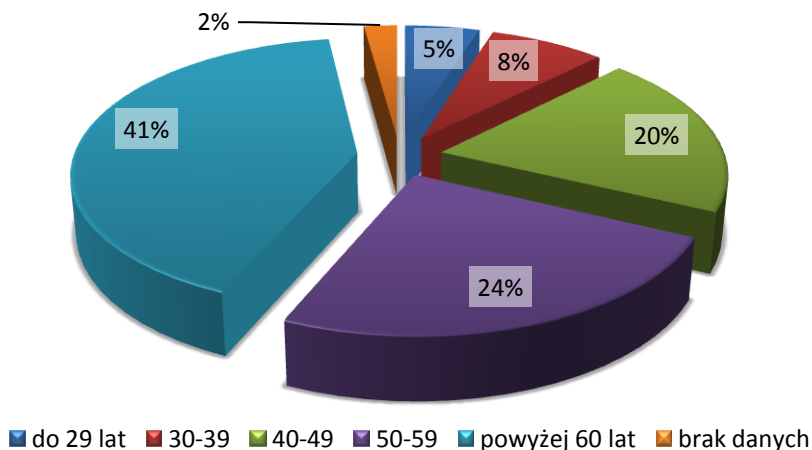

^a Patrz: Uwagi ogólne, pkt. 11 na str. 18.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych rejestru członków Stowarzyszenia Twórców Ludowych.

Najczęściej uprawianą dyscypliną sztuki ludowej okazuje się być haftciarstwo. Wyłącznie haftem trudni się 19% ze wszystkich 184 zarejestrowanych twórców ludowych¹⁶, co nie dziwi, jako że zdobiony odzież haft kolorowy (parzenice i cyfry) i jednobarwny płaski o ornamentach geometrycznych i roślinnych jest charakterystyczny dla regionu i bardzo silnie kojarzony jako jeden z jego symboli. Kolejne najpopularniejsze dziedziny twórczości ludowej to szeroko rozumiany folklor (w tym taniec ludowy, muzyka i śpiew), uprawiany przez 16,8% ogółu twórców oraz metaloplastyka i kowalstwo artystyczne, uprawiane przez 10,3%. 7,6% ogółu twórców uprawia więcej niż jedną dyscyplinę sztuki ludowej. Wśród najchętniej łączonych dyscyplin wyróżniają się snycerstwo, meblarstwo i rzeźba, co prawdopodobnie wynika z ich bliskiego pokrewieństwa.

Wykres 43. Struktura twórców ludowych^a według wieku

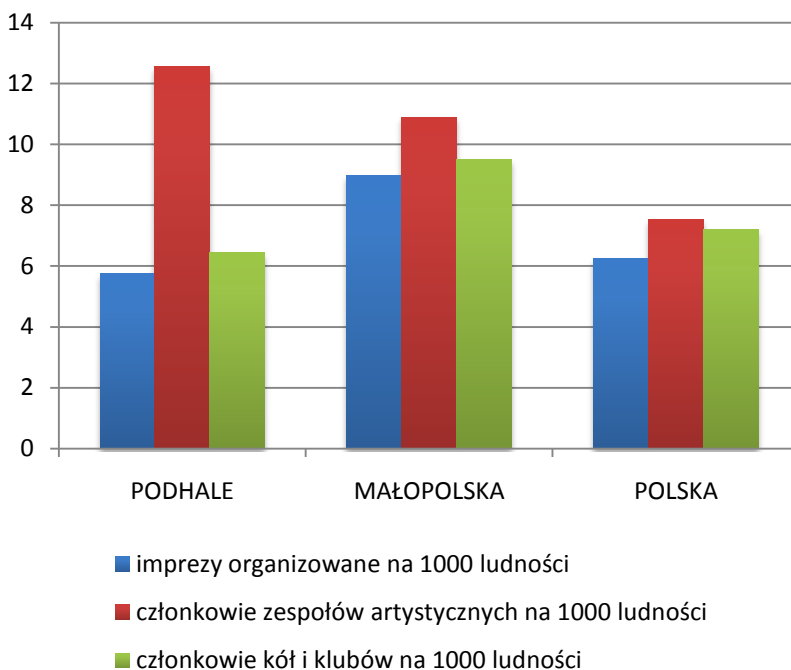
a Patrz: Uwagi ogólne, pkt. 11 na str. 18.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie danych rejestru członków STL.

Zdecydowana większość twórców ludowych na Podhalu to ludzie w dojrzałym i starszym wieku - 41,3% z nich jest powyżej 60 roku życia, a 24,5% w wieku 50-59 lat. Łącznie obie te, najliczniejsze grupy wiekowe, stanowią 65,8% ogółu zarejestrowanych twórców. Dla porównania twórcy poniżej 30 roku życia stanowią tylko 4,9% ogółu, a w wieku 30-39 lat – 7,6%. Niemal 2/3 (65,8%) wszystkich zarejestrowanych twórców stanowią mężczyźni.

¹⁶ Twórcy zarejestrowani w Stowarzyszeniu Twórców Ludowych.

Wykres 44. Działalność kulturalno-artystyczna w 2009 r.

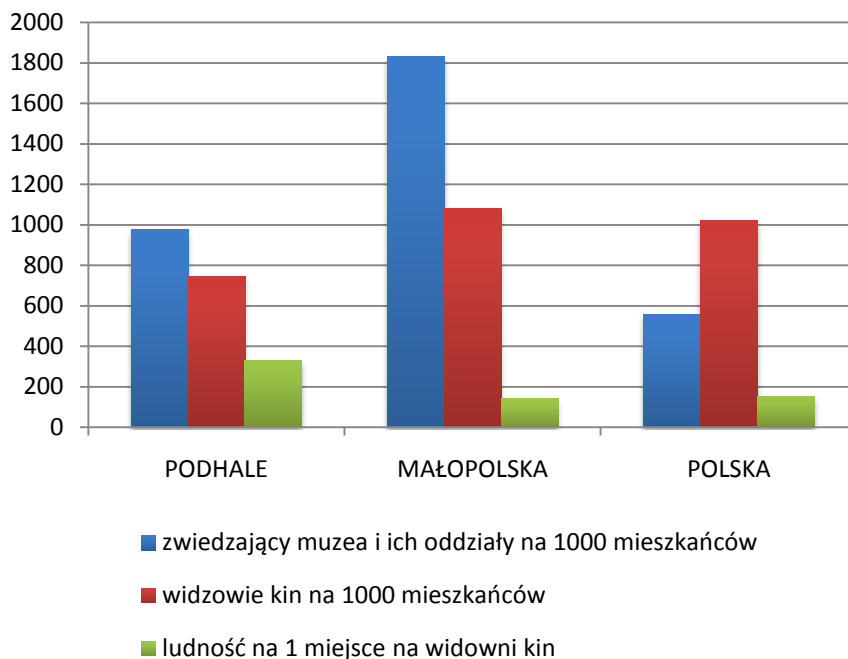

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Na terenie Podhala funkcjonuje wiele gminnych i powiatowych instytucji oraz placówek kultury z prowadzonymi przez nie licznymi filiami, klubami i świetlicami. Różnorodne formy aktywności społecznej o charakterze kulturalnym podejmowane są w regionie także przez rozmaite stowarzyszenia, fundacje, zrzeszenia kulturalne jak również liczne grupy nieformalne.

Podhale wyróżnia się znacznie na tle Polski pod kątem liczby członków zespołów artystycznych (odpowiednio: 8,2 – Podhale i 7,4 - Polska) oraz kół i klubów (9,4 - Podhale i 6,6 - Polska). Świadczy to o wysokiej aktywności kulturowej mieszkańców regionu, związanej prawdopodobnie z szeroko rozwiniętą kulturą i sztuką ludową oraz pielęgnowaniem lokalnych tradycji i obyczajów. Spośród obszarów terytorialnych przedstawionych na wykresie, najbardziej intensywne działania kulturalno - artystyczne w przeliczeniu na 1000 ludności charakteryzują jednak Małopolskę.

Wykres 45. Uczestnictwo w kulturze w 2009 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Obszar Podhala wyróżnia się wysoką wartością wskaźnika liczby zwiedzających muzea na 1000 mieszkańców, znacznie przewyższającą średnią wartość dla Polski (976 w przypadku Podhala wobec 556 w przypadku kraju), co wiąże się z turystyczną atrakcyjnością i dużą liczbą odwiedzających ten region. Niższa od średniej krajowej i wojewódzkiej jest natomiast na Podhalu liczba widzów kin przypadająca na 1000 mieszkańców regionu. Jest ona spowodowana ograniczoną dostępnością tego typu placówek: na Podhalu na każde miejsce na widowni kin przypada aż 328 mieszkańców, podczas gdy w województwie i kraju jest to przeciętnie ponad dwuipółkrotnie mniej (odpowiednio 139 i 153).

6.3. Dziedzictwo kulturowe

Jako że tradycyjnie używanym materiałem w budownictwie podhalańskim było drewno świerkowe i jodłowe, wśród zabytkowych obiektów nieruchomości na Podhalu dominuje zdecydowanie architektura drewniana, w szczególności: domy góralskie, tradycyjne chałupy podhalańskie, wille w stylu zakopiańskim, bacówki i zespoły szalaśców oraz kościoły drewniane, dzwonnice i kapliczki. Ewenementem

jest wieś Chochołów w gminie Czarny Dunajec, nie tylko posiadająca na swoim terenie ponad 160 obiektów zabytkowych¹⁷, a więc ponad 1/3 (33,5%) wszystkich wpisanych do rejestru zabytków z obszaru Podhala, ale i uznana za rezerwat urbanistyczny i architektoniczny w całości.

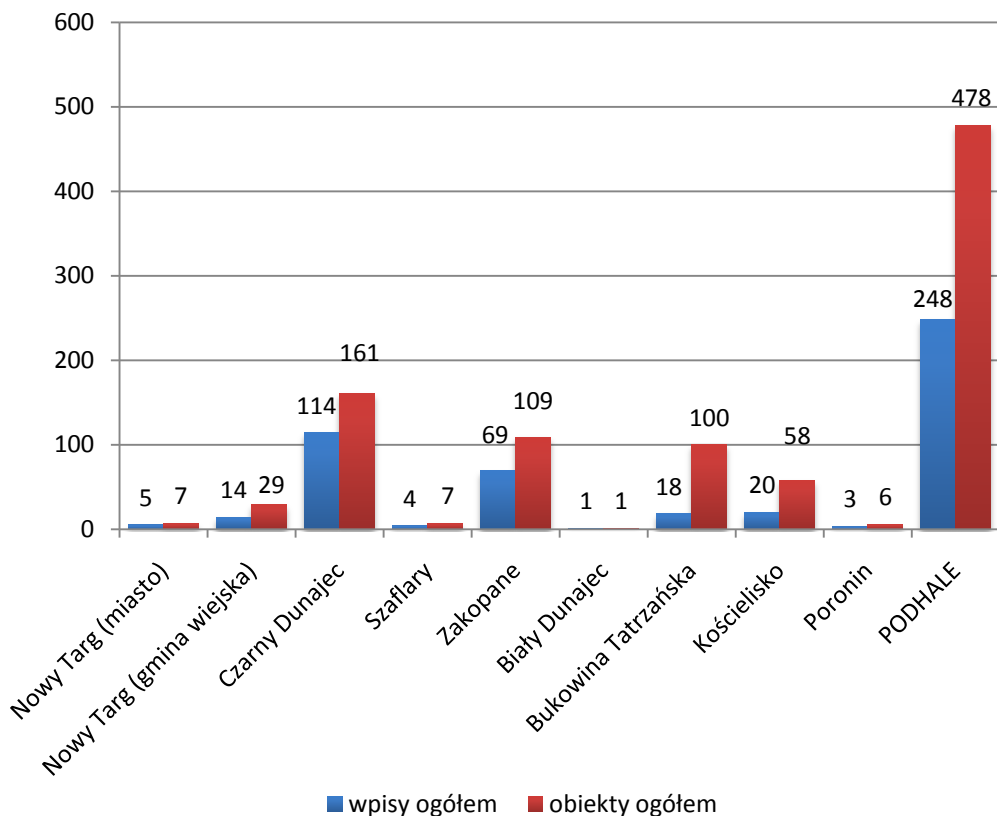
Drugą pod względem liczebności obiektów zabytkowych jest gmina Zakopane, która skupia na swoim obszarze 109 obiektów kategorii A (22,8% zarejestrowanych na obszarze Podhala), a zaraz za nią plasuje się Bukowina Tatrzańska z liczbą 100 obiektów. Wyjątkowe walory krajobrazu kulturowego miasta Zakopane, w tym historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka przestrzeń zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze chroniona jest także w granicach powołanego w tym celu Parku Kulturowego Kotliny Zakopiańskiej¹⁸.

Pochodzący z 1335 r. drewniany kościół w Dębnie w gminie Nowy Targ wraz z kilkoma innymi obiektami sakralnymi z małopolski w 2003 r. wpisany został natomiast na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO jako zabytkowy zespół Drewniane kościoły południowej Małopolski. Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO jest rejestrem najcenniejszych obiektów na świecie i zawiera łącznie jedynie 13 wpisów z Polski.

¹⁷ Obiekty wpisane do rejestru zabytków kategorii A (zabytki nieruchome), stan w dniu 31 III 2010 r.

¹⁸ Uchwała Nr LI/538/2006 Rady Miasta Zakopane z dnia 28 września 2006 r. w sprawie utworzenia parku kulturowego, Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego Nr 694 z dn. 2 listopada 2006 r.

Wykres 46. Obiekty wpisane do rejestru zabytków kategorii A (zabytki nieruchomości)^a

a Według faktycznej liczby wpisów posiadających własny numer rejestracyjny w rejestrze oraz faktycznej łącznej liczby wszystkich obiektów we wpisach, stan w dniu 31 III 2010 r.

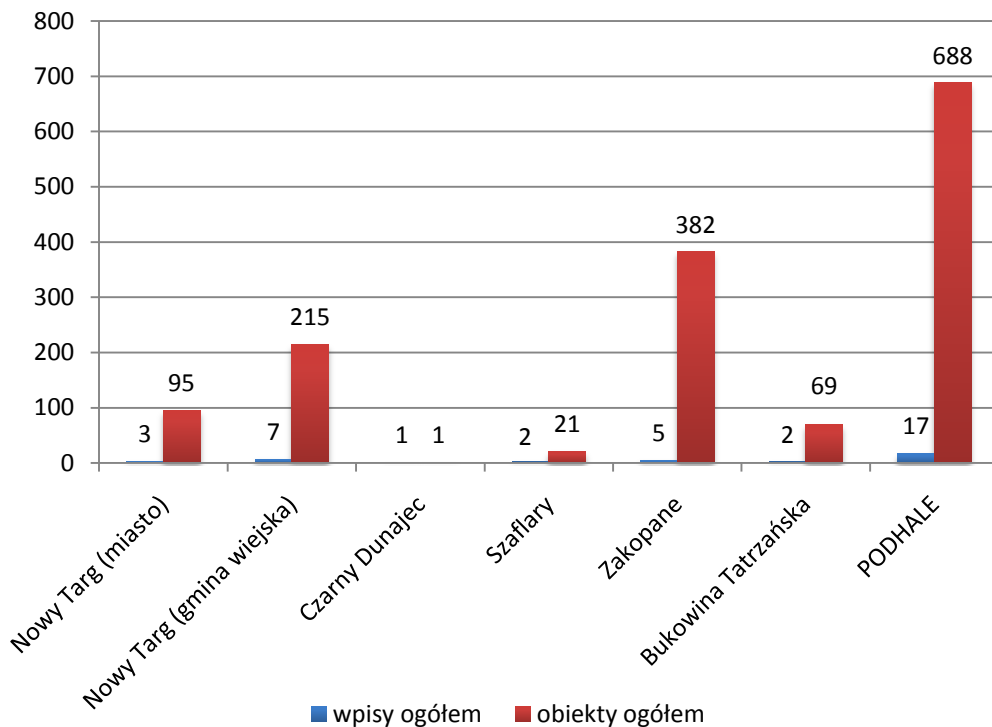
Źródło: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych rejestru zabytków kategorii A.

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁹, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, także zabytki ruchome. Są to w szczególności dzieła sztuk plastycznych rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, numizmaty, pamiątki historyczne, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, kolekcje oraz przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Najwięcej tego rodzaju obiektów etnograficznych objętych ochroną zgromadzonych jest na terenie Zakopanego (55,5% wszystkich obiektów

¹⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568.

zarejestrowanych na terenie Podhala), a także miasta i gminy Nowy Targ (odpowiednio 13,8% i 31,3% ogółu). Wszystkie zarejestrowane na terenie Podhala obiekty stanowią łącznie 3,2% ogółu obiektów w całym województwie.

Wykres 47. Obiekty wpisane do rejestru zabytków kategorii B (zabytki ruchome)^a

a Według faktycznej liczby wpisów posiadających własny numer rejestracyjny w rejestrze oraz faktycznej łącznej liczby wszystkich obiektów we wpisach, stan w dniu 31 III 2010 r.

Źródło: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych rejestru zabytków kategorii B.

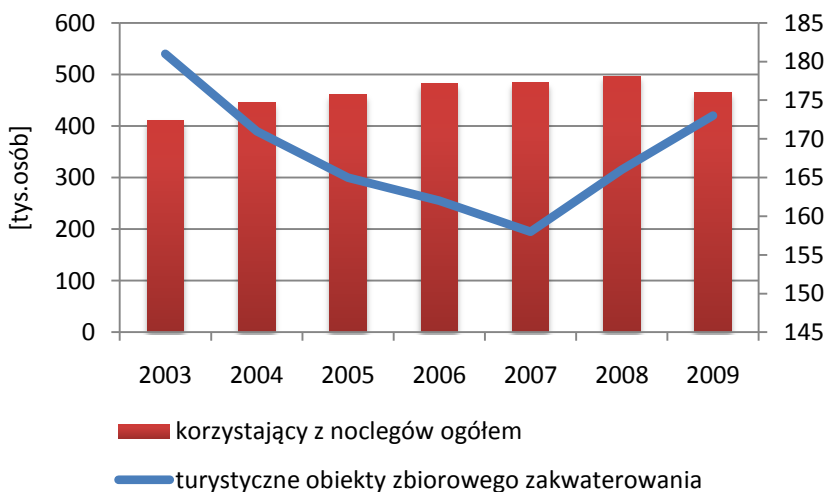
ROZDZIAŁ 7. Turystyka

Walory naturalne, bogate dziedzictwo kulturowe i dobrze przygotowana infrastruktura turystyczna sprawiają, że Podhale posiada duży potencjał do rozwoju wszelkich form turystyki. Dzięki górskiemu ukształtowaniu terenu znajdują się tu dogodne warunki dla turystyki kwalifikowanej i dyscyplin takich jak narciarstwo, snowboarding, wspinaczka górską czy trekking. Uznane tereny uzdrowiskowe stają się z kolei celem przyjazdów wypoczynkowych czy rehabilitacyjnych i zdrowotnych.

7.1. Obiekty zbiorowego zakwaterowania

Podstawowy rodzaj usług nabywanych w związku z podróżami stanowią usługi noclegowe. Rozmieszczenie zasobów bazy noclegowej na danym obszarze uwarunkowane jest czynnikami takimi jak odległość od lokalizacji ciekawych atrakcji, lokalne walory turystyczne, czy dostępność komunikacyjna. Poszczególne regiony posiadają w różnym stopniu rozwiniętą infrastrukturę obiektów zbiorowego zakwaterowania, zarówno w przekroju ilościowym, jak i jakościowym.

Wykres 48. Obiekty zbiorowego zakwaterowania na terenie Podhala^a

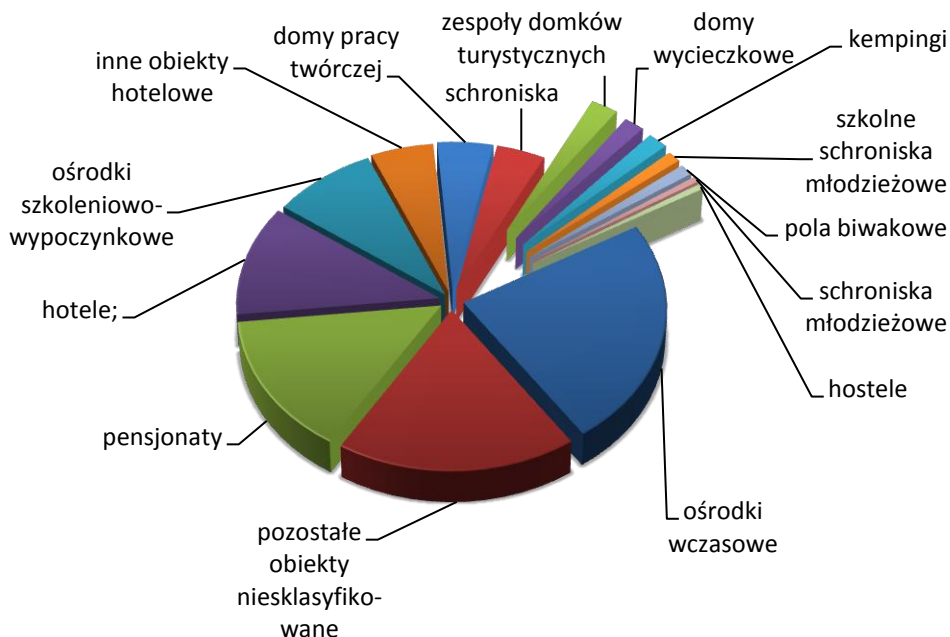
a Dane dotyczące korzystających z noclegów ogółem obejmują okres I- XII danego roku, dane o obiektach zbiorowego zakwaterowania wyrażają stan w dniu 31 VII.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków.

W 2009 r. w Polsce przypadło średnio 2,2 obiektu noclegowego na 100 km². W województwie małopolskim wskaźnik ten osiągnął wartość 5,9 obiektu na 100 km² (najwyższa wartość w ujęciu wojewódzkim), podczas gdy na Podhalu na 100 km² przypadło 17,2 obiektu, czyli aż 2,9 razy więcej niż w województwie i 7,7 razy więcej niż w kraju.

W ciągu lat 2003-2007 trwał nieprzerwany wzrost liczby osób korzystających z noclegów w obiektach zbiorowego zakwaterowania na terenie Podhala. Pomimo tego z roku na rok spadała liczba obiektów na tym terenie, co musiało zaowocować lepszym wykorzystaniem dostępnych miejsc noclegowych. Trend ten odwrócił się w roku 2008, od kiedy liczba obiektów zakwaterowania zaczęła liniowo rosnąć, próbując wykorzystać wciąż rosnący popyt. Jedyny w badanym okresie spadek liczby osób korzystających z noclegów, który nastąpił w 2009 roku, przywrócił proporcje liczby dostępnych obiektów i osób korzystających z noclegów zbliżone do stanu z roku 2004.

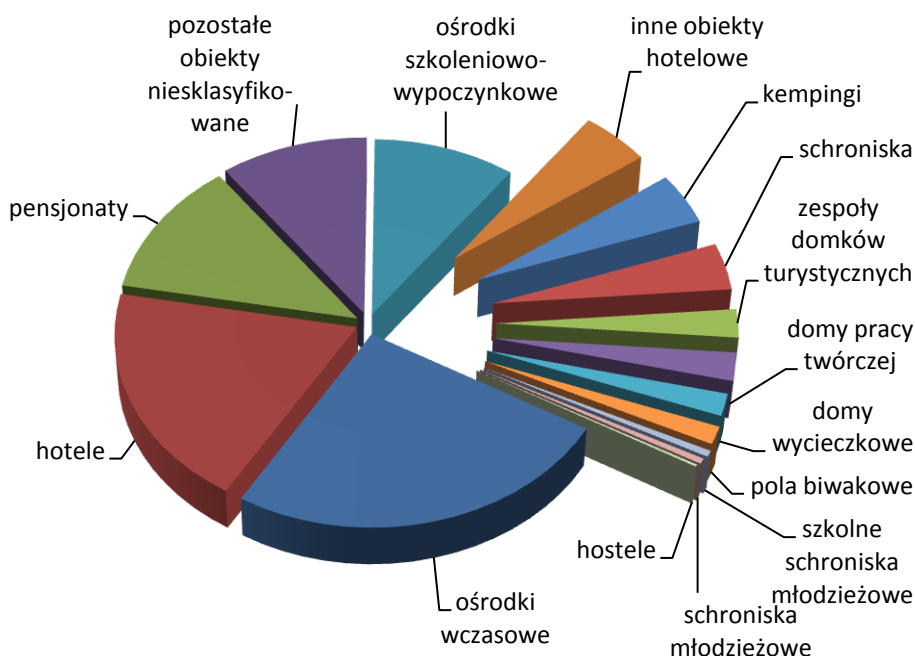
Wykres 49. Struktura obiektów zbiorowego zakwaterowania na terenie Podhala według rodzaju obiektu w 2009 r.
Stan w dniu 31 VII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Największy udział w ogólnej liczbie obiektów zbiorowego zakwaterowania, w wysokości 23,7%, stanowią ośrodki wczasowe (41 obiektów), a następnie kolejno: pensjonaty – 14,5% (25 obiektów), hotele 11,6% (20 obiektów) i ośrodki szkoleniowo – wypoczynkowe 8,7% (15 obiektów). Łącznie to 58,4% wszystkich obiektów. Aż 32% obiektów stanowią te, które nie zostały sklasyfikowane.

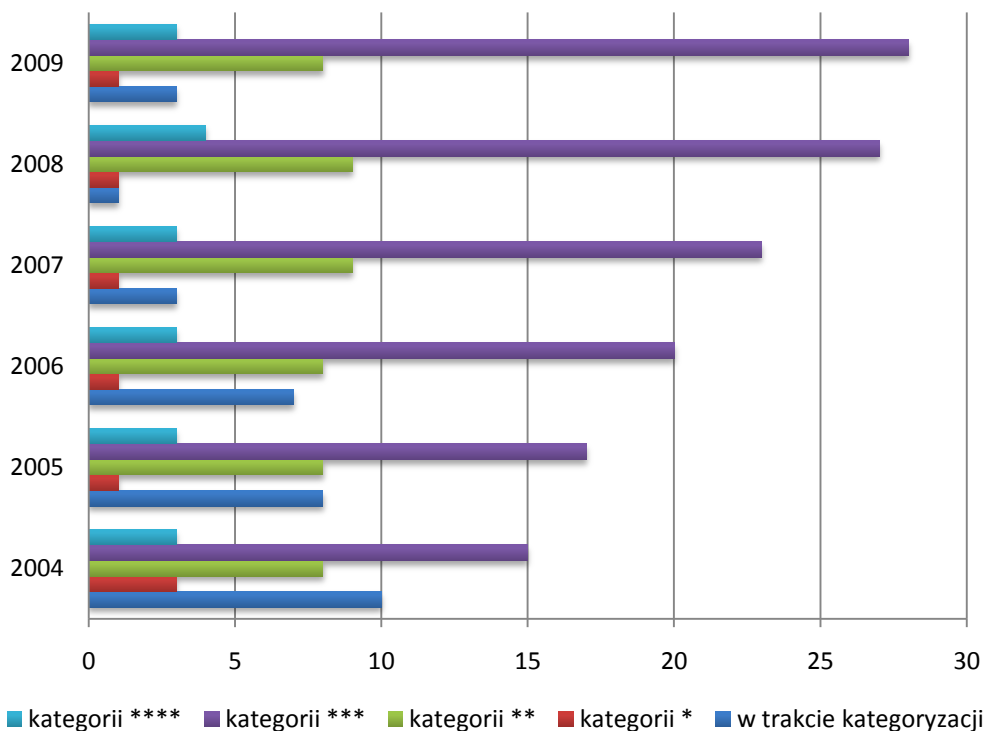
Wykres 50. Struktura miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania według rodzaju obiektu w 2009 r.
Stan w dniu 31 VII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Również zdecydowana większość z 12991 miejsc noclegowych dostępnych w obiektach zbiorowego zakwaterowania na terenie Podhala znajduje się w ośrodkach wczasowych (25,3%). W hotelach dostępne jest 19,2% ogółu miejsc, w pensjonatach 12%, a w ośrodkach szkoleniowo - wypoczynkowych 9,9%. Łącznie to aż 66,5% całości. Należy jednak pamiętać, że na tym obszarze bardzo istotną rolę odgrywają także kwatery prywatne i gospodarstwa agroturystyczne, które stanowią oddzielną grupę obiektów indywidualnego zakwaterowania.

Wykres 51. Wybrane obiekty^a zbiorowego zakwaterowania według kategorii na terenie Podhala
Stan w dniu 31 VII

a Hotele, motele i pensjonaty ogółem.

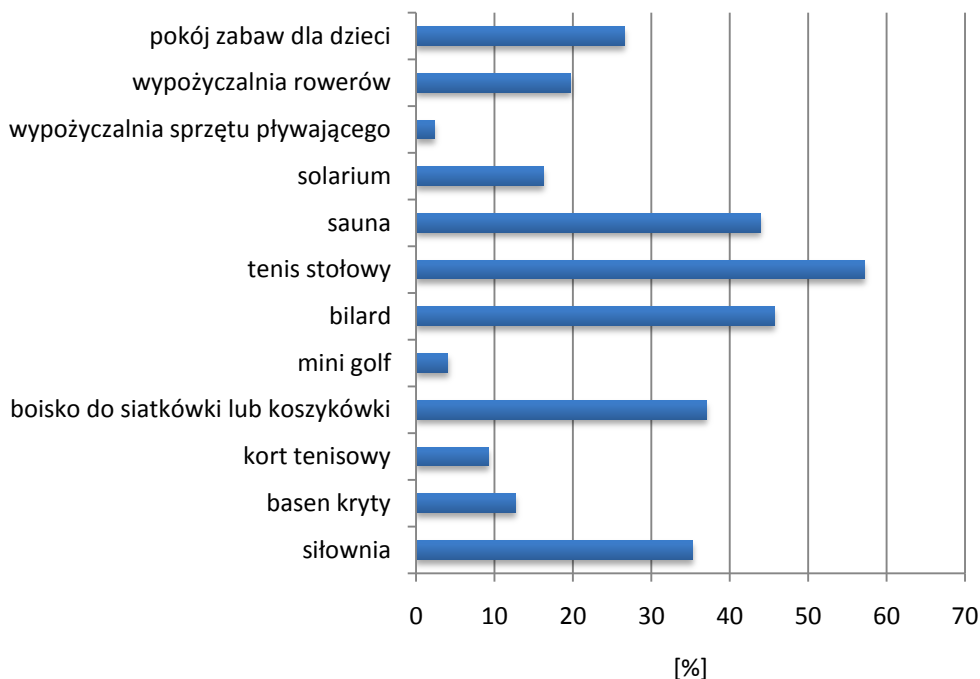
Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków.

Podstawą wyznaczania standardów jakości w branży hotelarskiej jest kategoryzacja. W Polsce kategoryzacja obiektów hotelowych została wprowadzona ustawą o usługach turystycznych z 29 sierpnia z 1997 r. Ustawa ta ustala 5 kategorii hoteli, moteli i pensjonatów oznaczonych gwiazdkami, w zależności od poziomu świadczonych usług. Aby obiekt został zaliczony do odpowiedniego rodzaju obiektów hotelarskich i uzyskał odpowiednią kategorię, musi spełnić minimalne wymagania jakościowe dla każdej kategorii, zawarte w Rozporządzeniu Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 19 sierpnia 2004 r. z późn. zm. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie²⁰.

²⁰ Rozporządzeniu Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 19 sierpnia 2004 r. z późn. zm. Dz. U. 2004 nr 188 poz. 1945.

Na przestrzeni lat 2004-2008 na terenie Podhala zaobserwować można wyraźny spadek liczby budynków będących w trakcie procesu kategoryzacji, a więc rokrocznie oddawano do użytku i zgłaszano celem nadania kategorii coraz mniej nowych obiektów. Trend ten został przełamany w roku 2009, kiedy to liczba obiektów poddanych procesowi kategoryzacji powróciła do poziomu z roku 2007. Widać również tendencję do zwiększania się liczby obiektów o podwyższonych standardach, co może być odpowiedzią na rosnące wymagania turystów. Największy udział w ogólnej liczbie obiektów zakwaterowania na Podhalu w 2009 r. stanowią obiekty trzygwiazdkowe, a więc obiekty stosunkowo wysokiej kategorii.

Wykres 52. Udział obiektów turystycznych na Podhalu wyposażonych w urządzenia sportowo-rekreacyjne w 2009 r.
Stan w dniu 31 VII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Szczegóły standardu wyposażenia prezentują się następująco: 43,9% ogółu obiektów turystycznych na Podhalu wyposażona jest w saunę, a ponad 1/3 (35,3%) posiada własną siłownię. W ponad połowie (57,2%) zagrać można w tenisa stołowego, w 45,7% - w bilard. Na boisko do koszykówki natrafimy w 37%

obiektów. Turyści z dziećmi znajdą w ponad 1/4 (26,6%) obiektów pokój zabaw dedykowany specjalnie ich pociechom. W ponad co dziesiątym (12,7%) obiekcie jest już nawet kryty basen.

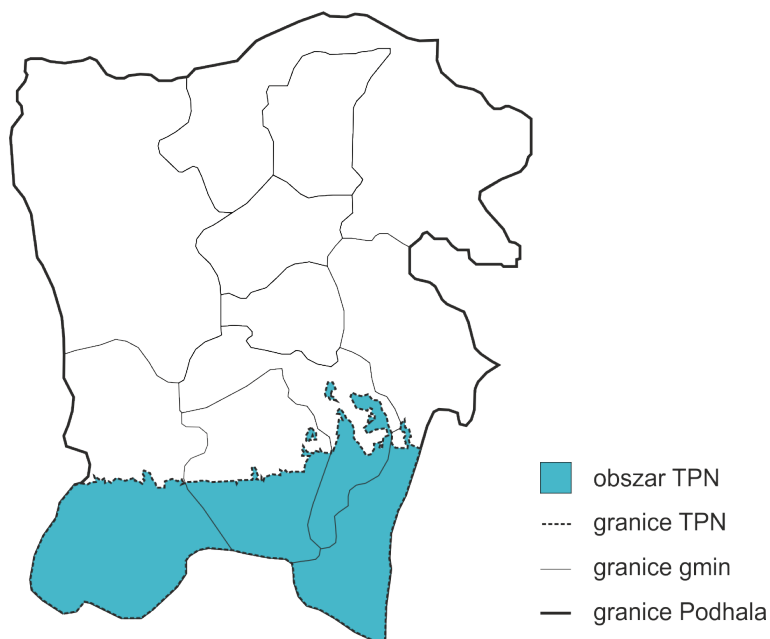
7.2. Tatrzański Park Narodowy

Tatrzański Park Narodowy (TPN) został utworzony na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 roku i rozpoczął działalność z dniem 1 stycznia 1955 roku²¹. Jest piątym co do wielkości parkiem narodowym w Polsce z powierzchnią całkowitą 21197,3 ha. Jest to jedyny w kraju obszar występowania chronionych gatunków świstaka (ogółem 167 sztuk w 2008 r.) i kozicy (ogółem 230 sztuk w 2008 r.) oraz główny obszar występowania niedźwiedzia (ogółem 18 sztuk w 2008 r.) i głuszca (ogółem 60 sztuk w 2008 r.). Obejmuje obszary chronione, wyróżniające się szczególnymi wartościami naukowymi, przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i wychowawczymi. Na jego obszarze ochronie podlega całość przyrody oraz swoiste cechy krajobrazu. Wszelkie działania na terenie parku podporządkowane są ochronie przyrody i mają pierwszeństwo przed wszystkimi innymi działaniami. Nadrzędnym celem Tatrzańskiego Parku Narodowego jest poznanie, zachowanie całości systemów przyrodniczych danego terenu, wraz z warunkami ich funkcjonowania, oraz odtwarzanie zniekształconych i zanikłych ogniw rodzimej przyrody. Do zadań parku należy w konsekwencji ocena aktualnego stanu oraz określenie potrzeb i kierunków ochrony, wykonywanie badań naukowych i prowadzenie monitoringu środowiska przyrodniczego oraz prowadzenie działalności dydaktycznej.²²

²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 1954 r. w sprawie utworzenia Tatrzańskiego Parku Narodowego, Dz. U. 1955 nr 4 poz. 23.

²² Biuletyn Informacji Publicznej Tatrzańskiego Parku Narodowego, Przedmiot działalności, 17 stycznia 2010 r.

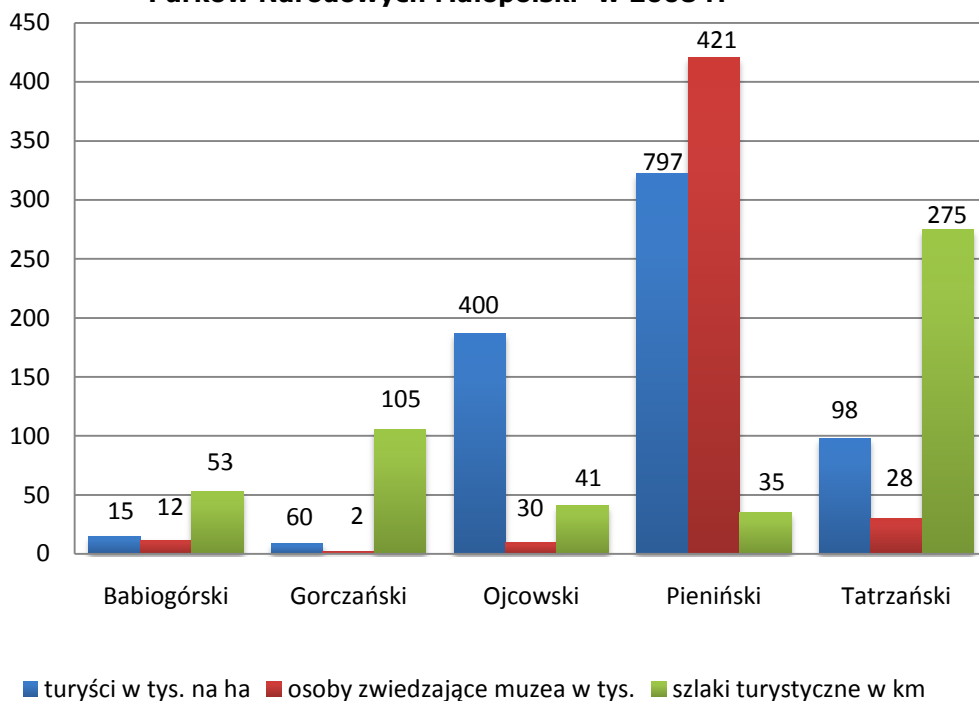
Mapa 2. Obszar Tatrzańskiego Parku Narodowego

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Tatrzański Park Narodowy jest najliczniej odwiedzanym parkiem narodowym w województwie małopolskim. W 2008 roku odwiedziło go 2078,7 tys. turystów, czyli 2,6 razy więcej niż drugi w kolejności pod względem popularności Pieniński Park Narodowy i aż 5,2 razy więcej niż trzeci, Ojcowski Park Narodowy. Należy jednak zauważyć, że zarówno park ojcowski jak i pieniński są niemal 10 krotnie mniejsze od TPN. Przeliczając liczbę odwiedzających turystów na powierzchnię parków, TPN z wynikiem 98 tys. turystów na hektar ustępuje zarówno parkowi pienińskiemu (322 tys. turystów na hektar parku) jak i ojcowskiemu (186,4 tys. turystów na hektar). Jako największy powierzchniowo z małopolskich parków TPN dominuje zdecydowanie pod względem łącznej długości szlaków turystycznych (275 km).

Wykres 53. Turystyka w Tatrzańskim Parku Narodowym na tle innych Parków Narodowych Małopolski^a w 2008 r.

a Parki Narodowe z siedzibą dyrekcji na terenie województwa.

Źródło: opracowanie własne US Kraków na podstawie publikacji *Turystyka w województwie małopolskim w 2009 r.*

Oficjalnym symbolem tatrzańskich parków narodowych (zarówno dla TPN w Polsce jak i dla TANAP na Słowacji) jest kozica tatrzańska. Próby określenia liczebności populacji kozic rozpoczęto już w 1932 r. na Słowacji. Wówczas po raz pierwszy przeprowadzono akcję liczenia kozic, opierając się na założeniach metody skonstruowanej przez Jozefa Müllera²³. Podstawowe zasady tej metody obowiązują do dnia dzisiejszego. Monitoring populacji kozic po polskiej stronie rozpoczęto w 1957 r. Obecnie badanie jest przeprowadzane dwa razy w roku. Zasadnicze liczenie odbywa się jesienią (w okresie rui) oraz wiosną. Liczenie wiosenne określane jest jako pomocnicze i głównie ma na celu określenie liczby nowonarodzonych kozłąt. Metodologia obecnie przeprowadzanych akcji sprowadza się do podzielenia terytorium występowania kozic na 30 obszarów po stronie polskiej i 60 obszarów

²³ B. Chovancova, F. Zięba, T. Zwijacz Kozica, Polskie i słowackie Liczenia kozic *Rupicapra rupicapra tatrica*-założenia, metody, źródła błędów, Tatrzański Park Narodowy na tle innych górskich terenów chronionych, tom III, Zakopane 2006 r.

w Tatrach słowackich. Każdy z obszarów podlega obserwacji przez dwuosobowy zespół, który odnotowuje miejsce, godzinę wystąpienia obserwacji oraz dodatkowe informacje. Jednak sama metoda liczenia kozic tatrzańskich budzi spore zastrzeżenia co do dokładności uzyskiwanej przez nią wyników. Kluczowymi kwestiami warunkującymi uzyskanie miarodajnych wyników są²⁴:

- warunki atmosferyczne - dobra widoczność oraz brak silnego wiatru,
- przeprowadzenie obserwacji jednocześnie przez stronę polską i słowacką na całym obszarze występowania osobników,
- wymagana liczba obserwatorów o odpowiednich kwalifikacjach,
- dokładnie zweryfikowane i zestawione wyniki liczenia przez specjalistów.

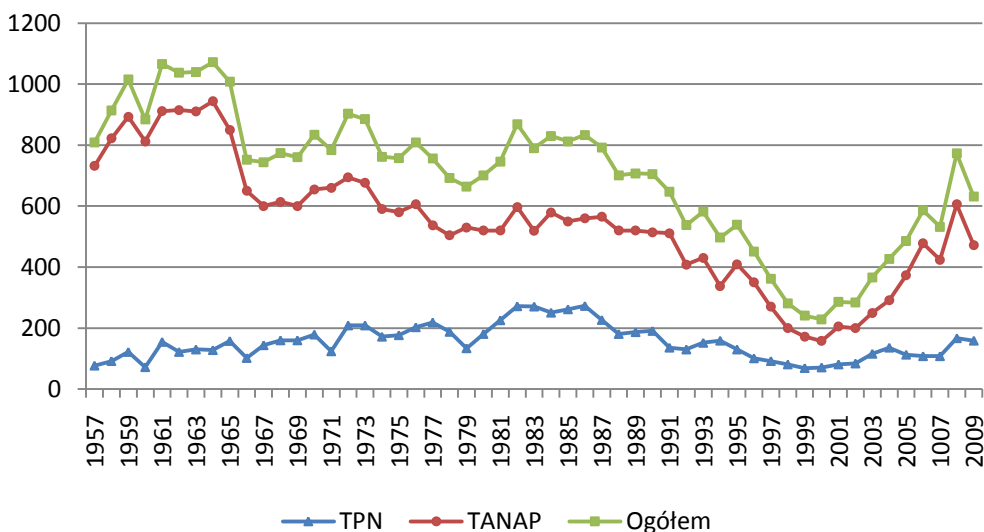
Fot. Grzegorz Baś

²⁴ F. Zięba, T. Zwijacz Kozica, *Capy, kozy i koźłeta, czyli prawie wszystko o kozicach*, Tatrzński Park Narodowy, Zakopane 2004 r.

Niespełnienie któregoś z powyższych warunków podczas corocznej akcji liczenia kozic znacznie zmniejsza wiarygodność otrzymanych wyników, dlatego służą one tylko sprawozdawczości i mogą prowadzić jedynie do bardzo ostrożnego wnioskowania o pewnych tendencjach w zmianie liczebności populacji - w żadnej mierze nie mogą być wykorzystywane do analizy dynamiki populacji.

Aby określić czy liczenie kozic w danym roku pozwoliło na osiągnięcie wysokiej dokładności należałoby przeanalizować kiedy i w jakich warunkach przebiegała akcja również po stronie słowackiej. Choćby próba zweryfikowania dokładnych dat w jakich przebiegało liczenie od 1957 r. jest utrudniona ze względu na problemy w dotarciu do archiwów TANAP. Przeszkodą w uzgodnieniu jednakowego terminu akcji dla obydwu stron, szczególnie w początkowych latach, mogły być trudności w łączności radiowej. Od 1952 r. Dyrekcja TANAP zaczęła zarządzać obszarem na który składały się Tatry Bielskie, Tatry Wysokie oraz niewielka część Tatr Zachodnich. Te ostatnie zostały w całości włączone do obszaru słowackiego parku narodowego dopiero w 1987 r. Pomimo to, na potrzeby sprawozdań, już od 1961 r. liczba kozic na terenie Tatr Wysokich i Bielskich jest powiększona o dane szacunkowe z terenu Tatr Zachodnich.

Wykres 54. Liczebność kozic w TPN i TANAP

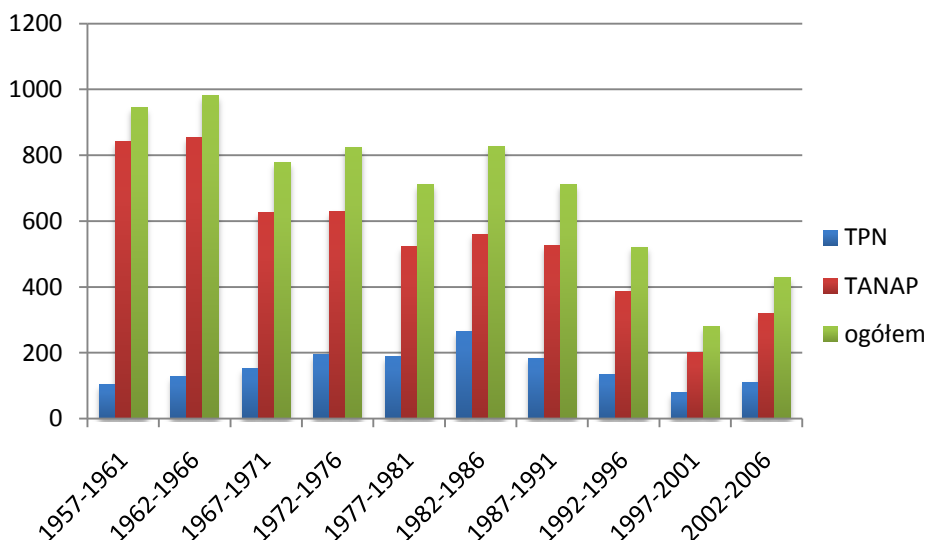
Ź r ó ł o: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych TPN.

W latach 1979, 1981, 1985, 1987 oraz 1997 liczenie w TPN nie obyło się z przyczyn organizacyjnych lub z powodu wystąpienia złych warunków atmosferycznych. Jednakże w przypadku gdy nie przeprowadzono akcji w danym roku i tak należało podać dane szacunkowe o liczebności populacji kozic do celów sprawozdawczych.

Z kolei wyniki akcji przeprowadzonej w 1995 r. zostały uznane za „nieobiektywne”, ze względu na zbyt dużą pokrywą śnieżą zalegającą na trasach przejścia obserwatorów. Liczenie nie objęło jednocześnie całego obszaru Tatr polskich pięciokrotnie (w latach 1972, 1979, 1983, 1988, 1998). Pomijając te przypadki, w latach 1957-2004 korzystne warunki pogodowe dla obserwacji towarzyszyły zaledwie 16 akcjom (43%)²⁵, podczas których średnia liczba obserwatorów wyniosła zaledwie 46 osób. Jak udało się ustalić ze stroną słowacką, spośród 16 akcji przeprowadzonych w TPN w korzystnych warunkach pogodowych, 3 akcje nie były prowadzone równocześnie w TANAP, lub badanie nie objęło całego obszaru słowackiego parku narodowego. Dotychczasowe ustalenia pozwalają jednak na wskazanie liczeń, podczas których spełniony został warunek pogody oraz jednoczesny termin przeprowadzenia akcji przez obydwie strony. Miało to miejsce w latach 1967, 1999, 2001 i 2004. Wielokrotnie zdarzało się, że końcowy wynik liczenia kozic był doszacowywany - wynikało to z subiektywnej oceny osoby podsumowującej liczenie. W 2002 r. doliczono się 84 osobników po stronie polskiej i 200 po stronie słowackiej, pomimo to wynik końcowy dla całego obszaru ich występowania wyniósł 300 sztuk. W 2003 r., ze względu na przekraczanie przez kozice granicy oddzielającej państwa, 21 kozic tatrzańskich nie zostało przydzielonych do żadnej ze stron.

²⁵ B. Chovancova, F. Zięba, T. Zwijacz Kozica, Polskie i słowackie Liczenia kozic *Rupicapra rupicapra tatrica*-założenia, metody, źródła błędów, Tatrzański Park Narodowy na tle innych górskich terenów chronionych, tom III, Zakopane 2006 r.

Wykres 55. Średnia liczba kozic w przedziałach pięcioletnich

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych TPN.

Obecnie proponuje się podawanie średniej liczby populacji kozic w przedziałach pięcioletnich (a nawet dziesięcioletnich). Pozwala to na uzyskanie bardziej obiektywnych wyników.

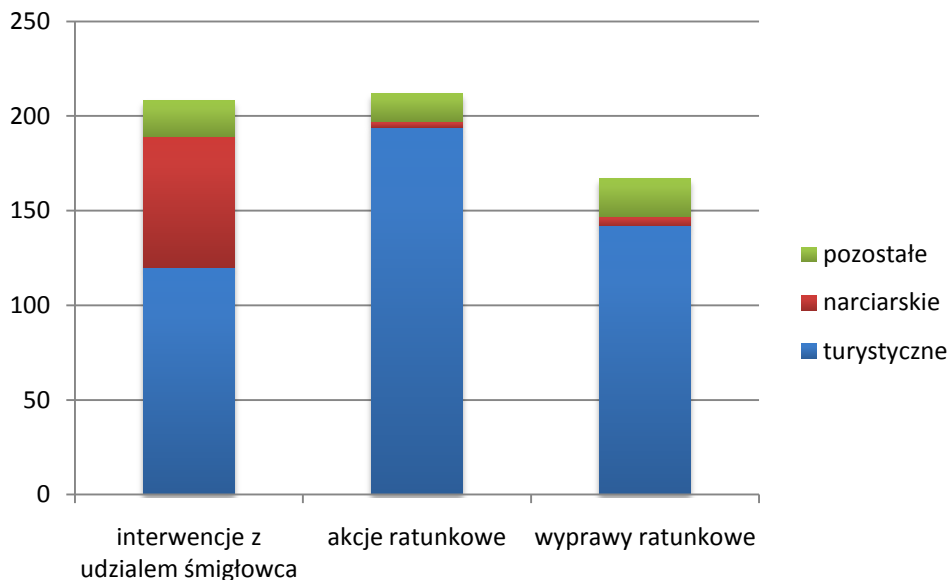
Przedstawione powyżej uwagi potwierdzają niedokładność metody akcji zliczania kozic tatrzańskich. Nie opracowano jednak dotychczas innej metodologii, pozwalającej na uzyskanie wyników o większej dokładności. Warunki atmosferyczne determinujące powodzenie akcji są czynnikiem, na który organizatorzy nie mają wpływu. Zwiększenie wiarygodności otrzymywanych wyników można jednak uzyskać poprzez ograniczenie niedoskonałości powstających po stronie „czynnika ludzkiego”. Konieczna jest również ścisła współpraca TPN z TANAP, aby zliczanie kozic było organizowane na całym obszarze parków narodowych oraz w tym samym okresie czasu.

7.3. Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe

Na obszarze polskich Tatr, w tym Tatrzańskiego Parku Narodowego działa Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (TOPR). W myśl statutu pogotowia, celem jego działania jest poszukiwanie zaginionych turystów i niesienie pierwszej

pomocy w nieszczęśliwych wypadkach a także działanie na rzecz ochrony naturalnego środowiska górskiego.²⁶

Wykres 56. Działalność TOPR w 2009^a r.

a Rok sprawozdawczy obejmuje okres od 1 października roku poprzedniego do 30 września roku badanego.

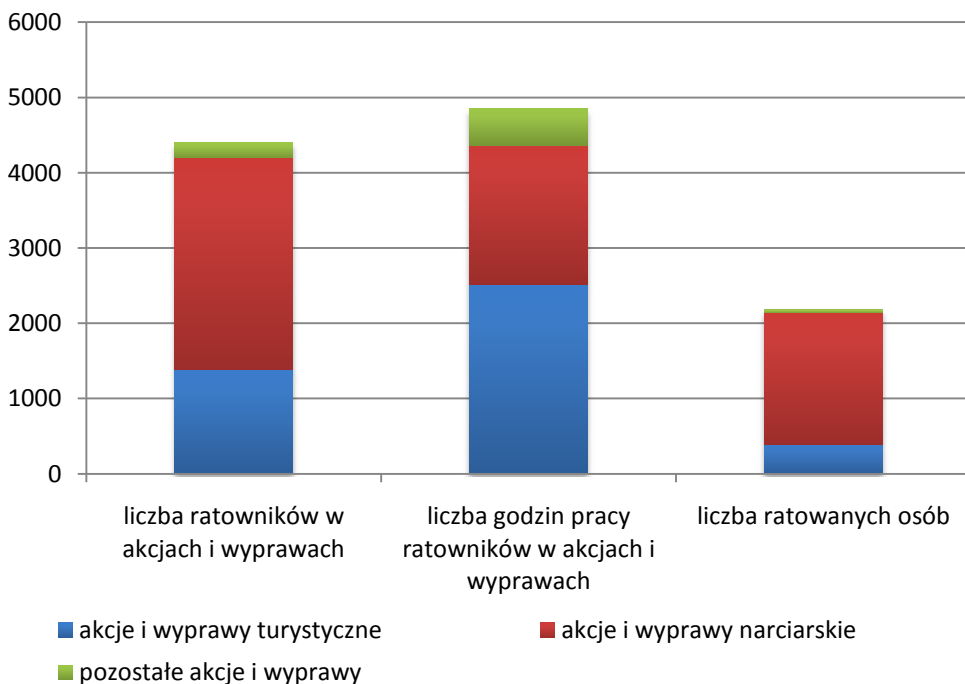
Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków na podstawie Sprawozdania z Działalności Ratowniczej Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego w Zakopanem.

Organizowanie pomocy oraz ratowanie poszkodowanych realizowane są poprzez prowadzenie wypraw ratunkowych, akcji ratowniczych, oraz interwencji. Regulamin Straży Ratunkowej Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego określa wyprawy ratunkowe jako „działania ratownicze i poszukiwawcze (w tym poszukiwanie i transport ofiar gór), w których bierze udział co najmniej 3 ratowników i gdy działania ratownicze prowadzone są przez co najmniej 2 godziny”. W przypadku użycia w działaniach ratowniczych śmigłowca za wyprawę ratunkową można uznać również działania trwające poniżej dwóch godzin. W przypadkach trudnych do zdefiniowania decyzję co do kwalifikacji podejmuje Naczelnik. Za akcje ratunkowe uznaje się „działania ratownicze i poszukiwawcze, które nie spełniają warunków określonych w pkt.1, np. transport poszkodowanych

²⁶ Statut TOPR, Zakopane, 25 października 2008 r.

w wypadkach narciarskich czy transport poszkodowanych ze schronisk z użyciem zmechanizowanych środków transportu w tym śmigłowca”. Interwencje to z kolei „krótkotrwałe działania ratownicze bez konieczności organizowania transportu poszkodowanego, np. realizowane na stokach narciarskich, na szlaku, w schronisku, poszukiwania telefoniczne, itp.”²⁷ W okresie X.2008-IX.2009 TOPR podjęło ogółem 2123 działania o charakterze ratowniczym, z czego 1744 na zorganizowanych stokach narciarskich. Wśród działań ratowniczych odbyło się łącznie 379 akcji i wypraw ratunkowych oraz 208 interwencji z użyciem śmigłowca. Uratowano łącznie 2181 osób, w tym 1545 z poważnymi zachorowaniami i urazami.

Wykres 57. Ratownicy i ratowani w 2009^a r.

a Rok sprawozdawczy obejmuje okres od 1 października roku poprzedniego do 30 września roku badanego.

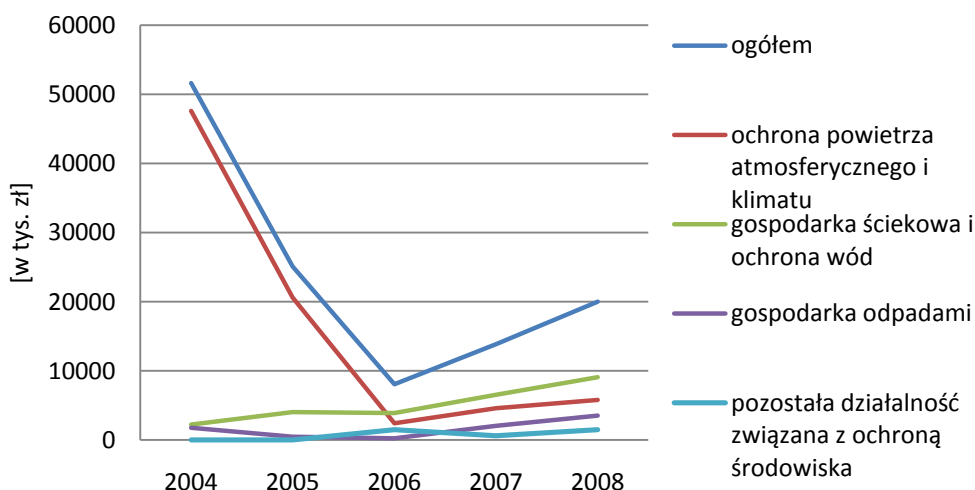
Źródło: opracowanie własne US Kraków na podstawie Sprawozdania z Działalności Ratowniczej Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego w Zakopanem z dnia 13 października 2009 r.

²⁷ Regulamin Straży Ratunkowej TOPR, Zakopane, 10 września 2004 r.

ROZDZIAŁ 8. Środowisko naturalne

Ochrona środowiska Podhala i Tatr, rozumiana jako całościowy kształt działań mających na celu właściwe wykorzystanie oraz odnawianie zasobów i składników środowiska naturalnego, ma szczególne znaczenie wobec wyjątkowych walorów przyrodniczych, kulturowych i turystycznych tego obszaru. Na ochronę zasługują wszystkie elementy środowiska, na które składają się zarówno podłoże geologiczne, rzeźba, klimat, wody i gleby, jak i elementy przyrody ożywionej: szata roślinna i świat zwierzęcy. Przyroda Podhala wraz z całym dziedzictwem kulturowym zajmuje wyjątkowe miejsce w świadomości Polaków i choćby z tego względu wymaga spełnienia szczególnych wymagań ochrony środowiska i racjonalnego gospodarowania jego zasobami, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

Wykres 58. Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska według kierunków inwestowania

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

Łączne nakłady gmin podhalańskich na środki trwałe służące ochronie środowiska sięgnęły w 2008 roku poziomu 20010,6 tys. zł, a więc wzrosły o 44,4% w stosunku do roku poprzedniego, jednocześnie były jednak aż o 61,3% niższe niż nakłady w roku 2004. Rokrocznie najwyższe nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska w badanym okresie przeznaczały gminy miejskie Zakopane i Nowy Targ, których łączny udział w nakładach wszystkich gmin Podhala wahał się od 88,8% w roku 2006 do nawet 99,5% w roku 2007.

W latach 2004-2005 największe nakłady przeznaczano na Podhalu na środki służące ochronie powietrza atmosferycznego i klimatu, a więc m.in. instalacje urządzeń zapewniających zmniejszenie ilości emitowanych zanieczyszczeń powietrza, modernizacje kotłowni i niekonwencjonalne źródła energii. Były one na tyle wysokie, że w tym okresie determinowały wysokość i trend ogólnych nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska, a ich znaczny spadek w roku 2006 uwarunkował największy w badanym okresie spadek nakładów ogółem.

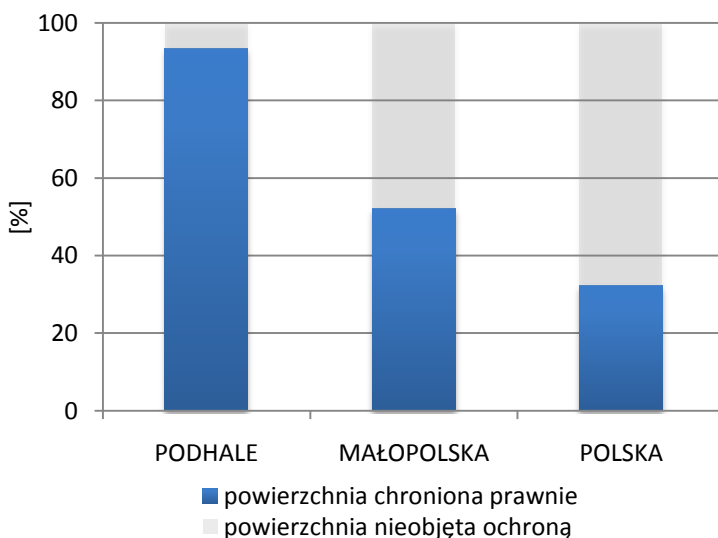
Z roku na rok rosły nakłady przeznaczane na Podhalu na środki trwałe związane z gospodarką ściekową i ochroną wód (kanalizacja sanitarna, oczyszczalnie ścieków i in.), które w roku 2006 stały się najwyższe wśród wszystkich kierunków nakładów na środki trwałe służące ochronie środowiska.

8.1. Obszary prawnie chronione

Znakomitym potwierdzeniem wyjątkowych walorów przyrodniczych Podhala jest wielkość obszarów chronionych prawnie, zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie przyrody²⁸ oraz ich udział w powierzchni ogólnej regionu.

Wykres 59. Udział obszarów prawnie chronionych w powierzchni ogólnej w 2009 r.

Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

²⁸ Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku Dz. U. 2004 nr 92 poz. 880

Udział terenów chronionych w powierzchni ogólnej Polski wynosi 32,3%, a Małopolski 52,1%. Wielkość obszarów prawnie chronionych stawia teren Podhala z wynikiem 93,4% całkowitej powierzchni objętej ochroną zdecydowanie powyżej wskaźników dla województwa małopolskiego i Polski – udział terenów chronionych na Podhalu jest 1,8 razy większy niż w województwie i 2,9 razy większy niż w kraju. 23,3% łącznej powierzchni objętej ochroną na terenie Podhala zajmują parki narodowe. Ich ogólna powierzchnia na Podhalu stanowi 6,9% całkowitej powierzchni parków narodowych w kraju i 57,2% powierzchni parków narodowych w województwie. Na terenie Podhala znajdują się także łącznie 34 pomniki przyrody. Zaledwie 6,6% powierzchni ogólnej Podhala nie jest objęte żadną ochroną.

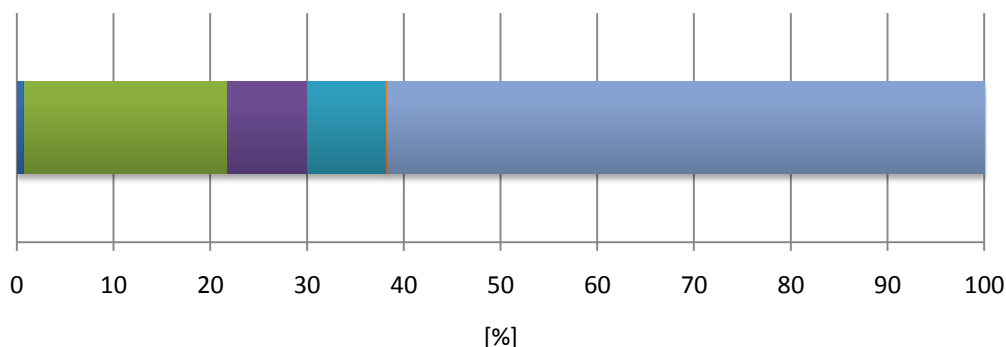
Obszary Natura 2000 to nowa, obok istniejących parków narodowych, rezerwatów przyrody i parków krajobrazowych forma ochrony przyrody wprowadzana w naszym kraju od czasu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku, będąca częścią europejskiej sieci ekologicznej obszarów chronionych. Podstawowym celem tworzenia sieci obszarów chronionych Natura 2000 jest powstrzymanie wymierania gatunków zwierząt i roślin na obszarze Unii Europejskiej oraz ochrona pełnego spektrum różnorodności biologicznej na tym terytorium, w warunkach stałego monitorowania jej stanu i zachodzących zmian. Za obszary Natura 2000 uznaje się tereny najważniejsze dla zachowania zagrożonych lub bardzo rzadkich gatunków roślin, zwierząt czy charakterystycznych siedlisk przyrodniczych, mających znaczenie dla ochrony wartości przyrodniczych Europy^{29,30}. Ich łączna powierzchnia w Polsce wynosi obecnie 5645 tys. ha, w tym na Podhalu 38,4 tys. ha.³¹

²⁹ Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory, OJ L 206, 22.7.1992, str. 7.

³⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa, Dz. U. L 20 z 26.01.2010 r., str. 7.

³¹ Dane Ministerstwa Środowiska.

Wykres 60. Udział obszarów objętych programem Natura 2000^a w ogólnej powierzchni Podhala w 2009 r.

- Dolina Białki - 0,7%
- Polana Biały Potok - 0,1%
- Tatry - 21,0%
- Torfowiska Orawsko-Nowotarskie (ob. siedliskowy) - 8,2%
- Torfowiska Orawsko-Nowotarskie (ob. ptasi) - 8,2%
- Górny Dunajec - 0,1%
- obszary nie objęte programem - 61,7%

a Patrz uwagi ogólne pkt. 13.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne US Kraków na podstawie danych Ministerstwa Środowiska.

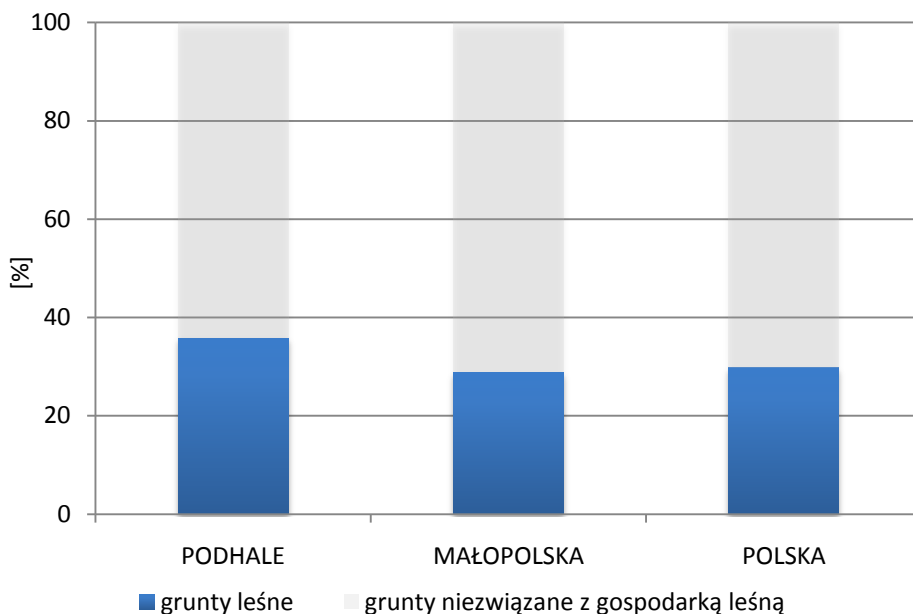
Tereny objęte programem Natura 2000 stanowią blisko 40% obszaru Podhala. Przeważającą część tych terenów stanowią Tatry oraz Torfowiska Orawsko - Nowotarskie, gdzie wyznaczono aż dwa obszary chronione sieci Natura 2000.

Na obszarze Tatr wyznaczono również w 1992 roku w ramach programu UNESCO MaB Tatrzański Rezerwat Biosfery. Jest to jak dotąd jeden z 10 obiektów przyrodniczych w Polsce znajdujących się na Światowej Liście Rezerwatów Biosfery UNESCO i jako taki podlega specjalnej ochronie i okresowej kontroli. Rezerwat Biosfery obejmują mozaikę ekosystemów i cenne zasoby przyrodnicze reprezentatywne dla głównych biomów danego kraju. Mają na celu ochronę

różnorodności biologicznej i umożliwienie lepszej obserwacji zmian ekologicznych w skali całej planety. Są tworzone, aby promować i demonstrować zrównoważony związek człowieka z biosferą.³²

8.2. Grunty leśne

Wykres 61. Udział gruntów leśnych w powierzchni ogólnej w 2009 r.
Stan w dniu 31 XII

Źródło: opracowanie własne US Kraków.

35882,3 ha powierzchni Podhala zajmowane jest przez grunty leśne. Stanowi to 35,8% ogólnej powierzchni regionu. Udział ten jest wyższy od wskaźnika przypadającego dla Małopolski o 7,0 pkt proc. i o 6,1 pkt proc. od wskaźnika przypadającego dla do Polski. Udział gruntów leśnych na Podhalu w ogólnej powierzchni gruntów leśnych w Małopolsce wynosi 8,2%. Największą lesistość, przekraczającą poziom 50%, posiadają gminy Kościelisko, Zakopane i Poronin (odpowiednio: 58,2%, 56,5% i 52,2%), najmniejsza występuje na terenie gmin Szaflary i Czarny Dunajec (odpowiednio: 14,6% i 14,9%).

³² Ramowy Statut Światowej Sieci Rezerwatów Biosfery, 1995, UNESCO MaB, Sewilla.

ROZDZIAŁ 9. Obszar Podhala na tle powiatów województwa małopolskiego

Tablica 3 na str. 92 prezentuje wizerunek obszaru Podhala na tle powiatów województwa małopolskiego według wartości podstawowych wskaźników z zakresu demografii, dochodów i wydatków jednostek samorządu terytorialnego, turystyki i potencjału gospodarczego. Ranking potwierdza m. in. wyjątkowo silną pozycję regionu w dziedzinie turystyki. Wyjątkowe walory krajobrazowe i pojemna baza noclegowa sprzyjają jej rozwojowi: pod względem liczby turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania Podhale zajmuje drugą pozycję w rankingu, a pod względem ogólnej liczby noclegów udzielonych w okresie I-XII pozycję trzecią, dystansując nawet miasta na prawach powiatu. Przedsiębiorczość i aktywność mieszkańców Podhala zapewnia regionowi bardzo wysoką pozycję także i w tej dziedzinie: pod względem liczby podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON na 10 tys. ludności Podhale zajmuje silną pozycję trzecią.

Tabl. 3. Lokata Podhala na tle powiatów i miast na prawach powiatów województwa małopolskiego^a w 2009 r.

LOKATA	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
Ludność na 1 km ²													13											
Kobiety na 100 mężczyzn ^b																		18						
Saldo migracji na 1000 ludności							7																	
Dochody własne budżetów gmin na 1 mieszkańca ^c										10														
Środki pozyskane z budżetu UE na 1 mieszkańca																		19						
Wydatki budżetów gmin na 1 mieszkańca ^c													13											
Turystyczne obiekty zbiorowego zakwaterowania		2																						
Udzielone noclegi ogółem			3																					
Podmioty zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności			3																					

a Patrz uwagi ogólne, pkt. 15 na str. 19. **b** Najmniejsza wartość została oznaczona jako lokata 1, natomiast największa - jako ostatnia lokata spośród zestawionych jednostek. **c** Łącznie z miastami na prawach powiatu.

ROZDZIAŁ 10. Styl zakopiański³³

Charakterystyka ogólna

Już w pierwszej połowie XIX w. Zakopane było uważane za oazę wolności, a od końca stulecia do odzyskania niepodległości nazywane było „letnią stolicą Polski”. W 1890 r. zrodziła się tu koncepcja stylu narodowego nazywanego stylem zakopiańskim, stworzona przez Stanisława Witkiewicza³⁴. Jak zauważył Kolbuszewski:

Koncepcja Witkiewicza odrodzenia polskiej architektury przez nadanie jej, dzięki wykorzystaniu regionalnych właściwości podhalańskich, charakteru rdzennie polskiego, narodowego, nie spełniła się wprawdzie w skali ogólnonarodowej, ale wpłynęła na idealizację i wręcz kult góralszczyzny, oddziaływując na szereg różnych aspektów sztuki, literatury i kultury polskiej³⁵,

Styl zakopiański był bowiem nie tylko kierunkiem w architekturze i rzemiośle artystycznym, ale może przede wszystkim żywiołem intelektualnym, pretekstem do dyskusji na temat roli sztuki i misji artysty w kraju, którego nie ma na mapie Europy. Rola, jaką odegrały Tatry i Zakopane na przełomie XIX i XX w. wobec narodzin modernizmu, polegała m.in. na połączeniu polskiej elity intelektualnej - artystów, muzyków, literatów, uczonych, a także polityków. Ocena artystyczna dzieł tego okresu nie jest jednak jednoznaczna.

Pierwszy pobyt pod Giewontem Stanisława Witkiewicza datuje się na 1886 r. W tym też roku ukazała się pierwsza jego tatrzańska publikacja zatytułowana *Tatry w śniegu*. Zapoczątkowała ona batalię o „styl góralski” w miejscowej architekturze. Na przełomie lat 1891 i 1892 Witkiewicz, wykorzystując formy budownictwa i zdobnictwa podhalańskiego, zaprojektował pierwszy dom w stylu zakopiańskim, którym była willa „Koliba” Zygmunta Gnatowskiego. Wybudowano ją w latach 1892-93 przy ul. Kościeliskiej. Według projektów Witkiewicza wzniesiono w następnych latach kolejne wille, takie jak:

„Pepita” przy ul. Chałubińskiego (1893), „Korwinówka” przy ul. Zamoyskiego (późniejsza „Oksza”; 1895-96), „Zofiówka” przy ul. Chałubińskiego (1895-96),

³³ Autorem opracowania jest dr Zbigniew Moździerz, wybitny historyk i znawca kultury Zakopanego.

³⁴ Więcej na ten temat zob. Z. Moździerz.

³⁵ J. Kolbuszewski: *Tatry. Literacka tradycja motywu gór*. Kraków 1995, s. 78.

„Pod Jedłami” na Kozieńcu (1896-97) - uznawana za szczytowe osiągnięcie stylu, oraz Dom Zdrowia dra Hawranka (1897-98) przy ul. Chałubińskiego.

Stanisław Witkiewicz (1851-1915)

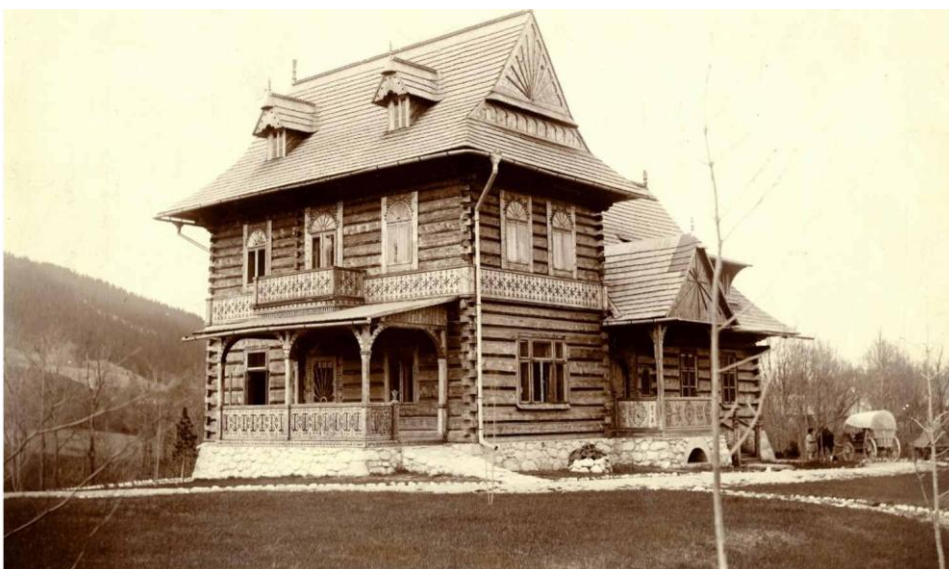
Styl zakopiański wykorzystywano też w architekturze i sztuce sakralnej. Nurt ten reprezentują: kościół i klasztor Braci Albertynów na Kalatówkach (1898), wyposażenie kościoła Najświętszej Rodziny przy ul. Krupówki (1898-1900) oraz kaplica Uznańskich w Jaszczurówce (1904-07). Powstawaniu nowych willi towarzyszyło lansowanie stylu zakopiańskiego jako stylu polskiego. Styl zakopiański - pierwsza na ziemiach polskich szerzej rozpowszechniona koncepcja stylu narodowego - zahamował falę architektury „szwajcarskiej” w Zakopanem i zyskał też pewną popularność na dawnych ziemiach polskich (m.in. w Wiśle, Łąncuchowie, Nałęczowie, Konstancinie, Krakowie, Lwowie, Warszawie, a nawet na Litwie - Sygudyszki, Połoga).

Willa „Koliba”

Pierwszym domem w stylu zakopiańskim była willa Zygmunta Gnatowskiego wzniesiona przy ul. Kościeliskiej (obecnie nr 18) w latach 1892-93, wg projektu Stanisława Witkiewicza. Pracami budowlanymi - pod okiem Gnatowskiego, Witkiewicza i Matlakowskiego - kierował Maciej Gąsienica Józkowy, w tym czasie jedyny w Zakopanem ciesielski majster koncesjonowany. Wykonawcami byli m.in.: Jasiek Stachoń, Staszek Bobak, Klimek Bachleda, Józef Kaspruś Stoch, Wojciech Brzega. Dwaj ostatni zajmowali się pracami snycerskimi rzeźbiąc sosręby, odrzwia, tragarzy, itp.

Ze stylową architekturą zharmonizowane były stylowo urządzone wnętrza. Większość elementów wyposażenia nawiązywało kształtem, konstrukcją lub zdobieniami do sprzętów i przedmiotów podhalańskich - meble, piece kaflowe i „kamyczkowe”, karnisze, zasłony, ramy obrazów, a nawet klamki i szyldziki zamków. Niemniej w dekoracji „Koliby” pojawiły się elementy obce ludowej tradycji, jak np. detale ozdobne wycinane w desce (balustrada werandy i balkonu, pas ornamentalny pomiędzy kondygnacjami). W ogóle pewien nadmiar dekoracji bliższy był stylowi szwajcarskiemu czy ruskiemu niż podhalańskiej sztuce ludowej. Obecnie w „Kolibie” mieści się Muzeum Stylu Zakopiańskiego im. Stanisława Witkiewicza, które zostało otwarte 4 grudnia 1993 r.

Willa „Koliba” (1892-94, proj. Stanisław Witkiewicz)

Dom „Pod Jedlami”

Willa została wzniesiona na Koziańcu przez Jana Gwalberta Pawlikowskiego. Budowę rozpoczęto wiosną 1896 r. Pracami ciesielskimi kierowali Zapotoczny i Obrochta, a nad całą budową czuwał twórca projektu Stanisław Witkiewicz z pomocą Wojciecha Roja. Budowę ukończono w 1897 r. W latach następnych uzupełniano wyposażenie pomieszczeń oraz detale dekoracyjne. M.in. postawiono piec „biegany” w jadalni oraz kaflowy kominek z niedźwiedziem, którego elementy ceramiczne wykonano w Kołomyi (1900). W 1906 r. Wojciech Roj wykonał w ogrodzie obudowę studni wg projektu Stanisława Witkiewicza.

Dzięki wartościom artystycznym i historycznym, dom „Pod Jedlami” należy do najcenniejszych zabytków Zakopanego. Do dzisiaj zachował się pierwotny wystrój i wyposażenie pomieszczeń z przełomu XIX i XX stulecia, uzupełniane w latach późniejszych.

Dom „Pod Jedlami” (1895-96, proj. Stanisław Witkiewicz)

Kościół pw. Najświętszej Rodziny

W duchu historyzmu wzniesiono w latach 1877-96, według projektu warszawskiego architekta Józefa Piusa Dziekońskiego, nowy murowany kościół parafialny pw. Najświętszej Rodziny, którego forma architektoniczna stanowi

eklektyczne połączenie neogotyku z neoromanizmem (tzw. system francuski).

Inicjatorami budowy byli ks. Józef Stolarczyk i dr Tytus Chałubiński, który sfinansował plany świątyni. W wystroju i wyposażeniu pojawiły się w latach 1895-1900 elementy w stylu zakopiańskim - projektowane przez Stanisława Witkiewicza - kaplica Matki Boskiej Różańcowej, kaplica św. Jana Chrzciciela, witraże, ławki, konfesjonały oraz troje drzwi frontowych.

Podhalańskie motywy widoczne są także w trzech ołtarzach - Najświętszego Serca Jezusowego, św. Antoniego i św. Franciszka - zaprojektowanych przez Edgara Kovatsa, a reprezentujących tzw. sposób zakopiański.

Ołtarz Matki Boskiej Różańcowej

Kaplica św. Jana Chrzciciela

Pomysł ufundowania kaplicy rodzinnej zrodził się podczas poświęcenia „Koliby” (sierpień 1894) i był realizowany dzięki uporowi Zygmunta Gnatowskiego. Projekt wykonał Stanisław Witkiewicz w 1896 r. Witkiewicz namalował też obraz św. Jana, który miał zająć centralne miejsce w nastawie ołtarza. Elementy rzeźbiarskie wykonał Jan Nalborczyk, ornamenty - Józef Kaspruś Stoch, stolarszczyznę - Kazimierz Sieczka, a polichromię - Niemczyk. Prace zostały ostatecznie ukończone w 1900 r. i 17 maja odbyło się uroczyste poświęcenie, którego dokonał ówczesny proboszcz ks. Kazimierz Kaszelewski.

Ołtarz św. Jana Chrzciciela

Pomnik dra Tytusa Chałubińskiego

W 1889 r. Stanisław Witkiewicz wykonał projekt przedstawiający popiersie Chałubińskiego z Sabałą siedzącym u podnóża kolumny. W lecie 1901 r. rozpoczęto realizację pomnika. Autorem rzeźb był Jan Nalborczyk, a ogrodzenie w stylu zakopiańskim (wg proj. Stanisława Witkiewicza) powstało w fabryce Józefa Goreckiego w Krakowie. Odświeżenia pomnika dokonano 15 sierpnia 1903 r. Pomnik zrealizowano w całości ze składek społecznych - koszt wyniósł ponad 17000 koron.

Pomnik Tytusa Chałubińskiego (1901-03, proj. Stanisław Witkiewicz)

Kaplica Najświętszego Serca Pana Jezusa w Jaszczurówce

Kaplica wzniesiona została po śmierci Adama Uznańskiego (1903) przez jego synów, jako kaplica rodzinna. Zgodę na budowę wyraził w 1904 r. ks. kardynał Jan Puzyna i prawdopodobnie w tym jeszcze roku przystąpiono do stawiania obiektu, wg planów sporządzonych przez Stanisława Witkiewicza.

Budowa została ukończona w 1906 r., a przez następny rok wyposażano wnętrza. Między inny wykonano ołtarz wg projektu Aureliana Blchy (Blachy), który też nadzorował budowę. Poświęcenie kaplicy odbyło się w 1907 r.

Kaplica Najświętszego Serca Pana Jezusa.
(1904-07, proj. Stanisław Witkiewicz)

ROZDZIAŁ 11. Opowieści z podhalańskiej skrzyni. Strój górali podhalańskich dawniej i dziś³⁶

Mówi się, że „nie szata zdoła człowieka”, ale z drugiej strony znane jest też powiedzenie: „jak cię widzą tak cię piszą”. I jest w tych przysłowiach coś na rzeczy, bo chociaż – jak zgodnie przyznamy – ubiór nie stanowi o wartości człowieka, to przecież wiele mówi o jego kulturze, upodobaniach, a niejednokrotnie także zajmowanej pozycji społecznej. Jakże często sami ulegamy pokusie oceny spotkanej przez nas osoby – jej zainteresowań, środowiska, a nawet pochodzenia – właśnie na podstawie ubioru, w którym występuje. I chociaż korzystamy obecnie z podobnej garderoby, opatrzonej nierzadko metką „Made in China”, to ubiór jest dla nas nadal *sui generis* znakiem rozpoznawczym.

Zasygnalizowane powyżej znaczeniowe funkcje ubioru zauważalne także we współczesnej kulturze, najpełniej manifestowały się w społeczeństwach o zhierarchizowanej strukturze, wskazując na przynależność jednostki do określonej warstwy społecznej, a także jej status w ramach własnej grupy. I tak np. w tradycyjnych społecznościach wiejskich strój ludowy określał nie tylko przynależność regionalną, etniczną czy wyznaniową, ale odzwierciedlał też normy i stosunki panujące w obrębie danej społeczności. Był znakiem, poprzez który jednostka przekazywała otoczeniu informację na temat pozycji majątkowej, statusu społecznego, rzeczywistej lub wyimaginowanej roli. Inaczej ubierała się młodzież stanu wolnego, inny ubiór przysługiwał osobom starszym. Bardziej okazale nosili się bogaci gazdowie, skromniej wyglądał ubiór biedoty. Jak odnotował w swoich wspomnieniach z lat 40. XX w., ks. Józef Bendyk z Szaflar „stroje wyróżniały ludzi. [...] Nawet w kościele zwracano uwagę na ubiór, i według tego zajmowano odpowiednie miejsce”³⁷. Strój spełniał też w tradycyjnej kulturze funkcje obrzędowe, a niektóre jego elementy, jak np. męskie spinki i czerwone tasiemki, miały znaczenie magiczne.

Wraz z przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi, jakie nastąpiły w Polsce w latach po II wojnie światowej, odszedł w przeszłość tradycyjny model życia i związana z nim bogata sfera ludowych wierzeń, zachowań, norm i obrzędów. Zmiany cywilizacyjne nie ominęły też Podhala, ale region ten nie poddał się całkowitej unifikacji. Dzięki zaangażowaniu miejscowych działaczy regionalnych

³⁶ Autorem opracowania jest dr Stanisława Trebunia-Staszek, pracownik naukowy Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego.

³⁷ ks. J. Bendyk, *Byli chłopcy byli, ale się minęli*. Maszynopis, s. 14.

wiele elementów wyrastających z ludowej tradycji zachowało na Podhalu swą żywotność, kreśląc obecnie jego regionalną specyfikę. Jednym z wyróżników tej odrębności pozostał strój, zwany przez Podhalan *ubranie* góralskim, który obecnie silnie wpisuje się w życie mieszkańców. Oczywiście we współczesnej rzeczywistości wiele funkcji, jakie posiadał on w tradycyjnej społeczności zanikło, by wymienić chociażby funkcje określające status majątkowy użytkownika, jego pozycję społeczną czy też wiek. W ich miejsce pojawiły się jednak nowe pokłady znaczeń, wśród których najistotniejsze wydają się być treści sytuujące strój w kanonie wartości rdzennych Podhala, określających kulturową tożsamość³⁸. By lepiej zrozumieć fenomen, jakim jest współczesny strój podhalański, sięgnijmy do kart historii.

Z rodowodu podhalańskiego stroju.

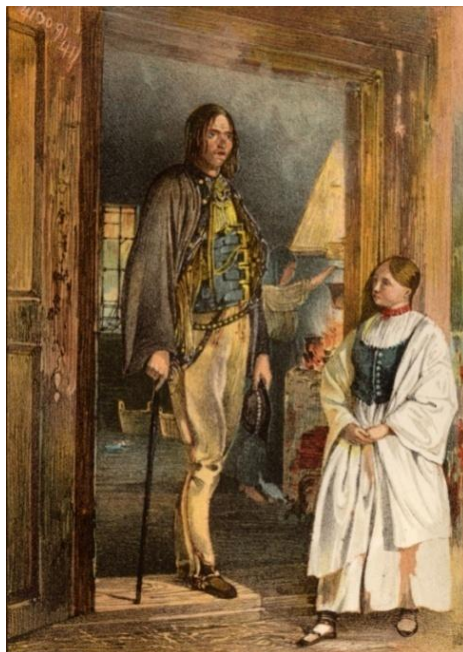
Charakter stroju podhalańskiego w swych zasadniczych zrębach określony został przez tradycję wołosko-pasterską, która w XV wieku przeniknęła na tereny polskiej góralszczyzny za pośrednictwem migrujących wzdłuż łuku Karpat pasterzy wołoskich³⁹. Nabral on wtedy cech typowych dla ubioru innych grup zamieszkujących Karpaty, na co wskazywały takie elementy jak: skórzane kierpce, wałaska koszula, czy też sukno z owczej wełny stosowane do wyrobu wielu jego części. Ową odrębność karpacką, zauważył na początku XIX w. polski geolog Stanisław Staszic, który podczas swej wyprawy w Tatry odnotował iż, ubiór pasterzy tatrzańskich wykazuje „podobieństwa z ubiorem goralow wysp południowych”⁴⁰.

³⁸ Zob. J. Smolicz, *Wartości rdzenne*, „Kultura i społeczeństwo”, 1987, nr 1, s. 59-74.

³⁹ Problem udziału Wołochów w kolonizacji Karpat oraz ich etnicznego pochodzenia jest nadal mocno dyskutowany i wywołuje wiele sporów. Wśród różnych koncepcji dotyczących wspomnianego zagadnienia można wymienić trzy główne poglądy. Zgodnie z pierwszym - bezpośrednim ogniskiem migracji wołoskich był Siedmiogród, skąd grupy pasterzy rumuńskich w poszukiwaniu nowych pastwisk wyruszyły na północ, przesuując się terenami karpackimi od wschodu ku zachodowi i docierając aż do Bramy Morawskiej. Według drugiej koncepcji, zespoły pasterzy z przewagą elementu rumuńskiego dotarły jedynie do Wschodnich Karpat, natomiast na tereny Zachodnich Karpat napłynęła ludność pasterska mocno już zeslawizowana. Są także badacze, którzy odrzucają teorię migracji koczowniczych Wołochów rumuńskiego pochodzenia, a wspólne cechy kultury pasterskiej na terenie Karpat tłumaczą ożywionymi kontaktami ludności zamieszkującej regiony górskie. Zob. K. D o b r o w o l s k i, *Studia podhalańskie*, [w:] *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, T. 8, Wrocław [i in.] 1970, red. W. Antoniewicz, s. 15-270; D. K r a n d z a l o v, *Znaczenie i charakter wpływów rumuńskich w Karpatach Zachodnich ze szczególnym uwzględnieniem Wołoszczyzny Morawskiej*, [w:] *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, T. 5, Wrocław 1963, red. W. Antoniewicz, s. 165-232.

⁴⁰ S. Staszic, *O ziemiordztwie Karpatow i innych gor i rownin Polski*, Warszawa 1955 [reedycja wydania z 1815 r.].

Juhas i góralka z Dzianisza.
Chromolitografia Rudolfa Alta z pierwszej połowy XIX w.

Źródło: J.E. von Mehoffer,
Der Sandecer-Kreis im Königreich Galizien, Wien 1842.

Zgodnie z najstarszymi materiałami źródłowymi z XVIII i XIX stulecia⁴¹, dawny ubiór męski wykonany był głównie z samodzielnych materiałów, tj. płótna, sukna oraz skór owczych. Nie posiadał też rozbudowanych form dekoracyjnych w postaci barwnych haftów, typowych dla współczesnego stroju. W podstawowym zrębie tworzyły go następujące elementy: krótka lniana koszula o prostym kroju z szerokimi rękawami, spięta na piersiach mosiężną spinką; białe sukienne portki z dwoma rozporkami z przodu tzw. *przyporami*; serdak - czyli kożuszek bez rękawów z jasnych skór owczych obwieszony wzdłuż brzegów czarnym barankiem; skórzane kierzki, tj. obuwie ze skóry bydłowej mocowane na nodze za pomocą rzemieni. Głowę osłaniał czarny filcowy kapelusz z niewysoką główką, ozdobioną łańcuszkiem, tasiemką, rzemykiem z nanizanymi kostkami zwierzęcymi lub

⁴¹ Do najważniejszych źródeł pisanych z tego okresu należą rękopisy autorstwa Franciszka Kleina z 1827 r., oraz Ludwika Kamińskiego z około 1840 r. Zob. Klein F., *Krótki opis Tatr z r. 1827*. Rękopis Klein'a przetłumaczył, wydał i objaśnieniami opatrzył S. Eljasz-Radzikowski, *Polscy górale tatrzańscy, czyli Podhalanie i Tatry na początku wieku XIX*, „Lud” T.3:1897 oraz L. Kamiński, *O mieszkańcach gór tatrzańskich*. Z rękopisu opracował, objaśnieniami opatrzył oraz podał do druku J. Kolbuszewski, Kraków 1992.

muszelkami, za który zatykano zielone gałązki oraz pióra. Wierzchnie okrycie stanowiła cucha - gunia (rodzaj sukmany) wykonana z białego lub ciemnego sukna. Zamożniejsi gazdowie nosili zimą białe kożuchy zwane *białcańskimi*, będące odwzorowaniem kożuchów węgierskich. Ówczesni górale, zwłaszcza zaś juhasi chętnie korzystali z ozdób w postaci mosiężnych spinek, łańcuszków, naszyjników z kolorowych szkiełek lub mosiężnych kulek. Oprócz funkcji estetycznych posiadały one także znaczenie magiczne, spełniając rolę amuletów⁴².

Podstawowym okryciem głowy były lniane chustki wiązane pod brodą oraz podłużne związki, tj. lniane pasy, zdobione wzdłuż węższych brzegów haftem łańcuszkowym, którymi dojrzałe kobiety okrywały czoło i wiązały z tyłu na karku. Wychodząc z domu w chłodne dni góralki otulały się dużymi płóciennymi chustami, o wymiarach ok. 150 x 200 cm, tzw. *plachtami*. W czas zimy ubierały kożuchy z owczych skór lub kabaty z ciemnego sukna, zbliżone krojem do męskich krótkich cuch. Natomiast od święta, góralki zakładały paradniejsze stroje szyte z drogocennych tkanin, a mianowicie: brokatowe gorsety, adamaszkowe spódnice, muślinowe fartuszki, safianowe cizmy z wysoką cholewką oraz jedwabne chusteczki. Letnią porą na ramiona zarzucały muślinowe chusty lub białe rańtuchy tj. szale wykonane z delikatnej tkaniny rąbkowej przypominającej tiul. Zimą zakładały białe długie kożuchy lub płaszcze z sukna podbite futrem⁴³.

Nieodzowną częścią odświętnego stroju panien oraz młodych mężatek była biżuteria: korale z czerwonego koralowca, szklane paciorki, mosiężne krzyżyki i pierścionki. Dziewczęta chętnie wpinały do włosów kolorowe wstążki. Również parobcy od święta korzystali z barwnych tasiemek. Zatykali je do kapeluszy, cuch, serdaków lub upinali do warkoczyków splatanych na skroniach. Zarówno mężczyźni, jak i kobiety od święta obficie smarowali włosy owczym masłem, by lśniły i gładko się układały. To natłuszczenie włosów było też formą ochrony przed insektami. Oczywiście kosztowne stroje i ozdoby fundowali sobie przeważnie bogaci gazdowie i gaździny.

⁴² S. Trebunia-Staszal, *Śladami podhalańskiej mody*, Kościelisko 2007, s. 19-35.

⁴³ Tamże, s. 35-48. Zob. też H. Błaszczuk-Zurowska, *Dawny kobiecy strój góralski na Podhalu. Komunikat na marginesie wystawy „Czas stroju podhalańskiego” zorganizowanej w Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem, „Lud” T.71:1987, s. 245-253.*

„Oczepiny w Tatrach”.

Drzeworyt ilustrujący ubiór weselny górali tatrzańskich z połowy XIX w.

Źródło: „Tygodnik Ilustrowany”1864, T.9, nr 233.

W następnych stuleciach ubiór górali podhalańskich, zwłaszcza odświętny paradny strój podlegał ciągłym przeobrażeniom. Szczególnie w drugiej połowie XIX w. pod wpływem otwarcia się Podhala na tzw. „szeroki świat” (sezonowe wędrowki) uległ on znacznym przeobrażeniom. Znalazł się wtedy pod silnym wpływem mody miejskiej oraz krakowskiego stroju ludowego. W tym też czasie w związku z rozwojem przemysłu włókienniczego wiele jego elementów - zwłaszcza kobiecych - zaczęto wyrabiać z tkanin fabrycznych. Pojawienie się w handlu ozdobnej pasmanterii - kolorowej włóczki i tasiemek - przyczyniło się zarazem do rozkwitu podhalańskiej sztuki hafciarskiej. Rozwój stroju pozostawał także w związku z działalnością młodopolskich elit intelektualnych, zwłaszcza zaś propagatorów stylu zakopiańskiego, którzy wyposażyli go w patriotyczno-demokratyczne treści. To „uatrakcyjnienie” i „propagowanie” stroju było w jakimś stopniu wówczas, a także w następnych latach odpowiedzią na potrzeby turystyki. Obecnie merkantylne, a właściwie komercyjne zastosowanie stroju znajduje pełne rozwinięcie w podhalańskim przemyśle turystycznym, gdzie strój stanowi istotne narzędzie w kreowaniu atrakcji turystycznej.

Opasek bacowski ze *sprzękami*, zdobiony ornamentem sztancowanym i metalowymi guzami. Własność Adama Gąsienicy Makowskiego z Murzasichla.

Współczesne funkcje stroju podhalańskiego.

Strój można rozpatrywać w różnych aspektach – jako rzecz materialną, spełniającą praktyczne zadania ochrony ciała i jednocześnie jako znak niosący w sobie określoną treść oraz jako symbol zjawisk niematerialnych, do których się odwołuje. Spróbujmy przyjrzeć się bliżej funkcjom społecznym, jakie obecnie spełnia strój podhalański, by tym samym przybliżyć obraz całej kulturowej struktury, w której istnieje⁴⁴.

Spośród licznych funkcji, jakie pełnił strój w tradycji społecznej, do dziś zachowała swą aktualność funkcja świąteczna i obrzędowa. Podhalanie najczęściej zakładają strój w czasie ważniejszych dorocznych świąt kościelnych i uroczystości religijnych, jak: Wielkanoc, Boże Narodzenie, Boże Ciało, ale także odpusty, wizytacje biskupie, czy też prymicje⁴⁵. Od kilku lat dużym zainteresowaniem cieszą się zarówno wśród miejscowych, jak i turystów tzw. „msze góralskie”⁴⁶

⁴⁴ R. Kantor, *Symboliczna funkcja stroju w społecznościach wiejskich w drugiej połowie XIX wieku i w wieku XX.*, „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” R. 7: 1979, s. 18.

⁴⁵ Warto zaznaczyć, że na podstawie materiału uzyskanego w czasie badań ankietowych przeprowadzonych w 1996 r. wśród młodzieży podhalańskiej w grupie 439 osób, około połowa uczniów uznających się za górali, zadeklarowała, że nosi strój góralski (65% badanych określiło się jako górale).

⁴⁶ Specyfika „Mszy góralskich” polega na regionalnej oprawie liturgii, którą tworzą stroje, gwara, śpiew i muzyka góralska.

organizowane w czasie wakacji w niektórych parafiach podhalańskich. Inną okazją do zaprezentowania się w góralim stroju są wydarzenia o charakterze regionalnym, poprzedzone niemalże zawsze uroczystą Mszą Świętą. Należą do nich Zjazdy Podhalan (organizowane co trzy lata przez stowarzyszenie regionalne Związek Podhalan), Podhalańskie Dożynki, Święta Bacowskie, a także rocznice narodowe i regionalne, jubileusze oraz wydarzenia kulturalne i imprezy folklorystyczne.

W powyższych sytuacjach Podhalanie starają się poprzez strój nie tylko podkreślić świąteczną atmosferę i wyjątkowość wydarzenia, ale także publicznie zaprezentować swą postawę wobec tradycji. Strój, uświetniając wydarzenie, unaocznia jednocześnie kulturową wspólnotę budowaną przez znaki podhalańskiego, chrześcijańskiego i narodowego dziedzictwa. Odzwierciedla przy tym wewnętrzne przeżycia zarówno jednostki, jak i zbiorowości: wzruszenie, radość, podniosłość. Można zatem uznać go za symbol szeroko rozumianego nastroju jednostki i społeczności, której owa jednostka jest częścią⁴⁷.

Góralscy mieszkańcy Nowego Targu - dziadkowie z wnuczką. Zdjęcie wykonane przed rozpoczęciem uczyt chrzcinowej. Białka Tatrzańska 2007 r.

⁴⁷ R. Kantor, *Ubiór – strój – kostium. Funkcja odzienia w tradycyjnej społeczności wiejskiej w XIX i początkach XX wieku na obszarze Polski*, Kraków 1982, s. 87.

We współczesnej kulturze, nadal żywota pozostaje - oczywiście w uproszczonym wymiarze - funkcja obrzędowa stroju. Ważne dla człowieka sytuacje, związane z życiem społecznym i religijnym, jak: chrzest, komunია, bierzmowanie, ślub, pogrzeb, posiadają nadal w niektórych podhalańskich miejscowościach lokalną specyfikę. W czasie tych świąt strój pojawia się z jednej strony jako element podkreślający rangę i wyjątkowość wydarzenia, z drugiej jako znak pełnionej przez daną osobę roli. Stosownie do sytuacji oraz przydzielonych ról Podhalanie zakładają odpowiednie stroje, bądź wzbogacają je dodatkowymi elementami.

W czasie chrztu ubrani są po góralsku rodzice dziecka oraz chrzestni zwani *kumotrami*. Ich strój nie jest ściśle określony. Niemowlę trzymane jest zwykle w tzw. *zoglówce*, tj. w białej poduszce ozdobionej haftem angielskim. Na poduszkę narzucona jest podobnie wyhaftowana biała kapka, przybrana zielonym mirtem. Ostatnio coraz częściej można zauważyć przypadki ubierania w strój góralski także niemowląt. Chrzcielny strój dziewczynki składa się z białego gorseciku i białej spódniczki, zaś chłopca - z góralskich portek i cuchy. Podhalańskie pracownie oferują też zimowe ubranka chrzcielne - białe kożuszki i czapeczki szyte z tkaniny kożuchowej.

Chłopczyk w góralskim ubraniu chrzcielnym. Białka Tatrzańska 2007 r.

Strój towarzyszy także uroczystościom pierwszej komunii świętej. W miejscowościach takich jak np. Kościelisko czy Zakopane, gdzie nie zostały wprowadzone jednolite tuniki, po góralsku występują – oprócz rodziców, chrzestnych i krewnych – także dzieci. Dziewczynki w białych gorsetach i spódnicach, chłopcy zaś w sukiennych portkach i białych cuchach wiązanych białą wstążką.

Kolejnym, ważnym wydarzeniem związanym z życiem religijnym jest bierzmowanie. W podhalańskich wsiach – ostatnio także w Zakopanem i w Nowym Targu – młodzież przeważnie przyjmuje ten sakrament w strojach. Dziewczęta występują w czerwonych gorsetach i białych tybetowych spódnicach. Chłopcy do góralskich portek zakładają białą cuchę lub serdak.

Najpełniej obrzędowa funkcja stroju manifestuje się w czasie wesel góralskich. Wśród gości weselnych wyróżniają się specjalnym strojem lub też jego niektórymi elementami osoby pełniące w obrzędzie ważne role: nowożeńcy, drużyna, starostowie. Panna młoda występuje w białym kostiumie składającym się z gorsetu i spódnicy. Istotnym, wyróżniającym ją elementem jest wianek uwity z zielonego mirtu (przysługujący dziewczynom spełniającym wymogi „moralności seksualnej”)⁴⁸ oraz biała wstążka upięta we włosach i opadająca z tyłu do poziomu długości spódnicy. Strój pana młodego wyodrębnia biała cucha związana białą wstążką oraz kapelus z muszelkami i orlim piórem. W niektórych miejscowościach główka kapelusza ozdobiona jest dodatkowo białą taśmą. Piórko postrzegane jako symbol kawalerskiego stanu składane jest młodej pani na *cepiec*.

Inny ubiór przeznaczony jest dla *pytacy*. Są to drużbowie prowadzący konno orszak weselny (w tradycyjnej społeczności zapraszali oni gości na wesele, obecnie tylko nieliczni praktykują ten zwyczaj). *Pytace* zakładają brązowe, tzw. *corne* cuchy, przystrojone kolorowymi szarfami, które stanowią *sui generis* godło. Innym atrybutem ich stroju są ozdobne bicze – *nohajki*. Pozostali drużbowie, zwani białymi, występują w białych cuchach wiązanych czerwonymi wstążkami. Ich partnerki zakładają czerwone gorsety i białe tybetowe spódnice. Inny wariant stroju drużek występuje w Bukowinie Tatrzańskiej, gdzie noszone są białe gorsety.

⁴⁸ Zielony wianek na głowie młodej, u której oznaka przekroczenia obowiązującej normy jest łatwa do rozpoznania (zaawansowana ciąża) spotyka się często z ironicznymi uwagami, zwłaszcza wśród starszych kobiet.

Pytace podhalańscy na koniach przygotowują się do prowadzenia orszaku weselnego. Wesele góralskie. Poronin 2007 r.

Strój odzwierciedla także rodzaj pełnionych ról w czasie pogrzebu. Mężczyźni niosący trumnę ubierają czarne cuchy, bez dodatkowych ozdób. W przypadku, gdy zmarła osoba jest w młodym wieku – panna lub kawaler – trumnę niosą chłopcy w białych koszulach lub białych cuchach. Towarzyszą im dziewczęta ubrane w czerwone gorsety i białe tybetowe spódnice. Idą one wokół trumny, niosąc zielony wieniec. Zarówno wspomniani chłopcy, jak i dziewczęta postrzegani są jako drużyna zmarłego. Taki sposób określania młodzieży jest zapewne śladem rytualnego charakteru pogrzebu stosowanego dawniej wobec młodych osób stanu wolnego, które, umierając przedwcześnie, nie dopełniły wyznaczonej im roli społecznej⁴⁹. Ubiór osoby zmarłej jest zróżnicowany. Najczęściej w strojach góralskich ubierane są do trumny osoby ze starszego i średniego pokolenia, ale także chłopcy i dziewczęta przeważnie wtedy, gdy za życia posiadały własny strój. Uczestnicy pogrzebu występują w ciemnych strojach. Kobiety zakładają czarne spódnice, katanki, także chustki lub szale. Mężczyźni noszą czarne bluzki lub brązowe cuchy.

⁴⁹ Wprowadzenie grona rówieśniczego, przypominającego orszak weselny, do konduktu pogrzebowego miało stanowić rekompensatę względem zmarłej osoby, K. Kwaśniewicz, *Zwyczaj i obrzędy rodzinne*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, red. M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka, T.2, Wrocław 1981, s. 115.

Modne góralki i górale oraz wytwórcy podhalańskich strojów.

Istnieje jeszcze inny wymiar funkcjonowania stroju, w którym decydującą rolę odgrywają względy estetyczne i ambicjonalne. W tym wypadku strój postrzegany jest jako swego rodzaju kreacja, poprzez którą można podnieść atrakcyjność wyglądu i wyróżnić się wśród innych. Dochodzą tu do głosu dwie funkcje: estetyczna i erotyczna, tworząc wspólną strukturę. I jedna i druga zmierza bowiem w tym samym kierunku – „ma przyciągnąć uwagę”⁵⁰.

Młodzi górale z Poronina w paradnych strojach

Chęć zaimponowania nową „kreacją” jest niewątpliwie jednym z istotniejszych czynników stymulujących przeobrażenia współczesnego stroju. Sprzyja temu niewątpliwie rozluźnienie sfery obyczajowej związanej z przestrzeganiem zasad ubierania się. Większy margines swobody sprawia, że strój jest bardziej podatny na pojawiające się trendy i innowacje. Funkcja estetyczna zyskuje na sile.

⁵⁰ P. Bogatyriew, *Funkcje stroju ludowego na obszarze morawskosłowackim* [w:] Tenże, *Semiotyka kultury ludowej*, Warszawa 1975, s. 66.

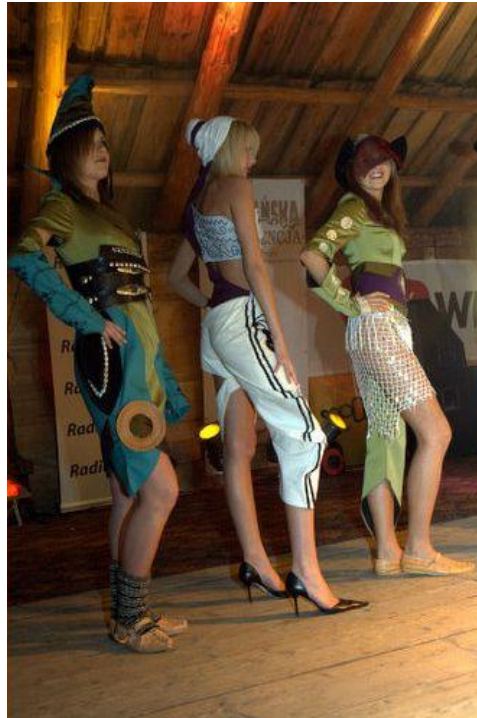
Dziewczęta z zespołu regionalnego „Regle” z Poronina w odświętnych strojach. Typowymi elementami stroju młodych dziewcząt są czerwone gorsety i kwieciste tybetowe spódnice. Poronin 2010 r.

Próbując w sposób lakoniczny scharakteryzować aktualny stan stroju podhalańskiego, należy podkreślić, że znajduje się on obecnie w fazie swoistego rozkwitu jeżeli chodzi o społeczny zakres występowania, popularność oraz różnorodność występujących w nim form dekoracyjnych i fasonów. Dotyczy to w głównej mierze stroju kobiecego, który modyfikowany jest niemalże sezonowo przez podhalańskich krawców, stymulowanym oczekiwaniami góralskich elegantek. Na Podhalu oprócz licznych warsztatów krawieckich, działa aktualnie co najmniej kilkanaście góralskich magazynów odzieżowych, gdzie kobiety i mężczyźni mogą zakupić gotowe elementy stroju, bądź *zamówić ubranie na miare*. Ze względu na wzrastające wymagania góralek, coraz częściej podhalańscy wytwórcy przybierają rolę *sui generis* kreatorów mody. Jednym z nich jest znany nie tylko na Podhalu krawiec Andrzej Siekierka z miejscowości Suche, okrzyknięty przez dziennikarzy

góralskim *versace*⁵¹. Wykonuje w swej „wiejskiej drewnianej pracowni” zarówno tradycyjne *ubrania góralskie* noszone przez kobiety w czasie rodzinnych i kościelnych uroczystości, jak i stylizowane kostiumy inspirowane podhalańskim wzornictwem, a także motywami z kręgu kultury hiszpańskiej oraz niemieckiej. Stylizowane kreacje chętnie zamawiane są także przez panie spoza Podhala. Choć twórczość Siekierki wywołuje wiele kontrowersji w miejscowym środowisku, to wśród podhalańskich eleganek cieszy się uznaniem i popularnością. I nie pomagają słowa regionalnych „strażników tradycji” apelujących o umiar w przekształcaniu tradycyjnego stroju. Kobiety chcą być modne i koniec. Można więc stwierdzić, że w odniesieniu do stroju góralskiego mamy do czynienia z typowym zjawiskiem mody, która jak twierdzą znawcy tematu pojawia się wówczas, gdy przyjemność strojenia się oraz chęć imponowania czymś zaczyna dominować nad praktycznymi funkcjami ubioru⁵².

Pokaz kolekcji „Kierpcem w Chicago”
autorstwa Jana Trebuni Tutki. Zakopane 2008 r.

⁵¹ H. Urbanowski, *Góralski versace i żony modne*, „Elity”, 2007, nr 1-2, s. 68-74; Zob. też S. Trebunia-Staszal, ...

⁵² G. Lehnert, *Geschichte der Mode im. XX. Jahrhundert*, Köln 2000, wyd. polskie, *Historia mody XX wieku*, Köln, 2001, s. 6.

Poza modą realizującą się w użytkowym ubiorze, czyli kreacjach noszonych powszechnie przez góralki przy okazji kościelnych świąt i regionalnych uroczystości, od kilku lat wśród młodych Podhalańców rozwija się zjawisko mody artystycznej. Jest to twórczość krawiecka, w której decydujące znaczenie ma chęć wyrażenia piękna poprzez tkaninę, jej barwę, linię, formę. Kreowanie ubioru staje się w tym przypadku dziełem sztuki i podobnie jak inne sfery artystycznej wypowiedzi, literatura, malarstwo, muzyka podejmuje próbę interpretacji człowieka i środowiska, w którym żyje⁵³. Młodzi podhalańscy projektanci tworzą głównie kreacje w formie artystycznych kolekcji (które podziwiać można w czasie regionalnych inscenizacji i pokazów mody), chociaż podejmowane są przez niektórych także próby wprowadzania „folkowych rozwiązań” do młodzieżowej garderoby.

Strój podhalański w kulturze narodowej i popularnej.

W drugiej połowie XIX w. strój górali podhalańskich znalazł wielu entuzjastów wśród przedstawicieli „duchowej arystokracji” Polski⁵⁴. Wierni romantycznej wizji ludowej kultury, zgodnie z którą twórczość polskiego ludu wyrażała „ducha narodu”, zaczęli oni wprowadzać pewne jego elementy do własnej garderoby. Już w 1845 r. Zygmunt Bogusz Stęczyński w czasie swych wędrówek po Tatrach ubierał strój góralski, uzasadniając to zarówno praktycznymi, jak i ideowymi pobudkami. „I ja dla większej wygody chodzenia i nawet pozyskania przychylności i zaufania górali, kupiwszy od nich tamtejszy ubiór, wyglądałem zupełnie tak, jak oni, podobny do juhasa”⁵⁵. W podhalańskich serdakach chodzili m.in. Wincenty Lutosławski, Stanisław Witkiewicz, Bronisław Dembowski.⁵⁶ W ostatniej ćwierci XIX stulecia ubieranie się na góralską modłę przybrało wśród panów z dolin charakter sezonowej mody. Miejski ubiór, wzbogacony góralskimi dodatkami, stał się powszechnie obowiązującym w Zakopanem kostiumem spacerowym. „[...] panowie chodzili w serdakach i gumowych płaszczach, z ciupagami zamiast lasek; panie najwięcej nosiły się po góralsku, w chusteczkach na głowie, w perkalikowych spódniczkach, w serdakach zamiast gorsetów. Zakrawało to cokolwiek na

⁵³ Tamże, s. 6-7.

⁵⁴ Zakopane cieszyło się uznaniem przede wszystkim w kręgach, jak określili to Ferdynand Hoesick, „duchowej arystokracji” Polski. Natomiast rzadziej do stolicy Tatr przyjeżdżali przedstawiciele polskiego mieszczaństwa, które nieskore było „do popierania swojszczyzny”. F. Hoesick, *Tatry i Zakopane. Przeszłość i terażniejszość*, cz. IV, Warszawa 1931, s. 317.

⁵⁵ Z. B. Stęczyński, *Wspomnienia*, pisane w 1869-1870, rkpis, Muzeum Tatrzańskie. Cyt. za: J. Zborowski, *Notatki o noszeniu stroju góralskiego przez nie-górali*, „Rocznik Podhalański” T.5: 1992, s. 65.

⁵⁶ Tamże, s. 65.

maskaradę...⁵⁷. Pseudogóralskie ubranka fundowano też małym dzieciom. To namiętne i często bezrefleksyjne przebieranie się panów po góralsku skomentował dosadnie K. Bartoszewicz: "Gorzej z kwalifikacjami umysłowymi wspinaczy, co to niejeden z nich z <<orłami gada I z Giewontem za pan brat przestaje>>, a wszyscy razem choćby im pot z czoła kapał, chodzą w serdakach". A dlaczego tak się dzieje? Ano dlatego, że łązenie po skałach rekompensuje im braki umysłowe".⁵⁸ Ogarniająca zakopiańskich kuracjuszy góralomania znalazła na przełomie XIX i XX w. dodatkowe ideowe uzasadnienie w postaci lansowanej przez modernizm narodowej mody damskiej, inspirowanej rodzimą sztuką ludową. Niemal równolegle powstały dwa bliskie sobie ideowo, chociaż odrębne, koncepcje „sukni w stylu zakopiańskim” oraz „sukni polskiej”⁵⁹.

Współczesne wcielenia dawnych fascynacji góralszczyzną.

Od młodopolskich fascynacji góralszczyzną upłynęło ponad sto lat, a zjawisko sięgania do motywów podhalańskich w polskiej kulturze nie straciło na sile. Strój podhalański, jako jeden z nielicznych polskich strojów ludowych zakorzenił się silnie w świadomości Polaków. Dziś jako nośny i stosunkowo łatwo rozpoznawalny znak, pojawia się w najprzeróżniejszych sytuacjach i zestawieniach. Dzięki swej pojemności znaczeniowej, która uruchamia określony ciąg skojarzeń (Podhale, Tatry, górale, autentyczna kultura ludowa, tradycja) chętnie wykorzystywany jest w kulturze popularnej; w mediach, show-biznesie, reklamie pełniąc rolę swego rodzaju „egzotycznej okraszy” dla przekazywanych komunikatów. Stosowany w celu wywołania określonych skojarzeń i reakcji, sprawdza się dobrze jako narzędzie służące do uatrakcyjnienia przekazu, a nierzadko też ośmieszenia czy sparodiowania wybranych osób, idei i sytuacji. Ale sięganie do stroju niesie też w sobie bardziej subtelne pokłady znaczeń związane ze sferą osobistych upodobań i zainteresowań. Chodzi tu o sytuacje, gdy nie-góralski użytkownik stara się poprzez strój wyrazić swoją sympatię dla górali i ich kulturowego dziedzictwa. Przykładem może być postawa znanego aktora Michała Żebrowskiego, który swoje wesele

⁵⁷ F. Hoesick, *Tatry i Zakopane...*, s. 309.

⁵⁸ K. Bartoszewicz, *Trzy dni w Zakopanem*, Kraków 1899, cyt. za: R. Hennel, *Kpiarze pod Giewontem*, Warszawa 1987, s. 12.

⁵⁹ Pierwszy model sukni w stylu zakopiańskim zaprezentowany został w 1902 r. na I i II Wystawie Towarzystwa „Polska Sztuka Stosowana” obok tkanin, koronek i biżuterii zdobionych podhalańskimi wzorami wg projektów Witkiewicza, Kulczyckiej i Kiersnowskiego. Wystawy odbyły się kolejno w Krakowie i w Warszawie. Zob. A. Sieradzka, *„Peleryna, tren, konfederatka. O modzie i sztuce polskiego modernizmu*, Wrocław 1991, s. 72.

okrasiał podhalańskimi motywami. W czasie tej ważnej chwili, aktor wystąpił w białej góralskiej koszuli, kapeluszu z orlim piórem i szerokim pasie bacowskim, przyjeżdżając do wybranki serca konno w towarzystwie prawdziwych podhalańskich *pytacy* i *muzykantów*.

Strój podhalański kojarzony powszechnie z autentyczną kulturą ludową, i postrzegany jako emblemat tego co tradycyjne i oryginalne z powodzeniem wykorzystywany jest także w rozwijającym się prężnie na Podhalu przemyśle turystycznym. Noszą go w formie roboczych uniformów kelnerzy w regionalnych restauracjach, dorożkarze – czyli *fijokrzy*, czy też zarobkujący w karczmach muzykanci. Zakładany przez członków zespołów góralskich w czasie folklorystycznych przeglądów, festiwali i regionalnych wydarzeń kulturalnych stanowi także ważny element w kreowaniu atrakcyjnego wizerunku grupy.

Młodzież polonijna ze Stanów Zjednoczonych podczas odpustu w Ludźmierzu. 2005 r.

Ale najistotniejsze jest to, że *ubranie góralskie* nadal silnie wpisuje się w życie Podhalan, zarówno tych mieszkających pod Giewontem, jak i za „Wielką Wodą”. Wielu górali wyjeżdżając za granicę zabiera ze sobą *ubranie góralskie*⁶⁰, które towarzyszy im w ważnych chwilach i jednocześnie przywołuje pamięć o ojczyźnie przodków. Wymownie brzmią w tym kontekście słowa góralskiej przysłówki:

*Wyjechał z Podhola naród polski,
Zabrał se ze sobom strój góralski,
białe portki i cuzecke,
kapelusik z orlim piórkiem, ciupazecke.
Tam se tońcy, występuje,
podhalańskom tradycyje utrzymuje.*

Zatem strój góralski, będąc odświętnym ubiorem jest też dla Podhalan ważnym elementem budującym poczucie wspólnotowej więzi. To symbol ich regionalnej i narodowej tożsamości, ale zarazem coś bardzo bliskiego, z czym wiążą określone emocje i przeżycia, które wyrażają w prostych słowach: *Ej, ni ma to jak nase góralskie odzienie.*

⁶⁰ Ostatnio także w Stanach wyrabiane są niektóre elementy stroju, głównie gorsety, spódnice i damskie kostiumy. Stroje męskie sprowadzane są natomiast z Polski.